РУДОЛФ ЩАЙНЕР

Свобода на мисленето и социални сили

Социалните изисквания на съвременната епоха и тяхното практическо осъществяване
Шест публични лекции и заключително слово, изнесени в Улм, Берлин и Щутгарт
между 26 май и 30 декември 1919 г.

GA 333

Рудолф Щайнер
Свобода на мисленето и социални сили

Превод от немски по: Rudolf Steiner, Gedankenfreiheit und soziale Kräfte. Die sozialen Forderungen der Gegenwart und ihre praktische Verwirklichung. Gesamtausgabe, GA 333, 2. Auflage, Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1985.

Работен превод, изготвен и проверен с езикови модели; не е редактиран от човек.
Версия от 1 ноември 2026 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Тройният облик на социалния въпрос 4
Улм, 26 май 1919 г.
Заключително слово 26
Познанието за свръхсетивното човешко същество и задачата на нашата епоха 34
Улм, 22 юли 1919 г.
Осъществяването на идеалите свобода, равенство и братство чрез социална тричленност 59
Берлин, 15 септември 1919 г.
Духовна наука, свобода на мисленето и социални сили 85
Щутгарт, 19 декември 1919 г.
Световната равносметка на съвременния духовен и душевен живот 111
Щутгарт, 27 декември 1919 г.
Познанието на духа като основа на делата 131
Щутгарт, 30 декември 1919 г.

Тройният облик на социалния въпрос

Улм, 26 май 1919 г.

Както на други места във Вюртемберг и Швейцария, и тук ще си позволя да говоря за социалния въпрос – най-съдбоносния, най-важния въпрос на съвременността, – като се опра на изложеното в Призива „Към германския народ и към културния свят“, който преди известно време се разпространи из германските земи. Навярно повечето от вас са виждали този Призив, който се застъпва за тричленността на социалния организъм. В книгата ми „Основните точки на социалния въпрос в жизнените необходимости на настоящето и бъдещето“ е развито по-подробно онова, което в такъв призив, разбира се, можеше да бъде само бегло набелязано. Позволете ми тази вечер да ви очертая някои неща, които трябва да се кажат за този Призив.

Вследствие на огромните, разтърсващи събития на катастрофата на световната война социалният въпрос придоби съвсем нов облик – това навярно е ясно на всяка човешка душа, която будно следи събитията на времето. Наистина така нареченият социален въпрос, или социално движение, както днес говорим за него, датира поне отпреди повече от половин век. Но който се вгледа в онова, което днес се надига като огромна историческа вълна, и сравни тези неща, все пак може да каже: в нашето съвремие социалният въпрос придоби напълно нов облик, облик, който никой не бива да отминава.

Колко често през последните четири-пет години се чуваха думите: тази ужасна катастрофа на световната война носи нещо, каквото хората не са преживявали, откакто изобщо съществува онова, което наричаме история. Но днес, когато тази катастрофа на световната война навлезе в криза, все още малко, наистина твърде малко се

говори за необходимостта от съвсем нови импулси за възстановяване на реда в живота, за необходимостта от пълно преосмисляне и преучаване – макар че необходимостта от това преосмисляне и преучаване всъщност се вижда още във външните обстоятелства. Защото именно старите мисли ни въвлякоха в онази ужасна катастрофа на човечеството. Нови мисли, нови импулси трябва отново да ни изведат от нея. А едно наистина задълбочено наблюдение на социалните искания, които звучат от сърцата на все повече хора, показва къде да се търсят тези импулси; всъщност само онзи може да отмине тези искания, който проспива своето време, който изчаква събитията, докато старата сграда, така да се каже, рухне, останала без същност.

Днес често си представят социалните въпроси като нещо съвсем близко и очевидно, понякога като нещо съвсем просто. Който съди за жизнените необходимости на настоящето и бъдещето въз основа на действително широк опит, а не според отвлечени теории или отделни лични искания, трябва да вижда в социалния въпрос как се сливат много сили, които са се развили в хода на човешкото развитие и може да се каже, сами са се насочили по определен начин към собственото си унищожение. Който обхване с поглед тези условия на живот, вижда социалния въпрос в троен облик. Вижда го като въпрос на духовния живот, второ, като въпрос на правния живот и трето, като въпрос на стопанския живот. През последните столетия обаче, особено през деветнадесети век, както и през изминалите две десетилетия на двадесети век, се наложи убеждението, че почти всичко, свързано със социалния въпрос, трябва да се търси в стопанската област. Причината нещата да се виждат толкова неясно, е именно мнението, че е достатъчно да се ориентираме само в стопанската област и всички останали ще я последват от само себе си. Затова ще трябва да посветя първите части на днешното си разглеждане на духовния живот – една област на живота, за чието социално значение и сега хората нито отляво, нито отдясно искат да чуят.

Исканията, които се наричат социални, идват от широката маса на пролетариата, преминал до днешното си положение по тройния път на страданието, за който ще говорим по-късно. А възникването

на новата техника и на опустошаващия душата капитализъм, както и останалите културни условия изтласкаха този пролетариат почти изцяло в рамките на стопанския живот. От стопанския живот възникнаха и исканията на пролетариата. Затова съвременният социален въпрос, който първоначално се появява сред пролетариата, придобива стопанска форма. Но той не е само стопански въпрос. Дори само като установим колко недостатъчни се оказват традиционните мисли пред фактите, които днес говорят гръмко, можем да разберем, че в социалното движение имаме работа не само със стопански и правен въпрос, а преди всичко с духовен въпрос.

В голяма част от цивилизования свят сме изправени пред един социален факт, който говори все по-гръмко. Партийни мнения по социалните въпроси, партийни програми – имахме ги, те бяха създадени. Сега, когато се изправяме пред фактите, всички мисли, всички партийни мнения се оказват недостатъчни. Днес задачата не е да продължаваме да поддържаме старите партийни мнения, а да се изправим непосредствено и съвсем сериозно пред фактите, с усет за действителността.

Нека първо видим как се разви в по-ново време човешкият живот, който след това стигна до катастрофата. Преди всичко трябва да насочим поглед към дълбоката пропаст между пролетариата и непролетариата, която изглежда почти непреодолима. Когато погледнем културния живот на този непролетариат, какво виждаме? Без съмнение в по-ново време този културен живот многократно бе възхваляван като огромен напредък. Отново и отново можеше да се чуе как в това по-ново време хората са били превозвани през обширни области на Земята с транспортни средства, които в по-стари времена щяха да бъдат обявени за утопия, ако някой ги бе описал пророчески. Мисълта – така отново и отново проповядваха и сипеха прекомерни похвали – прелита със светкавична бързина над далечни страни и морета и така нататък. Не се уморяваха отново и отново да възхваляват напредъка. Но днес към всичко това трябва да прибавим друго разсъждение. Днес трябва да попитаме: при какви условия възникна този напредък? Този напредък можеше да възникне само като се изгради върху базиса на най-широки човешки маси, които

не можеха да участват във всичко онова, така възхвалявано в тази култура, като се изгради върху базиса на широки човешки маси, принудени да работят за тази култура на малцина, която в създадения ѝ вид можеше да съществува само защото тези маси нямаха дял в нея. Сега тези широки маси израснаха, осъзнаха себе си и с право искат своя дял. За всеки, който действително разбира своето време, техните искания са същевременно големите исторически искания на съвременността. И когато днес се надига зовът за социализиране на стопанския живот, онзи, който разбира своето време, разпознава в този зов съвсем не само исканията на една човешка класа, а същевременно и едно историческо искане на съвременния човешки живот.

Водещите човешки класи, които се ползваха от тази толкова възхвалявана култура, се отличаваха с това, че в по-ново време пропуснаха почти всяка възможност да преодолеят по някакъв начин пропастта между себе си и пролетарските маси, издигащи все по-настойчиво справедливите си искания; оказаха се неспособни да използват тези възможности. Липсваха именно мислите, които трябваше да се влеят в човешкия, в социалния живот, за да бъде преодоляна тази пропаст. Характерно за този толкова възхваляван понов духовен живот е, че той все повече се отчуждаваше от истинския, действителния живот. Отделният човек следи само живота, който непосредствено го заобикаля. От духовния ни живот, от училищното ни образование не възникнаха всеобхватни мисли, насочени към широките обществени кръгове. Ето един пример, към който от най-различни гледни точки биха могли да се прибавят не десет, а сто и повече подобни примера.

В началото на века един правителствен съветник на име Колб взе съдбата си в свои ръце по забележителен начин. С удоволствие споменавам този правителствен съветник Колб, защото начинът, по който взе съдбата си в свои ръце, заслужава всяка почит, а и при това не ми се налага да казвам нещо неодобрително, което не обичам да правя. В един момент от живота си Колб направи нещо, което не правят много други правителствени съветници. Когато вече не искат да изпълняват службата си, другите обикновено се пенсионират; той обаче напусна длъжността си, замина за Америка и постъпи

като обикновен работник, първо в една пивоварна, след това в една фабрика за велосипеди. Въз основа на своя опит този правителствен съветник после написа книга: „Като работник в Америка“.

В тази книга има едно забележително изречение. Там се казва приблизително следното: „Когато по-рано срещнех на улицата човек, който не работеше, казвах: защо този негодник не работи? Сега вече разбирах нещата другояче. А сега имам други познания и за някои други неща; сега знам, че дори най-ужасната работа в живота изглежда съвсем добре, погледната от кабинета.“ Това признание характеризира дълбоко социалните отношения на епохата. Един човек, формиран в нашия духовен живот, не знае нищо за човешкия труд, тоест не знае нищо за човешкия живот, макар дълги години да са му били поверени човешки съдби – толкова години, колкото са необходими, за да стане правителствен съветник. Първо трябва сам да си създаде съдба, за да узнае нещо за живота, който е трябвало да управлява, в който е трябвало да действа като представител на водещите класи. За да узнае нещо за този живот, трябва първо да постъпи като работник и тогава стига до съвсем други възгледи за живота.

Не показва ли този пример, който наистина би могъл да се повтори многократно, колко чужд е станал на живота на широките маси нашият духовен живот, от който излизат водещите хора? Широките маси разбраха от потребностите на собственото си тяло и душа как водещите класи ръководят стопанския живот. Видяха, че нещо не е наред, че тези водещи класи нямат необходимия дух, за да ръководят стопанския живот. Днес възниква въпросът: какво трябва да се промени тук?

И в някои други отношения може да се види колко се е отчуждила през последните столетия водещата класа от онова, което е трябвало да се направи, за да не се стигне до катастрофа. В ръководните кръгове несъмнено говореха с най-сериозни и достойни намерения за всевъзможни прекрасни неща, за любов към ближния, за братство между хората, за това как човек изобщо трябва да бъде добър и прочее. Но нямаха връзка с действителния живот. В най-добрия случай предприемаха някакво анкетно проучване. Едно такова проучване от

средата на деветнадесети век и днес има немалко значение. Тогава английското правителство го възложи на ръководствата на минните предприятия. Хората, които в добре отоплените си стаи говореха за човешкото съществуване, трябваше да узнаят с какви въглища се отоплят, докато говорят за тази доброта. Трябваше да узнаят, че въглищата, с които се отоплиха, докато говореха за своя напреднал морал, за своя напреднал духовен живот, са добити в минни шахти, където изпращаха девет-, единадесет-, тринадесетгодишни деца преди разсъмване, преди изгрев слънце, а децата се връщаха на повърхността чак през нощта, така че горките деца почти никога не виждаха слънчева светлина. Лесно беше да се говори за човешката доброта и за любовта към ближния, докато човек се топлеше с въглища, добивани по този начин. И много подобни неща биха могли да се разкажат. И трябва да се попита: възникнаха ли по такива поводи у ръководните кръгове на човечеството импулси действително да се намесят в социалния живот? Някой днес ще ми възрази: да, но много неща се подобриха. На него обаче ще кажа: онова, което се подобри, се подобри не по инициатива на водещата класа, а чрез тежката борба на онези, които страдаха при тези условия.

Това са неща, към които днес трябва да се насочи погледът. Трябва да се вгледаме в онова, което работникът, работещ от сутрин до вечер, вижда най-много отвън, когато минава покрай нашите висши училища, покрай нашите средни училища. Той познава само онова, което става в народните училища, а и там само онова, което сам може да преживее. Не знае как отгоре се определят целите на народното училище, вижда само, че от тези учебни заведения не излизат хората, които днес могат да ръководят стопанския живот. Тук е първият облик на социалния въпрос. Въпреки всички прекомерни похвали за нашия духовен живот нямаме духовен живот, който да е на висотата на големите задачи на времето.

Нека погледнем стопанския живот. Когато се надигна социалното движение, ръководните кръгове много често го отхвърляха с думите: те искат да делят. Но какво ще излезе от това делене? Всеки ще получи съвсем малко. – После това възражение замлъкна; защото то, от една страна, е много вярно, а от друга – много глупаво. Напоследък

отново се появява все по-често. Но не тези неща са съществени. Който днес се вгледа в особената структура на стопанския ни живот, знае, че телесната и душевната нищета на широките пролетарски маси е възникнала на съвсем друга основа. Знае, че недостатъчно развитият духовен живот не е съумял действително да придаде такава форма на все по-разрастващия се технически механизъм в стопанския живот, че в него всеки да има възможност за достойно за човека съществуване.

Несъмнено често с право се посочваше, че съвременното социално движение се е надигнало вследствие на съвременната техника, машините и опустошаващия душата капитализъм. Но се забравяше, че духовният живот във вида, до който се е развил, не е бил в състояние да овладее всичко възникнало по този начин.

Защо се стигна дотук? Заедно с машината, с индустриализма, с капитализма сред човечеството се разпространи определен стремеж, изразен в убеждението, че е напредък духовният живот по възможност да бъде погълнат от държавата. Одържавяването на духовния живот се смяташе за голям напредък. И днес все още се сблъскваме с най-остри предразсъдъци, когато възразим с каквото и да е срещу това одържавяване на духовния живот. Онези, чиито симпатии са на страната на днешния духовен живот, посочват с известно високомерие колко по-далеч сме били стигнали в духовно отношение в сравнение със старото, мрачно Средновековие. Разбира се, не искаме да връщаме Средновековието. Искаме да вървим напред, а не назад. Но все пак трябва да се постави друг въпрос. Казват, че през Средновековието духовният живот, особено науката, е носел шлейфа на теологията или на църквата. Днес трябва да попитаме: на кого съвременният духовен живот носи шлейфа – или може би носи и нещо друго? Ето отново един пример, към който биха могли да се прибавят не само сто, а хиляда подобни примера. Отново мога да говоря за човек, когото високо ценя, защото според убеждението ми беше значителен природоизследовател. Същевременно той беше генерален секретар на едно научно общество, което върви начело на германския духовен живот. В една от сполучливите си речи той искаше да изрази какво смятат за своя най-висока чест тези германски учени, които

имат голямата чест да бъдат членове на Берлинската академия на науките. Когато се описва подобно нещо, наистина ни се иска да посочим един исторически факт, който не е маловажен. Тази Берлинска академия винаги е можела, така да се каже, да изразява духовно импулсите на Хоенцолерните. Веднъж през осемнадесети век един Хоенцолерн трябвало да назначи президент на своята Академия на науките и смятал, че ще окаже най-голяма чест на тази Академия на науките, като назначи за неин президент своя придворен шут – не ви разказвам приказка, а исторически факт. А големият учен от края на деветнадесети век казва, че учените господа от Берлинската академия смятат за своя най-висока чест да бъдат научната охрана на Хоенцолерните.

Трябва да гледаме на такива неща като на симптоми на времето. Трябва да се вгледаме в какво се е превърнал духовният живот в зависимостта си от държавната власт и свързаната с нея капиталистическа власт. Защото, ако можем да черпим вътрешни импулси не от някакви предразсъдъци, а от жизнените необходимости, от действителността, тогава въпреки всички предразсъдъци на времето ще си кажем: духовният живот може да получи своята сила само ако отново се освободи от държавния живот, ако стане напълно самостоятелен. Всичко в духовния живот, особено училищното дело, трябва да премине към самоуправление – от най-високото равнище на управлението на духовния живот до учителя в най-ниската училищна степен. За управлението на духовния живот не може да бъде определящо нищо друго освен силите на самия духовен живот. Онези, които работят в този духовен живот и го преживяват вътрешно, трябва сами да образуват органа, който управлява този духовен живот и го прави напълно самостоятелен.

Това е първата точка на онова, което тук се нарича тричленност на здравия социален организъм. Един такъв духовен живот ще може да има съвсем различна връзка с живота в сравнение с несоциалния духовен живот, с който постепенно свикнахме и който, изглежда, изобщо не изпитваме потребност да напуснем.

Който действително има опит в тази област, навярно може да говори за нея именно въз основа на опита си. Години наред бях учител

в Работническото образователно училище, основано от Либкнехт в Берлин. Следователно знам как се намират изворите на един духовен живот, който не е запазена територия на привилегирована класа и духовен лукс, а позволява да се говори на всички хора, изпитващи порив да извоюват достойно за човека съществуване за душата и тялото си. А от тази моя житейска практика знам и още нещо. Знам как работниците ме разбираха, как ме разбираха все по-добре, когато думите ми черпеха от един свободен духовен живот, който съществува за всички хора, а не за една привилегирована класа. Понеже работниците смятаха, че трябва да участват в това или онова, имаше и периоди, когато ме подтикваха да ги водя из музеи или подобни институции – места със свидетелства за култура, която съществуваше само за малцина, която не представлява народна култура, народен духовен живот. Тогава видях как пропастта съществува и в духовното и душевното и как тези хора всъщност не могат действително да приемат вътрешно онова, което е възникнало на почвата на една култура за малцина. Тук има заблуда, на която и днес мнозина се отдават. Смята се, че се работи за народната просвета, когато на голямата маса се подхвърлят късове от онова, което е възникнало от нашата култура в университетите, средните училища и другите учебни заведения, което се е родило само от социалните усещания на малцина. Какво ли не бе направено за такава народна просвета! Народни библиотеки, народни университети, народни театри и така нататък. Никога не се излиза от заблудата, че може да се предаде на широките маси онова, което се е родило духовно от кръга на усещанията на едно обособяващо се малцинство. Не, времето изисква духовен живот, който социално обхваща всички. Но такъв духовен живот може да възникне само ако онези, които трябва да участват в него, образуват с неговите създатели единство, обхващащо целия им живот на усещанията и всичките им социални основи; ако на хората не се подхвърлят късове, а целият народ е обхванат от обща духовна работа. За това обаче е необходимо духовният живот да се освободи от държавната и капиталистическата принуда. Разбира се, в една кратка лекция не мога да изложа всичко, което би могло да се каже за необходимостта този духовен живот, особено училищното дело, да

бъде изведен от държавния и от стопанския живот и да стане самостоятелен – дори не и всичко, което е написано в книгата ми за тези основни точки на социалния въпрос. Но това е първото изискване за тричленността на социалния организъм: духовен живот, който се развива от самия себе си.

Няма защо да се страхуваме от такъв духовен живот. Няма защо да се страхуваме дори ако имаме лошо мнение за хората и може би смятаме, че ще се върнат към предишната неграмотност или нещо подобно, когато родителите отново имат свободата да изпращат децата си на училище или да не ги изпращат, без държавна принуда. Не, тъкмо пролетариатът все повече ще осъзнава какво дължи на училищното образование. И няма да остави децата си извън училището дори когато не е принуден да ги изпраща там, а трябва да ги изпраща по свободна воля. И особено привържениктът на единното училище няма защо да се страхува, че свободният духовен живот ще разстрои училището. Ако се насърчава свободният духовен живот, няма да може да възникне друго освен единното училище.

Толкова засега за отделянето на духовния живот от държавния и стопанския живот.

Втората област на живота, която трябва да разгледаме, ако искаме да изучим днешния социален въпрос, е правният живот. Хората са развили най-различни възгледи за този правен живот. Който обаче може да разглежда и усеща този правен живот именно от гледна точка на действителността, си казва: да се дават някакви определения, някакви учени разяснения за правото, е същото, като да се дават всевъзможни учени наставления какво е синьо и какво е червено. За синия и червения цвят може да се говори с всеки, който има здраво зрение. За правосъзнанието, за правото, което се полага на всеки човек, защото е човек, може да се говори с всяка будна човешка душа. А при съвременния пролетариат имаме работа с будни човешки души, с все по-будни човешки души.

По отношение на тази правна основа на живота съвременното човечество, доколкото принадлежи към ръководните кръгове, наистина придоби забележителен опит. Тези ръководни кръгове нямаха друг избор, освен да въведат известна степен на демокрация в

живота. За да осъществят капиталистическите си интереси, им трябваше умел пролетариат, пролетариат, у който да се развият определени сили на душата. Старият патриархален живот не можеше да им послужи в съвременния капиталистически стопански живот. Но се появи нещо крайно неприятно за такава едностранчива капиталистическа демокрация. Защото човешката душа има особеността, че когато в нея се развият отделни способности и сили, други се проявяват от само себе си. Така водещата част на човечеството искаше да допуска развитието предимно само на онези душевни сили, които правят работниците умели във фабричния труд. Но от само себе си се случи така, че душите се пробудиха от старите патриархални отношения и у тях се пробуди най-вече съзнанието за човешките права. И тогава те погледнаха към съвременната държава, която трябваше да въплъщава правото. Попитаха се: това ли е почвата, на която правото действително процъфтява? И какво намериха? Вместо човешки права – класови привилегии и класово ощетяване. И от това възникна онова, което наричаме съвременна класова борба на пролетариата, зад която се крие ни повече, ни по-малко голямото, справедливо искане за достойно за човека съществуване за всички хора.

Това е вторият облик на социалния въпрос, правният въпрос. Не можем да разберем какво означава той, ако не погледнем към третия облик, към стопанския въпрос. В стопанския живот се вляха две неща, които изобщо не принадлежат към него. Това са капиталът и човешката работна сила, докато към стопанския живот принадлежи само онова, което става на стоковия пазар. Мисля, че последните години и особено настоящето биха могли съвсем ясно да покажат на хората, че най-важното в пролетарското социално движение е самият пролетарски човек. Но при днешното положение действително не може да съди за пролетарския човек онзи, който благоволява да говори за пролетариата въз основа на всевъзможни представи, защото времето днес го подтиква към това. Не, за тези неща може да съди само онзи, когото съдбата е довела дотам да мисли с пролетариата и да чувства с пролетариата. Трябва сами да сме видели как десетилетия наред пролетарският свят се събираше във вечерните часове, които можеше

да извоюва от тежкия труд, за да се запознава със стопанското движение на новото време, със значението на труда, на капитала, със значението на потреблението на стоки и на производството; трябва да сме видели каква огромна потребност от образование се развива най-вече у хората от пролетариата, докато отвъд пропастта хората от висшите класи посещаваха театрите си и се отдаваха на някои други занимания, като най-много стигаха дотам някой път да видят пролетарската нищета представена на сцената. Там се развиваше пролетарският човек; той се развиваше именно от своя духовен живот. А на онзи, който днес казва, че пролетарският въпрос е само въпрос на хляба и стомаха, трябва да се отговори: твърде жалко е, че се стигна дотам пролетарският въпрос да стане въпрос на хляба, че по-рано не се обърна внимание на нещо друго – на това, че целият стремеж на пролетария породи у него искането за достойно за човека съществуване, за съществуване, в което не е принуден да оставя тялото и душата си да залиняват. Защото в крайна сметка всички пролетарски искания произлязоха от това искане, а не от въпрос, който се свежда само до хляба и стомаха. Но докато така пролетарият се опитваше да осмисли себе си, докато се задълбочаваше в стопанските форми на по-новото време, у него се развиваше съзнанието какво всъщност е положението му като човек в този човешки живот. От своята гледна точка той можеше да наблюдава как водещите кръгове ръководят живота. Казваха му, че историята е божествен световен ред или морален световен ред, или световен ред на идеята. А той виждаше само, че в своя световен ред ръководните кръгове живеят така, както им позволява принадената стойност, която той трябва да създава. Затова думите на „Комунистическия манифест“ проникнаха толкова дълбоко в сърцата на пролетариите и ги доведоха до осъзнаване на собственото им положение. Въпреки целия напредък на по-новото време, въпреки цялата така наречена съвременна свобода пролетарият е осъден работната му сила да се продава и купува на трудовия пазар като стока. От това възникна искането: отмина времето, когато човек може да допуска част от него самия да бъде продавана или купувана. Чувството, което може би невинаги успяваше да изрази с ясни думи, връщаше пролетария към

стари времена, към времената на крепостничеството. И той виждаше как от тези стари времена е останало купуването на неговата работна сила. Защото в наемното отношение няма нищо друго освен това. Тогава си казваше: на стоковия пазар място имат стоките. Стоките се занасят на пазара, продават се и с получените пари се тръгва обратно. На работодателя трябва да продам своята работна сила, но не мога да отида при него и да кажа: ето ти работната ми сила срещу толкова и толкова пари, а после да си тръгна; трябва да предам самия себе си! – Виждате ли, трябва и като човек да отидем заедно с работната си сила. Това пролетарият усеща като недостойно за човека съществуване.

Тук възниква големият въпрос: какво трябва да се случи, за да може занапред работната сила да не бъде стока? Днес хората, доколкото принадлежат към ръководните, водещите кръгове, всъщност твърде малко мислят за работната сила. Тези хора отварят портфейла си, плащат с банкноти с една или друга стойност. Големият въпрос е дали изобщо се замислят, че като дават банкноти, а може би и като отрязват купони от ценни книжа, се ползват от определено количество работна сила на пролетариата. Във всеки случай не се отдават на мисли, достатъчно силни, за да се намесят в социалния живот.

Съществено е, че човешката работна сила не може да се сравнява по цена с някаква стока; че човешката работна сила е нещо съвсем различно от стоката. Тази човешка работна сила трябва да излезе от стопанския процес. А тя може да излезе от него само ако разглеждаме стопанския живот като член на социалния организъм, отделен от същинския правен или държавен организъм, от политическия организъм. Тогава може да настъпи онова, което искам да ви изясня с едно сравнение. От едната страна стопанският живот граничи с природната основа. В една затворена стопанска област не може да се стопанисва произволно. С технически средства може да се използва земята или нещо подобно. Но в определени граници трябва да се съобразяваме с природната основа. Представете си няколко едри земевладелци, значи също един вид капиталисти, които биха казали: ако искаме да запазим този баланс или дори да постигнем по-добър, през лятото трябва да имаме сто дъждовни дни, а между тях дни

със слънце и така нататък. Разбира се, това е пълна глупост, но тя ни показва, че от едната страна не можем да променим природната основа; че не можем от гледна точка на стопанския живот да изискваме природните сили долу в почвата да подготвят житното зърно по един или друг начин. Трябва да се съобразяваме с природните сили, те стоят редом със стопанския живот. От другата страна стопанският живот трябва да бъде ограничен от правния живот, тоест точно както природните сили не зависят от конюнктурата на стоковия пазар, така и човешката работна сила не бива да зависи от конюнктурата на стоковия пазар. Човешката работна сила трябва да бъде извадена от стопанския живот, както една природна сила, и поставена върху правната почва. Когато човешката работна сила бъде поставена върху правната почва, тогава върху тази правна почва ще може да се развие всичко онова, по отношение на което един човек е равен на другия, в което се развиват само действителни човешки права, в което може да се развие и трудовото право. Мярката, видът и времето на труда ще бъдат определени, преди работникът да влезе в стопанския процес. Тогава той ще застане като свободен човек срещу онзи, който вече ще бъде не капиталистът, а ръководителят на труда, сътрудникът в умствения труд, както след малко ще видим.

Колкото и хубави думи да се изричат за така наречения трудов договор, докато той е договор за заплата, от него винаги ще може да произлиза само неудовлетворението на работника. Едва когато вече не могат да се сключват договори за работната сила, а само за производството, което ръководителят на труда и физическият работник осъществяват съвместно, когато може да се сключва договор само за общия продукт, тогава за всички страни ще възникне достойно за човека съществуване. Тогава работникът ще стои пред ръководителя на труда като свободен съдружник. Всъщност към това се стреми работникът, макар днес все още да не може да си създаде съвсем ясни представи за него. Това е смисълът на същинския стопански въпрос на пролетариата, на същинското стопанско искане: освобождаване на работната сила от стопанския кръговрат, установяване на правото на работната сила в рамките на втория член на тричленния социален организъм, на правната почва.

И на тази правна почва още нещо трябва да придобие нов облик. На преустройството на капитала днешните хора все още реагират със съвсем, съвсем смаяно изражение. Днес хората мислят поне до известна степен социално по отношение на частната собственост, и то в областта, която им се струва най-малко трудна – в духовната област. Защото в духовната област по отношение на собствеността се признава поне по принцип социалното начало. Колкото и умен, колкото и надарен да е човекът, който създава нещо – разбира се, способностите си носи със себе си от раждането, това е друг въпрос, – всичко социално ценно, което постигаме, включително и в духовно отношение, го постигаме благодарение на това, че живеем в обществото, чрез обществото. В духовната област това се признава поне по принцип: от тридесетата година след смъртта на човека нататък на наследниците му вече не принадлежи нищо от онова, което той създава в духовната област и от което има и право да се ползва – срокът би могъл да се съкрати още. Срокът би могъл да е по-кратък, но поне по принцип се признава, че духовната собственост трябва да стане собственост на общността в мига, когато отделният човек със своите индивидуални способности вече не е тук, за да я управлява. Духовната собственост не бива да преминава произволно у хора, които вече нямат нищо общо с това творение.

Опитайте сега да кажете, че е историческо изискване в бъдеще нещо подобно да стане и с материалния капитал! Кажете го днес на хора, възпитани в капиталистически дух, и ще видите какви смаяни физиономии ще направят! Въпреки това едно от най-важните изисквания на настоящето е занапред капиталът да не се включва в обществения процес по същия начин, по който е включен днес. Става дума за това, че в бъдеще всеки действително трябва да получи възможност въз основа на индивидуалните си способности да управлява средствата за производство в дадена област. А всъщност средствата за производство са капиталът. Самият работник има най-голям интерес средствата за производство да се управляват от добър умствен ръководител, защото тогава и трудът му може да се използва най-добре. При това положение капиталистът е пето колело на колата, той изобщо не е нужен. Това трябва да се разбере. Следователно в

бъдеще е необходимо да се осигуряват средства за производство в определен стопански отрасъл или за някоя културна цел; но когато индивидуалните способности на човека или на групите хора, осигурили тези средства за производство, вече не оправдават личната им собственост, тези средства трябва отново да преминат у съвсем други хора – не у наследниците, а у съвсем други хора, които на свой ред имат най-големи способности да управляват тези средства за производство единствено в служба на общността, както съм изложил в книгата си „Основните точки на социалния въпрос“.

Както кръвта циркулира в човешкото тяло, така в бъдеще средствата за производство, тоест капиталът, ще циркулират в общността на социалния организъм. Както в здравия организъм кръвта не бива да се застоява, а трябва да преминава през цялото тяло и да оплодява всичко, така в бъдеще капиталът не бива да се натрупва на някое място като частна собственост. Когато е изпълнил службата си на едно място, той трябва да премине у онзи, който най-добре ще го управлява. Така капиталът ще бъде освободен от функцията, която днес доведе тъкмо до най-големите социални вреди.

Но много умните хора, които говорят от капиталистическа гледна точка, с право казват: Всяка стопанска дейност се състои в това да се предоставят налични блага, за да могат в бъдеще да се получават блага. – Това е напълно вярно; но ако стопанството трябва да се води по този начин – тоест чрез миналото да се полагат зародишите на бъдещото стопанство, така че то да не отмира, – тогава капиталът трябва да споделя свойствата на благата. И днес хората отново придобиват крайно смаяно изражение, когато се говори за тези изисквания на бъдещето. Действителните блага обаче имат особеността да се изразходват. При потреблението те постепенно следват съдбата на всичко живо. Досегашният ни стопански ред доведе дотам, че капиталът не следва тази съдба на живота. Достатъчно е човек само да има капитал и този капитал вече е откъснат от общата съдба на всичко останало в стопанския процес. Още Аристотел е казал, че капиталът не бива да ражда малки, но той не само ражда малки, а и малките растат, докато станат големи; може да се посочи за колко години капиталът се удвоява, стига само да бъде оставен сам на себе си. Другите

блага, които обаче капиталът би трябвало само да представлява, имат особеността или да се износват, или да стават негодни за употреба, ако не бъдат използвани навреме. Доколкото капиталът е паричен, трябва да му се придаде свойството да споделя съдбата на всички останали блага. Докато сегашният ни стопански живот се стреми капиталът да се удвои за определено време, един здрав стопански живот би довел дотам, че за същото време чисто паричният капитал да изчезне, да престане да съществува. Днес хората все още смятат за нещо ужасяващо да им се каже, че след петнадесет години не бива да имат двойно повече, а след подходящ срок паричният капитал трябва да престане да съществува, защото вложеното в него също трябва да се износва. Разбира се, при това могат да се вземат предвид някои неща, свързани със спестяването и други подобни.

И така, днес ни предстоят не дребни, а големи равносметки. И трябва да имаме смелостта да ги приемем. Иначе социалният ред, или по-добре казано, социалният безпорядък, социалният хаос ще се стовари върху нас. Днес хората почти не си дават сметка, че всъщност танцуват върху вулкан. В техен интерес е по-скоро с лекота да продължават постарому, докато епохата изисква от нас не само да променим някои институции, а да преосмислим нещата и да се учим наново, като променим дори мисловните си навици.

Когато работната сила и капиталът бъдат изведени от стопанския процес, така че капиталът да потече към общността, а работната сила отново да бъде в сферата на правото на свободния човек, тогава в стопанския процес ще останат само потреблението на стоки, обращението на стоките и производството на стоки. Тогава в стопанския процес ще се работи само със стойности на стоки. И в този стопански процес, който вече е самостоятелен като член на здравия социален организъм, ще може да възникне онова, за което ще можем да кажем: Няма да се произвежда само за да се произвежда, а ще се произвежда, за да се потребява. Тогава ще възникнат онези кооперации, онези асоциации, които се образуват от професионалните съсловия, но най-вече от потребителите заедно с производителите. От тези корпорации ще произлезе онова, което днес е поверено на случайността на стоковия пазар. Днес решава нещо, което на стоковия пазар изцяло се

изплъзва на човешкото мислене, на човешката преценка: търсенето и предлагането. В бъдеще корпорацията трябва да решава онова, което чрез стоковия пазар обуславя образуването на цените, образуването на стойността на благата. Само по този път един човек ще произвежда толкова, че произведеното да има стойността на всички стоки, от които се нуждае за задоволяване на потребностите си, докато отново произведе също такава стока. Това ще бъде справедлив стопански живот. Това ще бъде стопански живот, в който цената на един вид стоки няма несъразмерно да надвишава цените на другите видове стоки. Днес, когато заплатата още е част от стопанския процес и работникът не е свободен съдружник на умствения ръководител, от една страна, работникът все още трябва отново и отново да се бори за повишаване на заплатата си в този процес; от друга страна, като се запушва една дупка, се отваря друга: заплатата се повишава, хранителните продукти поскъпват и така нататък. Това се случва само в стопански процес, който е замърсен от капиталови и наемни отношения. Всеки може да намери достойно за човека съществуване единствено в стопански процес, в който корпорациите, кооперациите определят стойностите на стоките, и то въз основа на разума, а не според търсенето и предлагането, които са подвластни на случайността. Именно за такъв стопански процес копнеят всъщност пролетарските маси; това е истинското им искане в стопанския живот.

В отделни области днес вече се разбира по-ясно това искане. Вземете например въпроса за заводските съвети, който сега беше така осакатен чрез закони. Ако заводските съвети трябва да станат онова, което пролетарият действително иска, те не бива само да носят шлейфа на държавата във всяко отношение, както по-рано духовният живот, а трябва да могат да развиват социална, действително благотворна дейност в стопанския живот. Но за тази цел стопанският живот трябва да бъде поставен на собствена почва, трябва да се появи и нещо друго освен тези заводски съвети, трябва да има още съвети по обмена и други съвети; те трябва да възникнат от стопанския живот и въз основа на стопанския опит ще създадат свои устройствени правила. Знам, че днес твърде много хора казват: В стопанския живот

все пак съвсем няма необходимата образованост, за да се постигне онова, което се желае. Така говорят хората, които винаги говорят за идеали именно за да не им се налага да осъществяват възможното в действителността. Така говорят хората, за които идеалите са нещо, към което не бива да се стремят, за да не им се налага да се стремят към непосредствено постижимото. Който знае, че знанието от практическия опит струва безкрайно повече от всичко, което може да бъде спуснато отгоре, знае също, че заводските съвети като цяло не бива да се създават само за отделни предприятия, а трябва да обхващат различни предприятия. Заводските съвети трябва да свързват отделните предприятия с предприятия от съвсем друг вид, да посредничат за връзката между тях, трябва да се развият в общност на заводските съвети, на съветите по обмена, на стопанските съвети. Когато това израсне от почвата на стопанския живот, тогава тези съвети няма да съществуват само за украса, а ще станат човешкият фактор, самите действащи лица на стопанския живот. А именно това е необходимо.

Онова, което наричам тричленност на социалния организъм, наистина не възникна от някакво умуване, не възникна от отвлечена теория, а от действително наблюдение на жизнените необходимости на настоящето и бъдещето. И наистина е жалко, че днес толкова малко хора могат чрез досегашния духовен живот да насочат поглед към тази житейска беда, към самата действителност. Днес хората клеветят тъкмо практичното, като казват: Това е идеология, това е утопия. Какво всъщност стои в основата на това? Едни казват: Необходимо е социализиране на средствата за производство. И аз го казвам. Но казвам също: Необходимо е да се знае пътят, по който се стига дотам. Днес само щрихирах онова, което имам предвид. Днес са ни нужни не само цели, а и пътищата и смелостта да тръгнем по тях. Много хора ми казват, че онова, което говоря, е трудноразбираемо. – Наистина, за да се разбере онова, което говоря, е нужно повече от това, което днес обикновено искат да вложат в разбирането. Нужно е да се вглеждаме в действителния живот, а не да го съдим въз основа на някакви субективни искания. Нужно е също да намерим в себе си вътрешната смелост да мислим радикално по определени въпроси, както нашата епоха изисква от всеки буден човек.

През последните четири-пет години наистина видях как хората разбираха неща, които аз не разбирах. Когато такива неща идваха от определени места, хората твърдяха, че ги разбират, и дори ги поставяха в красиви рамки, за да могат винаги да ги гледат. Неща, които идваха от Главната квартира и други подобни места, но първо наистина трябваше да се заповяда да ги разберат. Никому не може да се заповяда да разбере онова, до чието разбиране трябва да стигне, подтикнат от вътрешна смелост пред живота. Сега настъпи времето, когато хората вече не бива да позволяват да им се заповядва какво да разбират, а трябва да са способни въз основа на житейския опит, въз основа на непредубеденото наблюдение на живота да си съставят действителна преценка за необходимото, преди да е станало твърде късно.

Но днес се преживяват странни неща. Не обичам да разказвам лични неща, но днес именно тези лични неща господстват в живота. През април 1914 г. бях принуден да изкажа преценката си за социалното положение пред едно по-малко събрание във Виена – и то умишлено във Виена, защото знаете, че катастрофата на световната война тръгна от Австрия; тогава ставаше дума не само за социалното положение на пролетариата, а за социалния въпрос в цяла Европа. Посочих, че социалното положение в Европа клони към образуването на язва, и действително от това после възникна световната война. – Бях принуден да обобщя преценката си приблизително със следните думи – през април 1914 г., запомнете този момент: Който се вгледа в нашите постепенно оформили се социални отношения, може само да се изпълни с голяма тревога за културата, защото вижда как в социалния живот се развива карцином, един вид ракова болест, която в най-близко време трябва да избухне по най-ужасен начин.

Така тогава трябваше да посоча към какво световният капитализъм тласка хората в най-близко бъдеще. Който го казваше тогава, естествено, беше заклеймяван като непрактичен идеалист, утопист, идеолог, защото тогава практиците говореха съвсем другояче. Как говореха практиците за общото световно положение? Не говореха за ракова болест. Говореха приблизително така, както през пролетта на 1914 г. германският външен министър говореше пред просветените

господа от Германския райхстаг – навярно са били просветени, нали все пак бяха призвани там: Вървим към мирни времена, защото общото разведряване бележи радостен напредък. Намираме се в най-добри отношения с Русия; петербургското правителство не слуша глутницата на пресата. С Англия са започнати обещаващи преговори, които вероятно в най-близко време ще приключат в полза на световния мир. Изобщо отношенията между двете правителства са такива, че връзките ще стават все по-тесни и по-тесни. – Така говореше практикът, когото не ругаеха като идеалист. И общото разведряване постигна такъв напредък, че последва онова, което всички преживяхме с толкова страдания. Особени чувства могат да обземат човек, когато чуе нещо като онова, което неотдавна се чу на конференцията за Обществото на народите, където хората говореха за всичко възможно въз основа на старите мисловни навици. Само за най-голямото движение на съвремието не говореха по никакъв начин по същество – за социалното движение, което единствено е способно да основе действително Общество на народите. Тогава понякога от много умни хора, водени от старите си мисловни навици, получаваме съвсем особени отговори. Неотдавна в Берн един много умен господин ми отговори – никога не искам да подценявам ума на хората: Не мога да си представя, че от една тричленност ще излезе нещо особено, всичко това все пак трябва да бъде единство. Право не може да възниква само на политическа почва, и така нататък. – Необходимо е именно правото да се развива на почвата на правото, тогава правото ще обхване и стопанския живот, тогава правото ще обхване и духовния живот. И когато казват, че единството на социалния организъм се разсича, отговарям: Не към това се стремя! Става дума не да разсечем коня, а да го изправим на четирите му крака. Става дума не да разсечем социалния организъм, а да го изправим на трите му здрави крака – на здрав правен живот, здрав стопански живот и здрав духовен живот. Тогава ще се развие и онова единство, което днес обожават като идол в лицето на единната държава, от която обаче трябва незабавно да се откажем, ако искаме социализъм.

Повече от едно столетие хората отново и отново говореха за великия социален идеал на човечеството, за най-великите социални

импулси: равенство, свобода, братство. Разбира се, много умни хора през деветнадесети век отново и отново доказваха, че тези идеали не могат да бъдат осъществени, защото ги разглеждаха само под хипнозата на единната държава; оттук идва противоречието. Днес обаче е времето, когато тези идеали трябва да бъдат осъществени, когато тези три импулса на социалния живот трябва да бъдат подети. А те могат да бъдат осъществени само в тричленния социален организъм. В духовния живот, който трябва да стои на собствена почва, индивидуалните способности трябва да се развиват на почвата на свободата. В областта на правото трябва да господства онова, в което всеки е равен на всеки друг и по което всеки пълнолетен човек може като равноправен да урежда сам или чрез своя представител отношенията си с другите хора, включително трудовите отношения. А на почвата на стопанския живот трябва да господства онова истинско братство, което може да разцъфти само в кооперации, било то на потребители, или на производители.

В тричленния социален организъм ще господстват свобода, равенство, братство, защото той има три члена: свобода на почвата на духовния живот, равенство на демократичната почва на правния живот, братство на почвата на стопанския живот.

Днес можах да ви загатна само от отделни гледни точки какво е необходимо да се обмисли в това толкова сериозно време; какво е най-необходимо да се обмисли, ако искаме сериозно да се заловим за работа, за да излезем от объркването и хаоса, за да не потънем още по-дълбоко в объркването и хаоса. Днес е необходимо не само да мислим за малки промени, а да намерим смелостта да признаем пред себе си, че е настъпил часът за големи равносметки. Който действително може с будна душа да съзерцава онова, което днес е още само в началото си, трябва да си каже: Няма да имаме много време за размисъл. Затова нека по-добре поемем по път, по който можем да тръгнем всеки ден. А всеки ден може да се започне онова, което е дадено чрез тричленния социален организъм. Само онзи, който иска да продължи да следва онази практика, която ни донесе световната катастрофа, ще поиска да нарече действително практичното непрактичен идеализъм.

Ако в социалния живот трябва да се случи нещо целебно, ще бъде необходимо решително да се откажем от онова суеверно обожествяване на практиката, което не е нищо друго освен брутален човешки егоизъм. Ще трябва да приемем онзи идеализъм, който не е едностранчив идеализъм, а истинска житейска практика. Който се отнася честно към нашата епоха, днес ще си зададе въпроса: Как да поема по пътя към лек за онова, което срещаме като социални вреди? И би било желателно все повече хора да поемат по този път, преди да е станало твърде късно. А твърде скоро би могло да стане твърде късно.

Заключително слово

След дискусия, в която бяха говорили предимно партийни и профсъюзни дейци, Рудолф Щайнер отново взе думата:

Наистина бих предпочел ораторите да бяха разгледали нещата, които изложих. Тогава дискусията би могла да стане плодотворна. Това обаче не се случи. Затова ще мога само да посоча и да обърна внимание на някои отделни неща.

Някои оратори казаха, че в разсъжденията ми не е изложено нищо ново. Познавам много добре развитието на социалното движение. И който твърди, че съществените от изложеното днес не е ново, би трябвало да осъзнае, че казва нещо абсолютно невярно: днешното изложение се основава именно на опита от цялостното преустройство на социалното положение чрез световната катастрофа. В действителност положението е съвсем друго: ораторите не чуха новото. Ограничиха се да чуят онези няколко неща, които, разбира се, понеже са верни, бяха изложени като критика на обичайния обществен ред. От много години са свикнали да чуват това или онова като лозунг: това чуха. Но ораторите не чуха абсолютно нищо от всичко, което беше казано наред с тези неща за тричленността на социалния организъм, за действителното социализиране във всички посоки, което може да се постигне чрез тази тричленност. И затова вероятно в своите изказвания толкова мълчаха за онова, което не бяха чули. Разбирам го. Но разбирам също, че тогава, естествено, от подобно нещо всъщност не може да излезе плодотворна дискусия.

Например чухме един оратор, който говори надълго за старите теории, разглеждани толкова и толкова пъти преди тази катастрофа, сякаш изобщо не е преживял последните пет-шест години. Той старателно изложи отново всички онези теории за принадената стойност и така нататък, които със сигурност са верни, но са излагани безброй пъти. Само забрави, че днес живеем в съвсем, съвсем друго време. Забрави, че например много уважавани социалистически водачи още няколко месеца преди германската капитулация казваха: Когато тази катастрофа на световната война отмине, германското правителство ще трябва да се отнася към пролетариата съвсем различно отпреди. Германските властници ще трябва да се съобразяват с пролетариата във всички управленски действия, във всички законодателни мерки по съвсем различен начин отпреди. – Но от социалистическа страна се казваше също: Ще трябва да се съобразяват със социалистическите партии.

Но стана другояче. Властниците бяха запратени в пропастта, партиите бяха налице. Днес те са изправени пред съвсем друго световно положение. При това ново световно положение обаче не бива просто да подминаваме новите мисли и да слушаме само партиите – защото, разбира се, те винаги са имали значение, откакто съществува социално движение, – а трябва да придобием способността да вникваме в онова, от което има най-голяма нужда именно днес, в този момент. Иначе сме изправени пред голямата опасност, която всъщност винаги е съществувала в стария обичаен световен ред: когато се появеше нещо, насочено към фактите и извлечено от действителността, го обявяваха за идеология; заявяваха: това е философия, това няма нищо общо с действителността, и с това се проправят пътищата на реакцията. Най-лошото би било социалистическата партия да изпадне в някакво реакционно вцепенение, да не е способна да върви напред заедно с фактите, които говорят толкова гръмко.

Ето кое е важно днес. Маркс изрече хубави думи, след като опозна марксистите – така се случва с много хора, които се стараят да внесат в света нещо действително ново: Що се отнася до мен, аз не съм марксист. – И Маркс винаги е показвал – припомням само събитията от 1870–1871 г. – как се е учил от тези събития. Винаги е

показвал, че е способен да върви в крак с напредващото време. Днес със сигурност би намерил възможността да разпознае истинското решение на социалния въпрос тъкмо в тричленността на социалния организъм, понеже времето за това е назряло. Непрестанно се говори за нови пътища, а когато бъде показан нов път, за който наистина е нужна действителна смелост, тогава се казва: Не е показан път, показана е само цел. Тогава ни се иска да попитаме: Мислил ли е вече някой за този път, който налага да се появи един вид ликвидационно правителство? Тъкмо това е действително твърде необичайно за мисловните навици на хората. Старите правителства, а също и социалистическото правителство, не мислят за нищо друго освен да бъдат доброто, послушно продължение на онова, което правителството е било преди. А ни е нужно това правителство да запази само инициативата в средната област, надзора над службата за сигурност, хигиената и други подобни, а в другите две области да стане ликвидационно правителство, тоест да освободи духовния живот, така че той да премине към самостоятелно управление, и да изправи стопанския живот на собствени крака.

Това не е теория, не е философия, това е посочване на нещо, което трябва да се направи. А за да бъде направено, най-напред е нужно разбиране за неговата необходимост. За това е нужно постепенно да се откажем от стария навик да искаме да слушаме само онова, което ни е по вкуса, и да не искаме да слушаме онова, което ни е непознато.

Когато се изказват оратори, които по странен начин изпадат в практически противоречия и не го забелязват, те вече показват колко невъзможно е всъщност така да бъде намерен практически път. Днес един оратор успя да каже: Действителната политическа власт и днес се опира на стопанските основи. А после, след като добави нещо – тогава противоречието вече не се забелязва толкова, – каза: Първото нещо е да завоюваме политическата власт, за да овладеем стопанската власт. – Значи, от една страна, се говори високопарно: Който има стопанската власт, има и политическата власт. А непосредствено след това, няколко изречения по-късно, се казва: Първо трябва да имаме политическата власт, тогава ще получим и стопанската власт. С такива оратори наистина няма да може да се върви по практически

пътища. По практически път може да се върви само ако сме способни да мислим правилно и да не объркваме пътищата на мисленето си.

Няма да напреднем, ако упорито се придържаме към възражения като: Склонността към удобство налага хората да бъдат принуждавани да ползват единното училище. Всички, които в миналото са били властници, са изтъквали подобни неща. В правителството сме виждали хора, които наистина не са били по-умни от управляваните. Но винаги са съумявали да кажат: Ако не принудим хората да направят това или онова, те няма да го направят доброволно.

Особено явление е, че сега подобни неща се появяват и на социалистическа почва. Тук е необходимо именно онова, за което в действителност става дума: да можем да пробудим усет за необходимото и да не оставаме привързани към дълго набивани в главата теории и други подобни. Именно това се изисква отново и отново. Когато се казва: властта трябва да бъде завоювана!, все пак се има предвид отвлечена теория. Защото, когато властта бъде завоювана, трябва и да се знае какво да се прави с нея. По друг начин не може да се напредне. Завоювайте властта – ако сте на власт и не знаете какво да правите, тогава цялата власт не струва пукната пара. Става дума именно преди да се стигне до властта, ясно и отчетливо да се знае какво трябва да се прави с нея.

Ако, от една страна, се каза: „След като революцията от 9 ноември успя…“, със същото право би могло да се каже, че тя се провали. И ако, от друга страна, се казва: в чужбина смятат революцията за измама, – това е именно защото властта беше завоювана, а притежателите на властта не знаят какво да правят с нея. Най-сетне обаче трябва да се знае какво да се прави с властта. Но ако всеки продължава да се придържа към старите партийни възгледи, нека си призовава към единство. Един начин да се призовава към единство е действително да се види къде са вредите. По този начин импулсът за тричленност се стреми да донесе единство. Да се казва, че се цели основаването на нова партия или на нова секта, е просто обективна клевета. Това е безсмислица. И макар резолюцията да е приета от многобройни събрания, напълно съм спокоен, че тя никога няма да бъде изпълнена. Ако бъде изпълнена, това би довело дотам, че сегашните властници

съвсем скоро да бъдат изхвърлени от властта. Няма защо да има страх, че тук по някакъв начин би могло да се наруши единството. Но има и друг метод да се разрушава единството: да упорстваш в своите принципи и после да кажеш: Ако не ме следвате, значи не сме единни. Това също е метод да се проповядва единство, при който всъщност се има предвид: Можем да бъдем единни само ако ме следвате. Днес твърде много хора всъщност имат предвид точно това.

Както казах, съжалявам, че не мога да се спра на подробности, защото всъщност нито един от ораторите в дискусията не засегна действително нещата, изложени в лекцията ми. Накрая дори се каза, че съм философствал. С такова философстване, каквото показа този оратор в дискусията, наистина всичко може да се нарече безполезна философия. Но е твърде съмнително дали точно с такова философстване, каквото разви последният оратор, може да се стигне до онова, което действително може да помогне.

Онова, което е дадено в този тричленен социален организъм, беше дадено най-напред като импулс по време на тази ужасна военна катастрофа, когато смятах, че е настъпил подходящият момент. Тогава, когато още бяхме далеч от чудовищния Брест-Литовски мир, ми се струваше правилно въз основа на този импулс за тричленност да се потърси споразумение с Изтока, за разлика от всичко, което после действително се случи. Никой не разбра това. Затова се стигна до онова, което впоследствие беше предизвикано от Брест-Литовския мир. Днес наистина е важно да се намерят хора, които да не постъпват като всички онези, на които по време на войната се говореше за тази тричленност на социалния организъм – тогава, разбира се, във връзка с външната политика.

В следващите дни ще излезе брошура за вината за войната. Тогава светът ще научи какво всъщност се е случило в Германия през последните дни на юли и първите дни на август 1914 г. Тогава ще се види как голямото нещастие се е стоварило именно защото хората не са мислели сами, защото са оставяли властта да мисли, защото са били доволни, когато властта мисли. Тъкмо това тогава, вместо да доведе до разумна политика, доведе дотам, че на 26 юли политиката беше стигнала до нулевата точка на своето развитие. Светът

най-сетне трябва да узнае тези неща. Ще ги узнае в следващите дни от мемоарите на най-важния човек, който тогава, през онези дни на юли и август 1914 г., е участвал в събитията. Тогава ще се види какво ли не е било пропуснато, защото само едните – властимащите – са мислели по своя начин, а другите всъщност са позволявали да им се заповядва какви убеждения да имат.

Често сме чували това. След печалбарите от войната дойдоха печалбарите от революцията. Но имаше и друга последователност. След празнодумците на войната дойдоха празнодумците на революцията. А отношението между празнодумците на революцията и празнодумците на войната е приблизително като отношението между печалбарите от революцията и печалбарите от войната.

Трябва да преодолеем празните приказки. И трябва да стигнем дотам в политическо отношение изобщо да не се оставяме да ни води някаква власт, независимо дали това са социалистически, или други личности. Трябва да станем хора, способни на самостоятелна преценка. Не можем да станем такива хора, ако отхвърляме всичко, което действително може да се основава на изискването на деня.

Няма да се спирам на изтъкнати тук неща, които са само пълно изопачаване на онова, което пронизваше разсъжденията ми. Твърденията, че искам да преодолея противоположностите с доброжелателство, са обективни клевети. Изобщо не съм говорил за преодоляване на противоположностите чрез доброжелателство. Говорих за институции, които трябва да бъдат създадени. Какво общо има осамостоятеляването на духовния живот, на стопанския живот, на правния живот с доброжелателството? Това има общо с обективното описание на онова, което трябва да дойде.

Съгласен съм с всеки, който казва, че най-напред иска да има властта, но съм и напълно наясно, че този, който има властта, трябва да знае какво да направи с нея. А ако искаме само да се устремим напред и да оставим непросветените маси назад, тогава ще се озовем не само в същите условия, а в много по-лоши от онези, които вече съществуваха. Някой може да смята едно или друго за философско, а себе си – за извънредно практичен, когато казва: французите са изтощени, не могат да ни дадат хляб; Англия също е изтощена от

войната и не може да ни даде хляб; Америка ни излиза твърде скъпо. Но от Русия можем да получим хляб! – Засега англичаните – това можете да предположите въпреки всички неверни съобщения – имат много повече хляб от самите руснаци. Твърдението, че можем да очакваме хляб от Русия, не се опира на никакви обективни основания.

Важното е действително да разберем положението такова, каквото е. Да си кажем: не бяхме в състояние да социализираме със стария духовен живот, нужен ни е нов духовен живот. Но това може да бъде само духовният живот, отделен от правовата държава. Нужна ни е почва, върху която работната сила да престане да бъде предмет на борби. Това може да бъде само самостоятелната правова държава. И нужно ни е уравновесяване на стойността на стоките; то може да се осъществи само върху почвата на самостоятелния стопански живот. Това са неща, които действително можем да искаме. Това са неща, които не са само революционни фрази. Това са неща, които, ако имаме смелостта да ги осъществим, наистина целят да доведат света до съвсем друго състояние от сегашното.

Вярвам, че ако помислите достатъчно върху това, което се съдържа в тричленността на социалния организъм, ще го разберете. А въвеждането ѝ е възможно за сравнително кратко време. И когато този здрав тричленен организъм стане действителност, отношенията ни ще бъдат революционно преобразени в много голяма степен. Когато светът премине към въвеждането на този тричленен социален организъм, няма да има нужда да „гърмим“ за световна революция, защото тогава тя ще се осъществява по същество. Решаващо не е да гърмим за нея, да призоваваме към щурм. Решаващо е да намерим мисли-зародиши, които да се развият в действителни социални плодове.

Днес наистина е нужно не да приказваме много, а да се разберем за онова, което трябва да стане. При тричленния социален организъм имаме работа не с идеологии, утопии или философии, а с нещо, което може да се направи, което е план за действително действие, не описание на бъдещо състояние, а план за работа. За всяка къща е нужен план, нужен е и за социалното преустройство. Към него няма да ни поведат онези, които непрекъснато ни връщат назад, били те

социалисти или други хора, а само онези, които са склонни действително да напреднат. Опасявам се, че онези, които днес чуха „нищо ново, а само старото“, ще ни поведат не навън от хаоса, а навътре в него.

Нека днес се постараем сериозно да възприемем онова, което е толкова необичайно, толкова ново, че дори когато бъде изречено, не го чуваме, а отново откриваме в него собствените си фрази. Днес са нужни нови мисловни навици, нужно е преосмисляне. Човечеството трябва да се обърне към нови мисловни навици, към нови насоки на мисленето, преди да е станало твърде късно. И още веднъж казвам: ако човечеството няма тази вътрешна смелост, много лесно скоро би могло да стане твърде късно.

Познанието за свръхсетивното човешко същество и задачата на нашата епоха

Улм, 22 юли 1919 г.

Когато човек погледне сегашната беда, сегашната нищета, той се пита за причините и най-често ще търси тези причини във външните обстоятелства. Първо ще обърне поглед назад към изминалите четири-пет години, изпълнени с болка. Може би постепенно ще забележи и че онова, което през последните четири-пет години бе преживяно с толкова страдания, се е подготвяло дълго време, през десетилетия, та вероятно и през столетия от по-новото развитие на човечеството – както, да речем, бурята се подготвя от задухата през целия ден, без да забелязваме нейното зараждане, и после се разразява. Но дори хората, които по този начин се обръщат по-далеч назад към причините и поводите за сегашната ни беда и нищетата на тази епоха, повече или по-малко ще гледат към външните обстоятелства. Ще мислят и за нещо външно, за външни мерки и институции, когато става дума да се излезе от объркването и хаоса на нашата епоха.

Безспорно този възглед е правилен до голяма степен. В лекцията по социални въпроси, която имах възможност да изнеса преди няколко седмици тук, в Улм, сам се опитах да изразя доколко според убеждението ми този възглед е правилен. Но има и друга страна в разглеждането на тези неща. Нужно е само да забележим нещо, което в нашето съвремие е значимо явление на епохата по отношение на вътрешния човешки живот, на човешкия душевен живот. В смисъла на току-що посоченото с право се стремим към по-социално устройство на външните условия на живота от онова, което бе отредено на човечеството през последните три-четири столетия.

Но не е ли забележително, че в стремежа си към това по-социално устройство изхождаме от едно съвсем особено човешко душевно състояние? Нима не забелязваме, че в основата си човешките души днес навсякъде са проникнати от антисоциални нагони, от антисоциални инстинкти и имат малка възможност да се разбират взаимно? И като изхождаме от тези антисоциални душевни състояния, трябва да се стремим към по-социално устройство на външния живот от онова, което през последните три-четири столетия подхрани антисоциалните нагони в днешния ни човешки живот – още повече защото тези състояния съществуват. Когато разгледаме въпроса от тази страна, откриваме как тези антисоциални нагони на съвремието всъщност са свързани с това, че сме изгубили пътя към най-вътрешното ядро на същността на самия човек, пътя към онова най-вътрешно ядро на същността, което всеки всъщност предчувства в себе си – макар и повече или по-малко ясно или само инстинктивно, смътно, – а именно свръхсетивното човешко същество. Колкото и странно да звучи, днес хората не знаят точно, не осъзнават за какво жадува подълбокото им, смътно душевно същество. То жадува за познание за свръхсетивното ядро на човешката същност. И голяма част от онова, което после се изразява външно в обърквaне и хаос, се корени в трудностите, които именно нашата епоха среща, когато се опитва да достигне до задоволително познание за това най-вътрешно човешко същество, колкото и малко хората да са склонни да го признаят и днес. Много хора обаче смятат, че на въпроса, за който говоря тук, трябва да се отговори съвсем другояче, отколкото ще бъде отговорено чрез онова, за което предстои да ви говоря тази вечер.

Тъй като трябва да разгледам този въпрос от гледната точка на антропософската духовна наука, няма да мога да го реша по онзи удобен начин, към който днес се стремят много хора и който днес е популярен сред най-широките кръгове на човечеството. Когато днес на хората се говори за лунните планини и за начина, по който се получават сведения за тях чрез физически уреди, чрез физически средства, те приемат, че усвояването на знанието за лунните планини може да бъде сложно. Тогава преодоляват себе си и признават, че не може съвсем удобно да се стигне до познание, да кажем, за лунните

планини, за луните на Юпитер или за подобни неща. Но когато става дума за свръхсетивния свят, когато става дума за духовното съществуване на самия човек, най-широките кръгове и днес още се държат съвсем иначе. Тогава им се струва твърде трудно, ако се говори по начина, по който ще трябва да ви говоря днес. Най-широките кръгове и днес още казват: за да стигнем до свръхсетивните светове, детското изповядване на вярата или детската вяра в Библията са по-добри от това привидно научно изложение. – Когато става дума за най-висшето, към което човек може да се стреми по своя душевен път, хората настояват за детската простота на вярата във вероизповеданието или в Библията – за онова, което всъщност намират само за удобно, – и отхвърлят онова, което не ги води по този път толкова удобно. Но хората и днес още не виждат някои вътрешни връзки, които съществуват между този стремеж към удобни духовни пътища и нашите антисоциални нагони и трудностите да ги преодолеем. Ако разбираха какви връзки съществуват между онова, което от определени среди отново и отново им се е казвало и в което са вярвали: можете да търсите пътищата към свръхсетивното чрез детски, простодушни вероизповедания, – ако разбираха каква връзка съществува между това твърдение и тази вяра и онова, което днес се проявява като антисоциални нагони, тогава наистина щяха да се научат да мислят другояче за онова, което най-широките кръгове днес намират за „удобен път към свръхсетивните светове“.

Но духовната наука днес показва на съвременния човек други пътища не поради някаква духовна прищявка, а защото чувства това като задължение пред потребностите и задачите на епохата за съвременното човечество. Ако това съвременно човечество познаваше съвсем точно самото себе си в най-дълбоката си същност, щеше да си каже: що се отнася до стремежа към свръхсетивното, вече не можем да се задоволяваме със старите пътища. Днес това живее като копнеж в много души и антропософски ориентираната духовна наука иска да откликне на този копнеж.

Както казах, днес човек повече или по-малко ясно или повече или по-малко несъзнавано се пита за отношенията между душата и тялото, стига вече да не е стигнал дотам да отрича всичко душевно,

изморен от съмненията, които този въпрос отново и отново е будил у него. Но какво всъщност знае днешният човек за душата и тялото? Тялото наблюдава със сетивата си, с външния физически разсъдък, а за онова, което не може непосредствено да опознае чрез сетивата и разсъдъка, прибягва до природната наука, от която се очаква да му каже чрез своите изследвания какви са законите, каква е вътрешната същност на това човешко физическо тяло. От друга страна, вътрешно възприема онова, което нарича свое мислене, свое чувстване, своя воля. Това се превръща за него във вътрешен опит. С това мислене, чувстване и воля свързва и определени вътрешни копнежи, желания и надежди, свързва вярата, че вътрешното начало, което живее в мисленето, чувстването и волята, няма за света само онова преходно значение, което има животът на физическото тяло. Но тогава пред човека възниква въпросът, който поражда големите съмнения: какво е отношението между онова, което възприемам вътрешно, душевно в самия себе си като мислене, чувстване и воля, и онова, което виждам външно у себе си и у другите като външно физическо тяло, чиито закони и същност природната наука иска да ми обясни? И когато сам не може да си изясни това отношение между душевното и телесното, се обръща към онези, които благодарение на определена научна основа имат възможност да изследват по-дълбоко това отношение. И ето че днешният човек, който толкова държи научният авторитет да му обясни всичко, трябва да установи, че учените, които така усърдно търси, могат малко да му помогнат по този въпрос. Ако вземе някое изложение, в което изследователите в тази област са изказали мнението си, по правило ще открие, че казаното от тях по този въпрос е също толкова несигурно, колкото и собствените му мисли. Намират се всевъзможни хипотези, всевъзможни предположения. Но днес рядко се намира нещо, което така да завладее човека, че той да добие впечатление за истинност, стига действително да се отнесе към него без предразсъдък. Антропософски ориентираната духовна наука си поставя задачата да намери това.

Но по същите пътища, по които се стига до външната наука, не може да се достигне и до онова, за което сега предстои да ви говоря като за духовна наука, като за действителна духовна наука.

Представете си, че някой ви разказва за изследователските пътища, по които е вървял в химическата или физическата лаборатория, в клиниката, за да изследва външната природа. От такъв изследовател, който с известно право може да смята, че е станал специалист в своята област, по правило ще чуете, че е вървял по своите изследователски пътища с известно спокойствие, с известно вътрешно невъзмутимо душевно настроение. По днешните пътища на изследване не се откриват много вълнуващи неща.

За такова спокойствие, за такова вътрешно невъзмутимо душевно настроение не може да ви разкаже онзи, който иска да ви сподели нещо за своя път, по който е стигнал до познанията за свръхсетивното човешко същество. Ако трябва да ви говори за онова, през което е преминал, за да стигне до тези познания, ще трябва да ви говори за вътрешно преодоляване, за вътрешни душевни борби, за тежки усилия, за многократно стоене пред бездните на съмнението. Ще трябва да ви разказва колко много е трябвало да преодолее, през какво е трябвало да премине, за да стигне до онова, което разкрива истинското свръхсетивно ядро на човешката същност. Защото всъщност тръгваме по пътя към познанието за свръхсетивното човешко същество едва когато така се вживеем във всичко, за което вече загатнах – в съмненията, които се надигат при въпроса за връзката между тялото и душата, – че да усетим нещо, което всъщност може да произлезе само от известна интелектуална скромност – докато днес повечето хора в такива неща съвсем не проявяват интелектуална скромност, а напротив, най-страшна интелектуална надменност.

Но ако действително напрегнем обикновеното мислене, всички обикновени душевни сили, с които иначе разполагаме в живота, за да пристъпим към тези въпроси за същността на душата и тялото, постепенно забелязваме, че трябва да бъдем скромни, че с обикновеното човешко мислене не можем да подходим към тези въпроси. И чрез вътрешно преживяване, чрез вътрешен опит постепенно стигаме дотам да си кажем: с това обикновено човешко мислене и човешко усещане си пред свръхсетивното така, както петгодишното дете със своите способности, когато например държи в ръка, да речем, том с лирически стихотворения. Това дете не може да използва

стихосбирката по начин, който съответства на същността ѝ като лирическа стихосбирка. Първо трябва да доразвием способностите му, тогава ще може да използва стихосбирката така, както съответства на същността ѝ. Така трябва да си кажем за мисловните способности, които имаме за обикновения живот, за познавателните сили, които имаме за този обикновен живот: с тях не можеш да познаеш истинската същност на света и на собственото си съществуване; засега си също толкова безпомощен пред тази същност на света и тази същност на собственото ти съществуване, колкото едно петгодишно дете пред лирическа стихосбирка.

Едва когато развием това настроение в душата си, когато с усилия придобием интелектуалната скромност, така че да си кажем: не бива да се ограничаваш до начина, по който сега можеш да мислиш, по който сега можеш да чувстваш и да проявяваш воля, – едва тогава се намираме в изходната точка на пътя към свръхсетивните светове. Защото, който има да каже нещо за свръхсетивните светове, трябва не само да говори за нещо различно от обикновения външен сетивен свят, но и да говори по различен начин. А това означава: можем да станем духовни изследователи само ако най-напред сами поемем в свои ръце мисловните и познавателните способности, с които разполагаме за обикновения, всекидневния живот и за обикновената наука. Както другите възпитават детето, както другите развиват неговите способности, така трябва сами да поемем в свои ръце вътрешните си душевни способности, най-напред мисловната си способност, и да ги развием по-нататък от равнището, до което мисленето достига от само себе си в живота.

В книгата си „Как се постигат познания за висшите светове?“ описах всички подробности – онези подробности, които трябва да бъдат систематично подредени и чрез които човек може сам да поеме в свои ръце мисловната си способност, чрез които може да развие това мислене по-нататък от равнището, на което то се намира в обикновения живот и в обикновената наука.

Поради краткото време тази вечер ще мога да ви изложа само принципната страна на въпроса. Ще мога само да ви покажа как се доразвива това мислене, как сами го поемаме в свои ръце и го

водим все по-нататък. За това е необходимо следното предварително условие: както казах преди малко, когато искаме да си изясним външната телесна същност на човека, се обръщаме към природната наука. Целта тук съвсем не е да се принизява тази природна наука. Духовният изследовател признава напълно големите триумфи на природната наука в по-новото време – толкова пълно, колкото изобщо е възможно да ги признае самият природоизследовател. Той признава правото на съществуване на тази природна наука и е толкова по-добър духовен изследовател, колкото по-добре умее да оцени нейната стойност и значение. Но тъкмо затова трябва да се каже и другото: когато се обърнем към тази природна наука, тя ни поставя най-напред пред граници на познанието. Вероятно всички знаете, че именно трезвите природоизследователи говорят за такива граници на познанието. Пред човека, който пита за същността на нещата, за силата, веществото и т.н., се поставят определени понятия, определени представи. Тези понятия се променят от време на време, но винаги стоят определени граници, за които природоизследователят казва: отвъд тези граници не можеш да преминеш. В своята област природоизследователят постъпва правилно, когато спира пред тези граници. Духовният изследовател не може да направи това. Но той не бива и да иска да премине отвъд тези граници чрез някакви голи спекулации, чрез голо фантазиране.

Когато духовният изследовател пристъпи към онова, което природната наука не може да познае и където тя забива граничните стълбове на познаването, за него, за духовния изследовател, започват големите вътрешни душевни борби. Духовният изследовател трябва вътрешно да се бори с онова, което природоизследователят поставя като твърдо установени гранични понятия. И тази борба се превръща в първо голямо преживяване. Във вътрешното преживяване той преодолява с борба тези граници и като ги преодолява, заедно с придобития опит му се разкрива едно познание, което е важно, основополагащо важно за всичко, което има за цел да води към познание за свръхсетивната човешка природа. Когато се отдава на тази борба с границите на природното познание, изследователят открива колко своеобразно е приспособено човешкото същество към

живота. Защото въз основа на своя опит духовният изследовател трябва да се запита: какво ти пречи да погледнеш във вътрешността на природата по чисто природоизследователски начин? – Тогава открива нещо извънредно забележително, бих искал да кажа, потресаващо забележително: ако природата беше прозрачна, така че да не поставяше пред нас граници, тогава в живота си между раждането и смъртта ние, хората, нямаше да притежаваме едно качество, от което безусловно се нуждаем за социалното съществуване в този живот. Ако човек можеше да погледне във вътрешната същност на природата, щеше да трябва да се лиши от душевната сила на любовта! Ако природата не поставяше граници пред нашето природно познаване, щяхме да бъдем лишени от всичко онова, което наричаме любов от човек към човек, което наричаме любов и братско отношение от човек към човек, което пламва в душата, когато общуваме с другия човек в социалния живот.

Това е истина, която не може да се докаже логически. Както не може да се докаже логически, че има кит или че няма кит – можем да се убедим само като видим със собствените си очи, – така не може да се докаже, че бихме били лишени от любовта, ако природното познание нямаше граници. Но за онзи, който действително си пробива път към духовното познание, това се разкрива като опит. Тогава виждаме какви тайни крие нашето човешко съществуване. Една такава тайна е, че човек трябва да заплати ограниченото природно познание с това, че развива любов. И обратно: трябва да заплати способността си да обича с това, че засега няма неограничено природно познание.

Но това ни показва и какво трябва да преодолее онзи, който действително иска да проникне в духовния свят, към който принадлежи самият човек с най-вътрешното ядро на същността си. По пътищата нагоре към свръхсетивния човек и изобщо към свръхсетивния свят един от основните принципи е да развием способността си да обичаме, отдадеността си на всички същества в света още повече, отколкото в обикновения живот между раждането и смъртта, за да не изгубим любовта, когато се опитваме все повече да оформяме мисленето си така, че то да стане различно от онова в обикновения живот. За да се подготвим за духовния път на познанието, трябва да

станем още много, много по-способни да обичаме, отколкото е нужно за обикновения социален живот. Постепенно забелязваме, че докато сме във физическото тяло, всъщност опознаваме света с цялата си, пълна човешка природа само чрез любовта, а не чрез какъвто и да било друг изследователски метод.

Но ако искаме да проникнем в духовния свят, същевременно трябва да развием самото мислене по-високо, отколкото то се развива от само себе си в човешката природа. Това се постига, като се принуждаваме съвсем систематично да упражняваме определени вътрешни душевни функции, определени вътрешни душевни дейности, които иначе прилагаме в живота само между другото. Днес мога да ви разкажа само малка част от онова, което ще намерите подробно описано в книгата ми „Как се постигат познания за висшите светове?“, но мога поне да посоча на какво се основава това по-високо развитие на човешкото мислене.

Знаете, че когато нещо отвън ни подтикне по някакъв начин, насочваме вниманието си към него. Чуваме звук, проявяваме интерес към онова, което става в посоката на този звук. Следователно да имаме интерес към нещо, да насочваме вниманието си към нещо, са прояви на вътрешна душевна дейност, които по правило се подтикват у човека от външния свят. Когато поемаме по духовния път на познанието, важното е по своя воля да задействаме в себе си сили като онези, които водят до внимание, до проява на интерес – например като много, много дълго се отдаваме на една представа в така наречената медитация, като влагаме душата си изцяло в тази представа. При обикновения, естествен ход на живота вниманието, интересът към тази представа се изгубват. Но ако по своя воля се вживеем с цялата си душа в такава представа и останем съсредоточени в нея, като отвътре поддържаме вниманието, което заплашва да угасне, като отвътре поддържаме интереса, когато той заплашва да угасне поради продължителното отдаване на представата, – и ако продължаваме да правим това, укрепваме мисленето; мисленето става нещо съвсем различно от онова, което е било преди. Тогава действително достигаме до мислене, изпълнено с вътрешна дейност, при което обаче трябва и да се напрягаме така, както се напрягаме при

външен физически труд. Достигаме до мислене, което се отнася към обикновеното мислене така, както обикновеното мислене се отнася към мисленето на петгодишното дете, да речем, по отношение на лирическите стихотворения. Но достигаме до такова мислене, за което си казваме: щом сме го постигнали, за това е трябвало да вложим вътрешно усилие, което действително така е изтощило и телесното начало, също участващо в тази дейност, че усещаме това като умора от тежък външен труд, на който сме се отдавали с години. Когато се научим да разбираме, че в душевното можем да изработим нещо, което струва такива усилия като, да речем, цепенето на дърва, тогава стигаме дотам да обхванем в душата си живото мислене, докато обикновеното мислене по-скоро само съпровожда външните явления, външните преживявания. Помислете как всъщност мислите в обикновения живот: вършите работата си в обикновения живот, а мисленето върви някак замечтано редом с този външен живот. Ако напрегнете това мислене, като четете трудна книга, ще забележите: тъкмо когато мисленето иска да бъде вътрешно активно, то трябва да се уморява като всяка друга дейност. Но онова, което така се развива отвътре като дейност, трябва да се развива чрез мисленето все по-нататък и по-нататък. Когато го развиваме все по-нататък, забелязваме, че с мисленето настъпва голяма промяна. Тогава се научаваме да познаваме нещо, за което преди не сме имали представа: започваме да разбираме, че живеем в едно мислене и че обикновеното мислене е само като негов огледален образ, като негово отражение; опознаваме едно мислене, което живее вътрешно, едно мислене, което е съвсем независимо от инструмента на мозъка, от инструмента на тялото. Колкото и гротескно, парадоксално, може би безумно още да изглежда това на съвременното човечество: по този път, описан в книгата „Как се постигат познания за висшите светове?“, човек може да стигне дотам съвсем точно да знае: като мислиш, като развиваш душевната дейност на мисленето, живееш с мисленето си извън тялото, докато обикновеното мислене е свързано с инструмента на тялото, с нервната система. Но се научаваме и точно да познаваме колко малко вътрешното душевно същество, което така обхващаме в мисленето си, е свързано с инструмента на мозъка.

Защото не създаваме тепърва това вътрешно душевно същество, а само се научаваме да го познаваме. Говоря ви не за нещо, което днес се развива наново, а за познанието за свръхсетивния човек. Научаваме се да познаваме колко голяма е заблудата за мисленето, на която се отдават обикновената природна наука и външният популярен възглед тъкмо в нашата материалистична епоха.

Това природонаучно мислене казва: мозъкът е инструментът на мисленето. Но това е същата заблуда, в която бихте изпаднали, ако видите следи от колела, следи от човешки стъпки по един размекнат полски път и започнете – нека сега допуснем това – да размишлявате как отдолу, от земята, действат сили, които са предизвикали следите от колела или следите от човешки стъпки. Това, разбира се, би било глупост. От строежа на самата земя не можете да разберете как са възникнали браздите. Трябва да ви е ясно, че оттам е минала кола, че хора са стъпвали по пътя с краката си и това се е отпечатало. По този начин откривате заблудата на природната наука за човешкия душевен живот, когато действително опознаете независимото от тялото мислене. Тогава научавате, че нервните бразди в мозъка не съдържат в самия мозък сили, които пораждат душевното; научавате, че всички тези бразди са издълбани – както коли и стъпки издълбават браздите в меката земя, – и че независимата от тялото душевна дейност е врязала тези бразди. И тогава разбирате също заблудата, която може да възникне в природната наука. За всичко, което така се врязва, в мозъка възникват такива следи; можете да ги проследите всичките; но това не е възникнало от тялото, то е врязано в тялото.

Но невинаги е лесно да се обхване това дейно същество. За да хвърлим дори само кратък поглед към това независимо от тялото човешко мислене, ни е нужно онова, което бихме могли да наречем присъствие на духа, защото такова проблясване на духовното в обикновеното ни съзерцание не трае дълго. Можем добре да се подготвим – за това се говори и в книгата ми „Как се постигат познания за висшите светове?“, – като още в обикновения живот развиваме онова, което може да се нарече присъствие на духа: бързо ориентиране в ситуациите и възможност да действаме бързо в дадена ситуация. Когато развиваме това качество все повече и повече, се подготвяме

да видим онова, което може да се яви от духовния, от свръхсетивния свят и което човек иначе не вижда, защото, докато то се появява, не успява толкова бързо да прояви необходимото присъствие на духа; защото не успява да го съзерцава, преди да е отминало. Но когато по този начин действително се научим да поглеждаме в духовния свят, когато се научим да познаваме онова, което живее у човека и по този начин може да бъде обхванато чрез развитото мислене, тогава погледът ни прониква не само в обикновения човешки всекидневен живот, а пред нас се открива съвсем друга перспектива.

Едно нещо липсва на това духовно познание: то не може да бъде припомнено в обикновения смисъл. Който иска да ви разкаже нещо от духовния свят, трябва отново и отново да създава условията, за да го съзерцава. Не може просто да направи това, като развие памет за предишното си духовно виждане. Но макар това духовно познание да отминава бързо, бих искал да кажа, като мимолетен сън, който скоро се забравя, то съдържа в самото себе си един значим спомен. И тук трябва да се каже нещо, което съвсем естествено ще се стори извънредно странно на съвременните хора. Но несъмнено на хората се е сторило странно и когато им е било казано, че горе има не само светещи точки, а безброй светове, разпределени в пространството! Както преди столетия хората не искаха веднага да повярват в това, но все пак така свикнаха с него, че днес то е за тях нещо самоочевидно, така онова, което духовният изследовател представя като свой опит чрез развитото си мислене, наистина и днес още ще изглежда необичайно, но през следващите столетия ще трябва да стане самоочевидно познание. И една от задачите на нашето време ще бъде хората да развият разбиране за такова разширяване на човешкото познаване и на човешкото съзерцание. В мига, в който човек има вътрешно живо мислене и знае, че с това мислене е независим от тялото, той обръща поглед назад към духовно-душевния живот, който е преживял в един чисто духовен свят, преди чрез раждането или зачатието да се съедини с човешкото физическо тяло и така да слезе от един духовен свят в сетивния свят, макар в този миг да не може да има обикновения спомен. Погледът се разширява отвъд живота, преживян от раждането насам; животът се разширява в

съзерцанието на духовния свят, от който сме слезли към физическото си съществуване.

Така и целият ни социален човешки живот добива ново значение. В социалния живот встъпваме в отношения с един или друг човек. Към един бързо изпитваме симпатия, с друг симпатията не ни свързва толкова бързо. Най-разнообразни отношения възникват с другите хора тук, в този живот между раждането и смъртта. Когато като духовни изследователи се научим да познаваме живота така, както току-що посочих, откриваме: онова, което ни привлича у един човек, което повече или по-малко ни се струва чуждо у друг, накратко, онова, което възниква като отношения с другите хора, е резултат от онова, което сме преживели с другите души в един друг свят, преди и ние, и те да слезем към това физическо съществуване. Всичко, което преживяваме във физическия свят, се превръща за нас в отражение на преживявания в духовния свят. Така в нашата епоха от човешкото душевно усилие ще може да се роди погледът от този физически свят към духовния свят.

И днес все още може да има много хора, които не могат да възприемат такъв възглед. Но за такива хора можем да направим своите изводи. Когато била построена първата железница в Германия, свикали лекарска колегия и други учени: те трябвало да решат дали да се строят железници, или не. Тогава тези учени господа изказали преценката, че не бива да се строят железници, защото пътуването с тях щяло да вреди на здравето и само глупаци щели да искат да се возят в тях. Във всеки случай трябвало да се издигне висока ограда от дъски, за да не получават мозъчно сътресение онези, край които минава железницата. – Днес има хора, които, образно казано, вярват, че се получава мозъчно сътресение, когато духовният изследовател говори за познанията за свръхсетивния свят. Но в хода на развитието тези предразсъдъци ще бъдат преодолени, както са били преодолени и други предразсъдъци.

Това, което ви описах, е единият начин да преминем от физическия в надфизическия свят. Трябва да се борим с границите на природното познание. Но трябва да стигнем и до една друга граница, ако искаме да проникнем в духовния свят и да получим разяснение

за свръхсетивното човешко същество. Както стигаме до границите на външното природно познание, така трябва да стигнем и до границите на познанието за собственото си същество.

Твърде много хора губят надежда, че старите им религиозни традиции могат да удовлетворят вътрешния им душевен живот, и прибягват до така наречената мистика, като вярват, че ако се вглъбяват все по-дълбоко и по-дълбоко в душата си, пред тях ще се разкрият вътрешният душевен живот и човешката природа. Много хора вярват, че истинското им човешко същество може да бликне мистично отвътре. Духовният изследовател трябва да опознае и тази граница. Той трябва да умее да бъде мистик, както трябва да развива природно познание. Но както не може да се задоволи с природното познание, така не бива да се задоволява и с мистиката. Трябва да научи, че само чрез мистиката се стига единствено до илюзии за свръхсетивното човешко същество, но не и до действително познание за това свръхсетивно човешко същество. Истинският духовен изследовател наистина не е човек на илюзиите. Той не се заблуждава какво трябва да признае за действителност. Ето защо, за разлика от обикновения мистик, не се стреми да извлича като с магия всевъзможни фантастични неща от собствения си вътрешен свят. Не, тук той отново знае едно: като се бори със собствения си вътрешен свят и преживява как го преодолява, разбира, че онова, което намират мистиците, всъщност не е нищо друго освен онова, което някога след раждането им е направило впечатление на душите им. Може би са го възприели само смътно, то не е достигнало съвсем ясно до тяхното възприятие, но все пак е останало в паметта им.

Самото природонаучно изследване вече е направило тук доста хубави наблюдения. Искам накратко да ви разкажа едно, отбелязано в природонаучната литература, но бихме могли да посочим стотици, хиляди такива. Един природоизследовател минава край витрината на книжарница. Погледът му се спира на една книга. И докато гледа заглавието на книгата, не може да сдържи смеха си. Само си представете: един природоизследовател не може да сдържи смеха си, когато вижда сериозно заглавие на книга! Не може да си обясни защо се смее. Тогава затваря очи, защото вярва, че по-скоро ще се досети, ако

външното впечатление не го разсейва. Като затваря очи, чува в далечината латерна, която преди това, докато е бил разсеян, не е чувал. И като продължава да изследва, установява, че латерната свири мелодия, на която някога е танцувал. Тогава това не му е направило силно впечатление, повече го е интересувала партньорката или пък танцовите стъпки. Самото впечатление от мелодията тогава е било слабо, но все пак достатъчно силно, за да се появи отново по-късно в живота, когато изследователят чува същата мелодия от латерната! Духовният изследовател познава много добре такива неща и тяхната същност, защото не се отдава на илюзии. Той знае: когато някой мистик говори, че в собствения си вътрешен свят преживява божествения човек, че преживява нещо, което го свързва с вечното в него, тогава това са „звуците на латерната“: някога е възприел нещо, то се е преобразило – защото такива неща се преобразяват – и изплува като спомен. По пътя на обикновената мистика не намирате нищо друго освен онова, което някога сте възприели, и като искате да бъдете само мистици, можете да се отдадете на най-ужасните илюзии.

Тъкмо тази граница трябва да преодолее духовният изследовател. Отново чрез опит опознаваме нещо, което не може да се докаже „логически“, но за духовния изследовател се разкрива като преживяно познание, като преживян опит: научаваме се да разбираме, че трябва да сме лишени от възможността да опознаем себе си чрез вглеждане в собствения си вътрешен свят. Защото, ако можехме да прозрем собствения си вътрешен свят, отново щеше да ни липсва една човешка душевна сила, която трябва да притежаваме за обикновения живот. Ако можехме да прозрем собствения си вътрешен свят, в обикновения живот не бихме могли да притежаваме силата на спомнянето, силата на паметта. А от здравето на тази сила на спомнянето, на тази сила на паметта зависи дали изобщо сме здрави в душевния си живот. Ако паметта ни – спомнянето ни – е разстроена, ако Азът е разстроен, настъпва ужасна душевна болест. Така че трябва да кажем: както човек трябва да има граници в природното познание, за да притежава любовта, така трябва да бъде лишен от възможността да достига до висшето човешко същество само чрез вътрешно съзерцание, за да притежава памет.

Но можем да се погрижим способността за спомняне да се закрепи в човешката природа по-здраво, отколкото е закрепена в обикновения живот – и това също може да се постигне с такива упражнения, каквито описах в споменатата книга. Ако всяка вечер се упражняваме да преглеждаме преживяното през деня и да си го представяме съвсем ясно в образи, така че чрез това упражнение постоянно да обхващаме с поглед живота си през деня, тогава всичко, свързано с паметта, се закрепва в душата по-здраво от обикновено. И тогава можем да опитаме следното упражнение: казано съвсем просто, съзнателно да се заемем да дисциплинираме навиците си, да дисциплинираме собствения си Аз. Помислете само как се променяме от седмица на седмица, от месец на месец, от година на година, от десетилетие на десетилетие! Вгледайте се в собственото си душевно състояние днес и го сравнете с това отпреди десет, отпреди двадесет години. Ще видите, че човек преминава през развитие. Но човек се развива несъзнавано, животът го развива.

Както можем да преминем към съзнателно издигане на мисленето по описания от мен начин, така можем да преминем и към съзнателна самодисциплина, като постоянно забелязваме: правиш това или онова лошо, трябва да се учиш от живота. Така можем да поемем в свои ръце развитието на волята си, както сме поели развитието на мислите. Поемем ли така развитието на волята в свои ръце, отново се развива нещо, което, така да се каже, осветява иначе тъмната воля, в която се намираме в обикновения живот: усещаме, че всичко, което усещаме като воля, е пронизано от мисли. В известен смисъл сме зрители на собствената си воля и действия. Ако стигнем дотам да наблюдаваме като зрители собствената си воля и действия толкова осезаемо – осезаемо за духа и душата, – тогава онова, което придобиваме така като по-висша волева способност, се среща с онова, което по-рано се е развило като мисловна дейност. И сега се появява друга способност: сега в собственото си човешко същество съзираме нещо, което ни изглежда толкова независимо от всяка телесна дейност, че знаем: това, което носиш така в себе си, ще го пренесеш през смъртта в духовния свят. Чрез усъвършенстването на волята опознаваме духовния живот, който човек преживява

след смъртта, както чрез усъвършенстването на мислите опознаваме духовния живот, който човек е преживял преди раждането или зачеването. Виждате, духовното изследване не може да говори по обикновен начин за свръхсетивното човешко същество, а трябва да разказва как чрез опита установяваме, че можем да съзерцаваме живота на човека преди и след смъртта. Като проникваме така в света, в собственото си човешко същество, социалният живот отново ни се разкрива в нов облик. Наблюдаваме как преживяваме едно или друго заедно с други хора, как влизаме във взаимоотношения с други хора, как се сприятеляваме с други хора или чрез други отношения в света се свързваме с тях, или отново се разделяме. Научаваме се да разбираме, че всичко, което се разиграва така във физическия сетивен свят, е само началото на нещо, което продължава да се развива, като преминаваме през портата на смъртта. Душевните отношения, които се завързват тук между човек и човек, намират своето продължение, когато човек премине през портата на смъртта. Животът след смъртта става съвсем конкретна действителност чрез съзнанието, че и отвъд смъртта оставаме свързани с онези хора, за които и тук знаем, че отношенията в сетивния живот ни свързват с тях.

Това са неща, които днес все още изглеждат странни на хората, но с които трябва да се справим в изпълнение на задачите на културата на нашето време. Ако това стане, пред хората ще се изправи и нещо съвсем друго. Тогава човек ще познае в съвсем друга светлина онова, което днес нарича развитие на човечеството, към което сам принадлежи, тоест онова, което днес нарича история. Ако развием такива способности като онези, за които говорих, ще вникнем и в историческия живот на човечеството по друг начин, различен от онзи в общоприетата басня, която днес се нарича история и която в бъдеще трябва да стане нещо съвсем друго. В края на изложението си искам да ви дам един пример, за да ви покажа как човекът на бъдещето трябва да проникне в историческото развитие на самото човечество.

Обикновено не се забелязва, но в определен исторически момент от новото време настъпи голям поврат в развитието на човечеството. Това стана в средата на петнадесети век. Обикновено се казва, че

природата не прави скокове. Това е общоприето изречение, макар че е погрешно. Природата непрестанно прави скокове. Разгледайте развитието на едно растение: как от листа се развива цветът с тичинките и плодника, а накрая – плодът! Така и историческият живот прави скокове. И такъв скок настъпи в средата на петнадесети век – скок, който не се забелязва само защото историята се разглежда толкова външно. Разширеното човешко виждане излиза отвъд онова, което се разкрива само във външната история, във външните факти, както излиза и отвъд преживяванията между раждането и смъртта, и прониква с поглед в духа на историческата дейност. И така, пред това съзерцание се разкрива, че от средата на петнадесети век живеем в епохата, която ще продължи още дълго и която смени една друга епоха, започнала през осми век преди Христа и продължила до средата на петнадесети век. В тази епоха, от осми век преди Христа до петнадесети век от нашето летоброене, се вмества всичко, което представляваше забележителната гръцка култура с нейната красота, което съществуваше като римска култура, както и последващото въздействие на гръцкия и римския свят. А от средата на петнадесети век имаме нашата култура на новото време с човечеството на новото време, както ще ги охарактеризирам след малко.

По какво се различават тези две култури? Различават се по нещо, което човекът в съвременната епоха все още не иска да види и признае. В периода от осми век преди раждането на Христос до петнадесети век човек е бил способен да се развива по съвсем друг начин, отколкото днес. Мога да ви изясня това по следния начин. Помислете какъв е човек в годините преди смяната на зъбите около седмата година и как тя бележи нов период в живота му! Можете да прочетете повече за това в малкото съчинение „Възпитанието на детето от гледна точка на духовната наука“. Ще видите какво всъщност означава за по-внимателния наблюдател на човешката природа онова, през което преминава детето при смяната на зъбите. Тук има успоредност между външното телесно развитие и вътрешното душевно развитие. Следващият повратен момент в развитието отново настъпва по време на половата зрялост, през четиринадесетата, петнадесетата година. После успоредността между тялото и

духа става по-малко отчетлива, но за съвременното човечество все пак продължава приблизително до двадесет и седмата година. На двадесет и седем години преставаме да усещаме силно тази връзка между духовното и душевното развитие и телесното развитие. Тази особеност, че на двадесет и седем години човек завършва телесното си развитие, се проявява едва от средата на петнадесети век. През предходния период това е било различно. Онова, което тук може да се познае чрез духовно изследване, е една безкрайно значима истина за човешкото развитие. В гръцката епоха, в римската епоха човек се е развивал така, че успоредността между телесното му развитие и духовното и душевното му развитие е продължавала до тридесет и третата, до тридесет и петата му година. Подобни качества са се развивали у гърка и през тридесетте години на живота му, макар и не с такава сила, с каквато се проявяват смяната на зъбите и половата зрялост. Това е създавало онази забележителна хармония между душевното и телесното у гърците. Историята на човечеството показва такъв ход на развитие: младежките ни години стават все по-малко, все по-малко ни остава от онова, което в по-ранните години ни освобождаваше от физическото и телесното. Но това обуславя и съвсем друго отношение на душевното и духовното у човека към световното същество. През дългия период от осми век преди Христа до петнадесети век след Христа човек е развивал по-скоро инстинктивен разсъдък, инстинктивен сърдечен живот. Всичко, което живее през този период, е проникнато от този инстинктивен разсъдъчен и сърдечен живот. Но от средата на петнадесети век човек развива по-съзнателен разсъдъчен живот и по-съзнателен сърдечен живот, а с това и изискването да се опира на свободната личност. Това изискване на човешката природа да се опира на свободната личност се развива в историята едва от средата на петнадесети век.

Но с това става обяснимо и как големите събития заемат различно място в развитието на човечеството в зависимост от това дали настъпват в едната, или в другата епоха. В първата третина на епохата, която предхожда нашата и в която човек е оставал способен на телесно развитие чак до тридесетте си години, настъпва най-великото събитие на земното развитие, събитието, което всъщност

тепърва придава истинския смисъл на земното развитие: събитието на Мистерията на Голгота, основаването на християнството. В първата третина на гръко-латинската епоха се разиграва онова, което представлява нещо като централното събитие на цялото земно развитие на човечеството. През епохата на инстинктивните разсъдъчни сили и инстинктивните сърдечни сили човечеството е можело да разбере само наивно това събитие във вида, в който то тогава навлиза в човечеството. През онзи период хората са можели благодарение на тези инстинктивни сили да се отнесат по правилния начин към великото събитие, защото все още са се отнасяли към него не съзнателно, а наивно. Казвали са си: тук не се случва само нещо, извършвано от хора, тук нещо свръхчовешко е нахлуло в земното развитие. Христос, свръхчовешкото същество, се е свързал с тялото на Исус от Назарет. Що се отнася до физическите факти, случилото се на Голгота е само външният израз на нещо свръхсетивно, разиграло се в земното развитие.

И така, през онази епоха това е можело да се разбере инстинктивно. От средата на петнадесети век това се променя. От средата на петнадесети век инстинктивният разсъдък, инстинктивната сърдечна сила се преобразуват в съзнателен разсъдък, в съзнателни сърдечни сили. Това дава възможност природната наука да се развие до високата степен, до която е достигнала, но също и да се осъществи външното индустриално развитие и да възникне материализмът на епохата, който е трябвало да съществува като съпътстващо явление, за да доведе свободната личност до най-крайното ѝ проявление. Но трябва отново да се излезе от този материализъм, като по нов начин, както го описах днес, се потърси пътят към духовния свят. Времето става материалистично през епохата, в която съзнаващата душа на човека се развива от предишната инстинктивна душа. Тогава към външния материализъм се прибавя и материализмът на теологията. Помислете как в широки кръгове дори теологията – религиозният възглед – е обхваната от материализма, как човекът на епохата на съзнанието става неспособен да познае нещо свръхсетивно в събитието на Голгота, как все повече и повече стига дотам да го сведе до сетивното; как накрая започва да се гордее, как дори многобройни

теолози започват да се гордеят, че вече не виждат в Христос свръхсетивното същество, слязло на Земята в тялото на един човек, а виждат само „простия човек от Назарет“, който наистина е малко по-велик от другите хора, но все пак е само човек. До този момент материалистичната епоха не е осъзнала, че в Мистерията на Голгота, в смъртта и Възкресението на Христос пред нас стои най-великият факт на световното и човешкото развитие. Самата религия се материализира. Простата вяра в религиозното вероизповедание няма да бъде в състояние да спре това материализиране на религията. То може да бъде спряно само чрез съзнателното познание на духа, за което говорих днес. Отново ще се издигне до познанието, че в Исус от Назарет е живяло едно надземно, едно свръхсетивно същество, което оттогава се е съединило с развитието на човечеството. Антропософски ориентираната духовна наука отново ще постави Мистерията на Голгота в кръгозора на човешките възгледи; но сега ще я постави така, че тя да бъде издигната над тесногръдието на отделните вероизповедания.

Развитието на духовно съзерцание на свръхсетивния човек по начина, който представих днес, ще направи възможно това съзерцание да живее във всеки човек по цялата Земя без расови и народностни различия. Но оттук ще бъде намерен и пътят към Мистерията на Голгота и всички хора по цялата Земя ще се научат да разбират, да схващат това Христово събитие. В наше време се възторгват – толкова лесно се прави това – от така нареченото Общество на народите; възторгват се утопично от това Общество на народите – така, както то е възникнало в главата на Удроу Уилсън, който мисли толкова абстрактно. По този начин то няма да може да възникне. Нужни са му основи в действителността, а те трябва да произлязат от най-вътрешните дълбини на човешката душа. Това е задачата на днешното време. Реална сила за едно бъдещо истинско Общество на народите по цялата Земя има само в тази способност на душата, която води по пътя към познание за свръхсетивния човек и обединява хората по цялата Земя; само такова познание, което може да съзерцава Христовото събитие като свръхсетивно събитие, дава тази сила; тя се крие само в такъв импулс, който действа сред народите, който чрез

народите действа отвъд всички граници. Така християнството трябва да пусне новите си корени в човешката култура.

Това ви показва другата страна на онова, за което имах възможност да говоря тук в предишната лекция. Това ви показва страната, която съответства на вътрешния човешки душевен живот и която, когато изпълни човека, отново ще разпали у него социални нагони. За да се приеме тази духовна наука, не е нужна вяра в авторитети, каквато е нужна при приемането на другите научни сведения – да речем, онези, които обсерваторията съобщава за астрономията и които медицината дава за устройството на физическата човешка природа. Това трябва да се приеме въз основа на авторитет, ако самият човек не иска да стане астроном или физиолог и така нататък. Но не е нужно да вярвате въз основа на авторитет в онова, което ви казва духовният изследовател. Не е нужно и сами да бъдете духовни изследователи, както не е нужно да бъдете художници, за да откриете красотата на една картина. Можете да приемете духовната наука чрез здравия си човешки разсъдък, без сами да сте духовни изследователи, стига само да се отстранят предразсъдъците, развили се от днешния материализъм. Понеже всичко, което принадлежи към духовната наука, е заложено в дълбините на човешката душа, то може да се разбере без вяра в авторитети. И това разбиране, това доверие в откровенията на духовната наука трябва да стане част от задачите на нашата епоха. Тогава тази епоха ще преживее обновление. Тогава тази епоха ще получи закваската за онова, което ще трябва да изиграе съответната роля като външно устройство на едно ново изграждане.

Защото какво виждаме, когато се опитваме да разберем същността на съвременната епоха както трябва? Бих искал да кажа: виждаме два пътя, единият наляво, другият надясно. Единият ни дава възможност да останем при възгледите, които ни е дала само природната наука, и от този възглед, даден от природната наука, да преминем и към социалните възгледи; тоест да изходим от вярата, че със същата способност да създаваме идеи, с която разбираме природата, можем да разберем и социалния живот. Това са направили Карл Маркс и Фридрих Енгелс, това правят Ленин и Троцки. Затова поемат по

своите пътища. Хората днес все още не разбират, че от едната страна стои природната наука, а крайните ѝ последици намират израз в социалния хаос, в социалния упадък. Ужасната вяра, която сега в Източна Европа иска да унищожи цялата действителна човешка култура, тази ужасна вяра на Ленин и Троцки произлиза от другата вяра, че и в социалния живот трябва да се върви по пътищата на природонаучното познание. Какво всъщност се случи под влиянието на тази по-нова материалистична природонаучна вяра? Случи се това, че целият ни духовен живот беше механизиран. Но понеже духовният ни живот вече не се издига до мисли за свръхсетивния човек, понеже се механизира под въздействието на външния механистичен възглед за природата, същевременно душите се вегетализират, стават подобни на растения, стават сънливи. Така виждаме, че в съвременния културен живот наред с механизирания дух имаме вегетализирана душа. Но ако душата не е сгрята от духа, ако духът не е озарен от свръхсетивното познание, тогава в тялото се развиват животинските качества, които днес живеят в антисоциалните нагони и които в Източна Европа искат да станат палач на културата. Тогава под претекст, че се цели социализиране, се развива най-антисоциалното; тогава наред с механизирания дух и вегетализираната душа имаме и анимализиране на телесния живот. Най-дивите инстинкти и нагони се явяват като исторически искания. Това е пътят, който води наляво.

По другия път, който води надясно, стигаме по описания днес начин до съзерцание на свръхсетивния човек, на свръхсетивния свят, виждаме и развитието на човека в свръхсетивна светлина, издигаме се до действително свободния дух.

Чрез идеите, с които исках да опиша свободата на човешкия напредък в книгата си „Философия на свободата“, исках да положа основата на онова, което човек може да преживее като съзнание за своята действителна вътрешна свобода, като обхване духовния живот. Само духът, който прониква в човека, може да стане истински свободен. Духът, който прониква само в природата и би искал да оформи целия социален живот по образеца на по-новата природна наука, става механистично несвободен. А душата, която е проникната само от този дух, спи като растението. Душата, която се сгрява от

истинската пулсираща воля да постигне познание на духа за свръхсетивната човешка природа, застава пред другия човек в социалния живот, научава се да цени свръхсетивния човек в другия човек. Научава се да вижда божественото в неговия първообразен вид във всеки човек. Научава се да изпитва социални чувства към всеки човек. Научава как по отношение на тази най-вътрешна душа всички хора тук на Земята са равни. И в тази душа, сгрята от духа, по другия път, надясно, може да се развие равенството. И ако телата се проникнат и одухотворят от свръхсетивното съзнание, ако се сгреят, ако се облагородят от онова, което душата приема, като се пробужда от духа и не остава вегетализирана, тогава и телата няма да се анимализират; тогава телата ще станат такива, че ще развият онова, което в най-широк смисъл може да се нарече истинска любов. Тогава, тогава човек знае, че влиза в земното си тяло като свръхсетивно същество, че влиза в това тяло, за да развива любовта в него, за да развива любовта към духа. Тогава знае, че в земното тяло трябва да има братство, иначе в човечеството, в което няма братство, отделният човек не може да бъде цялостен, пълноценен човек.

Така продължаването по стария път ни води към механизиране на духа, към вегетализиране на душата, към анимализиране на тялото. Така пътят, който духовната наука се стреми да посочи, ни води към истинските социални добродетели, но към социалните добродетели, които са озарени от духа, сгрени от душата и се осъществяват от облагороденото човешко тяло.

Така духовното познание за свръхсетивния човек ни води към това да утвърдим свободата в духовния живот на Земята като част от едно красиво ново изграждане на бъдещето. Одухотвореният човек ще бъде свободен човек. Равенство в душевния живот, сгрят от духа: душата, която приема духа в себе си, ще схваща като равна на себе си другата душа, която среща в социалния живот, и ще се отнася към нея като към равна – наистина сякаш в една голяма тайна. А облагороденото тяло, тялото, облагородено от духа и душата, ще осъществява най-истинската, най-неподправената човешка любов, истинското братство. Така социалният човешки ред в свобода, равенство и

братство ще може да възникне чрез правилното разбиране на тялото, душата и духа.

Осъществяването на идеалите свобода, равенство и братство чрез социална тричленност

Берлин, 15 септември 1919 г.

Несъмнено вследствие на катастрофата на световната война и на всичко ужасяващо, свързано с нея, социалният въпрос придоби нов облик за съвременното човечество. Наистина кръговете, които виждат тази промяна в облика на социалния въпрос по желания начин, все още далеч не са достатъчно широки. Но тя съществува и ще се проявява все по-силно.

Силата на фактите ще принуди хората, които чак до наши дни принадлежаха към господстващите, водещите кръгове, по социалния въпрос да не се задоволяват вече с това да развиват отделни мисли и да разработват отделни мерки в отговор на случващото се в една или друга област на производството, в един или друг кръг на пролетариата. Тези кръгове ще бъдат принудени да насочат мислите и волевите си стремежи в широк план към социалния въпрос като най-значимия въпрос в живота на съвременните хора и в живота на близкото бъдеще. И ако човекът от досегашните водещи класи ще разбере своето време само когато съумее да направи новия облик на социалния въпрос част от цялото си мислене, чувстване и воля в току-що посочения смисъл, то, от друга страна, и широките маси на пролетариата ще трябва съществено да променят отношението си към социалния въпрос.

Повече от половин столетие най-широките маси на пролетариата възприемаха социални и социалистически идеи. Видяхме – поне онези от нас, които не проспаха последните десетилетия – какви промени претърпя социалният въпрос в редиците на пролетариата. Можеше да се види какъв облик бе приел той в мига, когато избухна

ужасяващата катастрофа, наречена „световна война“. После настъпи временният край на тази страшна катастрофа. Пролетариатът се озова в ново положение. Сега вече не беше само впрегнат, както преди, в един обществен ред, над който поне в Средна и Източна Европа господстваха старите управляващи сили. Самият пролетариат вече бе призован да работи в много голяма степен за преустройството на социалните институции на човечеството. И тъкмо пред този факт, пред този съвсем нов исторически факт преживяхме нещо извънредно трагично.

Идеите, на които пролетариатът десетилетия наред се бе отдавал, може да се каже, с кръвта на сърцето си, сега се оказаха нежизнеспособни, когато трябваше да бъдат осъществени! И сега преживяхме едно голямо историческо противоречие, всъщност сблъсък. Преживяхме как самите факти, световноисторическите факти, които се разиграваха около нас, можеха да станат великият учител на човечеството. Преживяхме как, от една страна, тези факти показаха, че през последните три-четири столетия досегашните водещи, ръководни кръгове не бяха развили идеи, които и сега, и тогава да могат да дават насока на социалните факти, които хората преживяваха – особено на стопанските, но и на останалите. Преживяхме странното нещо, че онези, които в света на фактите имаха властта да действат, да въздействат, се бяха докарали дотам да оставят фактите да се развиват сякаш от само себе си. Мислите, идеите бяха станали твърде тесни, за да могат все още да обхванат фактите. Житейските факти бяха излезли извън властта на хората. Това отдавна се проявяваше особено ясно в стопанския живот, където конкуренцията на така наречения „свободен стопански пазар“ бе оставила „печалбата“ и други подобни като единствен подтик за регулиране на стопанството; където действаха не идеите, които да изграждат стопанския живот единствено с оглед на въпросите за производството, обращението и потреблението на блага, а онова, което поради случайностите на свободния пазар непрестанно можеше да води до кризи. И който само пожелае да види, може да види как накрая социалният механизъм на тези факти, развиващи се без участието на мисълта, обхвана големите държавни империи и така задвижи и техните дела, без хората да могат чрез

мислите си по някакъв начин да овладеят търкалящите се факти или да направят каквото и да било за собствената си ориентация.

Тъкмо пред такива неща съвременният човек би трябвало да се замисли. Би трябвало да може да види с духовния си поглед, че днес действително е необходимо да се вгледаме по-дълбоко в човешките дела, за да разберем нещо като социалния въпрос по различен от обичайния начин. Съвсем осезаемо е колко недостатъчни са станали мислите пред търкалящите се факти. Но хората не искат да виждат такива неща. През последните три-четири столетия те свикнаха да вземат деловата рутина, обществената рутина за „житейска практика“. Свикнаха да смятат за утопист или непрактичен идеалист всеки, който вижда малко по-надалеч и може да съди за нещата, като ги обхваща с поглед. Само за да онагледя донякъде казаното току-що, мога да започна с една нагледно лична забележка. Но тази лична забележка няма личен смисъл. Защото днес, когато съдбата на отделния човек е толкова тясно преплетена с общата съдба на човечеството, само искрено изложени, лично наблюдавани факти могат достатъчно нагледно да покажат какви са импулсите, подтиците в обществения живот.

В самото начало на пролетта на 1914 г., месеци преди избухването на така наречената световна война, бях принуден по време на поредица от лекции по духовнонаучни въпроси във Виена да обобщя пред едно малко събрание възгледа, който трябваше да си изградя за общественото развитие на тогавашните отношения – ако бях казал същото пред едно по-голямо събрание, то, разбира се, щеше да ми се изсмее. Тогава казах: Който с будно душевно око обхваща случващото се в нашия обществен живот в цивилизования свят, вижда как този живот сякаш е пронизан от образуващи се социални язви, от тежка социална болест, от един вид социални ракови образувания. И онова, което като тиха болест се таи в стопанския ни живот, но и в целия ни социален живот, ще трябва в близко време да се изрази в страшна катастрофа.

И така, за какъв минаваше в началото на пролетта на 1914 г. онзи, който говореше за предстояща катастрофа въз основа на събитията, разиграващи се, така да се каже, под повърхността на нещата? За

„непрактичен идеалист“ – ако хората не искаха да му кажат, че е глупак. Онова, което трябваше да кажа тогава, наистина контрастира с казаното по онова време и дори малко по-късно от така наречените „практици“, от онези отговорни практици, които следваха рутината, вместо да действат като практици, но високомерно гледаха отвисоко на всеки, който се опитваше да разбере историята на своето време чрез някакво идейно познание. Какво казваха онези практици за тогавашното време? Малко след това един от тях, който дори беше външен министър на една средноевропейска държава, обяви на просветените представители на своя народ, че политическото положение като цяло се разведрява и този напредък е радостен, тъй че в близко време може да се очаква мир сред европейските народи. Той добави: Нашите добросъседски отношения с Петербург са във възможно най-добро състояние, защото благодарение на усилията на правителствата петербургското правителство не обръща внимание на излиянията на вестникарската глутница и приятелските ни отношения с Петербург ще се развиват и занапред така, както досега. А преговорите ни с Англия се надяваме да доведем до такъв завършек, че още в близко време и с Англия да имаме възможно най-добрите отношения. – Онзи, който каза това, беше „практик“. Казаното от другия беше „сива теория“!

С безброй примери биха могли да се охарактеризират възгледите, по-точно прозренията на практиците за фактите в началото на онова време, което стана толкова ужасно за човечеството. Наистина е много поучително да видим – фактите говорят ясно – как такива практици говореха за мира, а следващите месеци донесоха този мир така, че години наред цивилизованите народи се занимаваха с избиването на десет до дванадесет милиона души по най-скромна сметка и с осакатяването на три пъти повече. Не искам да споменавам тези неща, за да подновявам сензациите. Трябва да ги спомена, защото те показват колко тесни са станали човешките мисли и как вече не са достатъчни, за да овладеят фактите. Ще видим тези събития в правилната светлина едва когато признаем фактите за великия учител, който ни показва, че за да оздравеят отново социалните ни отношения, трябва да мислим не за малки преобразувания на едни

или други институции, а за голямо преучаване и преосмисляне; не за малка разплата, а за голяма разплата със старото, което е прогнило и разложено и вече не бива да се влива в онова, което трябва да се извърши за бъдещето.

Онова, което може да се каже така за големите дела на човечеството, би могло да се каже и за отделните въпроси на правния или стопанския живот. Навсякъде се говори така, че мислите не са достатъчни, за да овладеят фактите. Затова може да се каже: досегашните ръководни, водещи кръгове разполагат с практиката, но им липсват необходимите за нея идеи и мисли, които да са дейни и приложими в живота. А срещу тези водещи кръгове стои голямата маса на пролетариата. Този пролетариат се формира в продължение на повече от половин столетие чрез едно, може да се каже, строго обучение в марксистките мисли. Но днес съвсем не е правилно да се оглеждаме сред пролетарските маси, за да се осведомим как мислят те. Сравнително лесно, понякога дори много, много лесно е да се опровергае по същество онова, което пролетарските маси и техните водачи мислят за стопанските дела. Но не това е важното. Важен е историческият факт, че през душите, през сърцата на пролетарските маси преминаха отраженията на онова, което се бе развило от силно действащи мисли като, бихме искали да кажем, пролетарска теория. Но тази теория показва една съвсем особена и обяснима черта – теорията, която сега, след рухването на старото, наистина вече би могла да се е доказала в житейската практика повече, отколкото го е направила. Защото през последните три-четири столетия, но особено през деветнадесетото, под влиянието на капиталистическия стопански ред и на новата техника нещата в общественото развитие на човечеството се развиха така, че пролетариатът все повече беше впряган единствено в стопанския живот; и то така, че всеки отделен негов член трябваше да извършва много тясно ограничена работа. Тази тясно ограничена работа беше всъщност всичко, което той действително виждаше от все по-обхватния стопански живот. Какво чудно, че пролетарият преживяваше – преживяваше чрез съдбата на своето тяло и своята душа – как новият стопански живот се развива под влиянието на техниката и частния капитал, но не можеше да

обхване с поглед движещите механизми и движещите сили, действащи в този стопански живот! Той беше, така да се каже, работещият в този стопански живот, но социалното му положение го възпираше да вникне по същество в устройството на този стопански живот, в начина, по който той се управлява. И е съвсем обяснимо, че от такива факти се разви нещо, чиито плодове сега са пред нас. Сякаш от подсъзнателни, инстинктивни нагони и искания на пролетариата се разви една широкообхватна пролетарска социалистическа теория, която обаче всъщност е много, много далеч както от стопанските, така и от другите социални факти, защото пролетарият не можеше да прозре истинските движещи механизми и движещи сили на стопанските и другите социални факти и затова трябваше да приема онова, което марксизмът също му поднасяше едностранчиво. И така, виждаме как в продължение на десетилетия дълбоко в сърцата на пролетариите се врязваха неща, които всъщност, по същество, имат възможно най-дълбоки основания, но напълно се разминават с фактите.

Бих искал да дам един пример. Колко силно въздейства например следният израз в агитацията, която произлезе от теоретичните възгледи на водачите на пролетариата и се разпространи сред него: В бъдеще вече не бива да се произвежда заради самото производство. Трябва да се произвежда само за потребление! – Разбира се, сполучлив израз, израз, който е дори „истинен“ – нещо, което не може да се каже за много съвременни лозунги, – но израз, който се превръща в безсъдържателна абстракция и ни се изплъзва, когато го обмислим с практически усет, с действително разбиране на стопанските отношения. Защото за практиката е важно: Как се правят нещата? За практиката не е направено нищо, ако само се издига искането да се произвежда единствено за потребление. Това поражда в душата представата колко хубав би могъл да бъде стопанският живот, ако вече не господстваше печалбата, а винаги само ориентацията към потреблението. Но в това изречение няма нищо, което по някакъв начин да показва как трябва да се изгради структурата на стопанския живот, за да може усещането, изразено в тези думи, действително да намери място в него. И така стоят нещата с много от изразите – ще

засегнем още не едно нещо, – които понякога произлизат от дълбоки истини, но са се превърнали в агитационни и партийни лозунги на пролетариата. Превърнали са се в абстракции и изглеждат като утопични насоки към неопределено бъдеще. А който е съвсем искрен към пролетариата, трябва да си каже: Така този беден пролетариат, който днес издига своите основателни искания, живее с възгледи, за които трябва да се каже, че наистина са теория, но стоят далеч от житейските факти – защото пролетарият е бил откъснат от тези факти и поставен на отделно място, откъдето винаги е виждал само едно съвсем отделно кътче от живота.

Това е сблъсъкът, на който исках да обърна внимание: от една страна, той се изразява в състоянието на ръководните, водещите кръгове, които имат власт над фактите, но нямат идеи, за да ги овладеят, а от друга страна – в пролетариата, който е получил идеи, но с тези напълно абстрактни идеи стои далеч от фактите, остава чужд на фактите.

Когато с няколко думи охарактеризираме нещо като току-що казаното от мен, посочваме сили и импулси, действащи в историята, които всъщност са по-значими от всичко, извършило се досега в историческото развитие на човечеството. Думи като тези за „лишената от идеи практика на водещите кръгове“ и за „непрактичната теория на пролетариата“ можем да преценим правилно само ако имаме усет за онова, което се носи през съвременните течения в развитието на човечеството с такава страшна жизненост и такава взаимно унищожителна сила. Тази противоположност между душевното състояние на ръководните, водещите кръгове и това на пролетариата води и е довела дотам, че днес зее дълбока пропаст между мисленето, усещането, волята и действията на ръководните, водещите кръгове, от една страна, и копнежите, желанията, волевите импулси на пролетариата, от друга страна. Дори не се разбира правилно какво всъщност днес би трябвало да се роди от дълбините, каква повеля на времето звучи от пролетариата към нас! Когато от пролетарските кръгове до нас достигат учението за принадената стойност, току-що посоченото учение, че трябва да се произвежда само за потребление, учението за превръщане на частната собственост в обща, несъмнено разбираме

тези неща според буквалния им смисъл. Но този буквален израз на пролетарските желания и възгледи – какво всъщност представлява той? Трябва ли да бъде повод за буржоазните водещи, ръководни кръгове да критикуват логически тези пролетарски теории, когато бъдат изказани? Когато от пролетарска страна прозвучи учението за принадената стойност, няма нищо по-наивно днес от това някой юрисконсулт или директор на акционерно дружество да заяви нещо разбиращо се от само себе си: че принадената стойност, пресметната в банкноти и така нататък, е толкова ниска, че ако се разпредели, отделният човек не би получил нищо. Това е възможно най-наивното отношение например към теорията за принадената стойност. Защото „сметките", които правят тези господа, са съвсем очевидни, срещу тях няма какво да се възрази. Но въпросът съвсем не е в тези неща. Защото, да искаш по този начин да „опровергаеш" пряко изказаното в пролетарските теории, е все едно да погледнеш термометъра в една стая, да видиш, че показва еди-колко си градуса, и после, ако броят на градусите не ти харесва, ако са твърде малко или твърде много, да поискаш, да речем, с малък пламък да повишиш показанието на термометъра. Като се занимаваш с поправянето на термометъра, наистина не се занимаваш с онова, което може да е същинската причина. Наивно е днешните пролетарски теории да се приемат буквално и да се опровергават. Защото пролетарските теории не са нищо повече от показател – така бих се изразил, ако исках да говоря учено – за нещо, което лежи много по-дълбоко от мястото, където сега го търсят. Както термометърът показва температурата на една стая, но не я създава сам, така и пролетарските теории са нещо, по което като по уред, по знак можем да познаем какво живее по този начин в социалния въпрос днес и в близкото бъдеще. И тук обикновено си спестяват твърде много усилия. Разглеждат този въпрос само като стопански, защото най-напред той е застанал пред тях като стопански чрез исканията на пролетариата, който по времето на частния капитализъм и техниката е бил стегнат в рамките на стопанския живот. И не са виждали какво всъщност се крие зад всички възгледи, които в пролетарските теории се отнасят до капитала, труда и стоката. Пролетарият преживява целия човешки живот в рамките

на стопанството. Затова социалният въпрос изцяло се поставя пред него в стопанска перспектива.

Който има възможност да придобие по-широк поглед, би трябвало да види колко ясно се разграничават три области на живота, в които ни се разкриват три от основните точки на социалния въпрос. Който се е научил не само да мисли за пролетариата – може би чак сега, след като дойде революцията, – който чрез житейската си съдба се е научил не само да мисли за него и да се отнася с чувство към него, а да мисли и да чувства заедно с него, той може да вникне в онова, което става в дълбините на най-добрите сред пролетариите, като изхожда от съдържанието на думите, които, бих искал да кажа, са основни и се срещат във всички социалистически теории. Кои са тези основни думи?

На първо място имаме основния израз „принадена стойност“, на който вече обърнах внимание. Достатъчно е да сме общували с много пролетарии като човек с човека и да сме видели как тази дума за принадената стойност е поразила сърцата им. И важно е как е поразила сърцата им, а не теоретичното потвърждение. Който като мен е работил тъкмо през годините на преломни събития в социалното движение на новото време тук, в Берлин, в Работническото образователно училище, основано от Вилхелм Либкнехт, стария Либкнехт, знае от житейската практика нещо повече за токущо посочения въпрос, отколкото може би профсъюзните водачи и особено отколкото – как да се изразя, за да не засегна някого? С право се каза: имаше „печалбари от войната“, а след войната – „печалбари от революцията“; на мен винаги ми се е струвало така: имаше „дърдорковци за войната“, а след войната – „дърдорковци за революцията“! Но под принадена стойност се разбираше следното: казваше се, че пролетарият извършва труд, произвежда едни или други продукти. Предприемачът, напротив, изкарва тези продукти на пазара и дава на работника толкова, колкото е необходимо, за да поддържа живота си, защото иначе той не би могъл и да работи за предприемача – останалото е принадена стойност. Разбира се, с тази принадена стойност нещата стоят точно така, както днес говори за нея например Валтер Ратенау – не искам да казвам нищо за този толкова оклеветяван

човек, – но по отношение на социалния въпрос той е в плен на най-големи заблуди. Напълно вярно е, че ако тази принадена стойност се разпредели, тя не би подобрила положението на хората от широките пролетарски маси. Но и с аритметични операции, които, да речем, се носят във въздуха, не може да се стигне до същината на нещата. По-скоро трябва да схванем правилно тази принадена стойност с оглед на социалното ѝ значение. Действително ли тази принадена стойност е толкова малко, колкото например Ратенау „правилно“ пресмята? Не! Защото тогава в Берлин нямаше да има театри, висши училища, гимназии, нищо от онова, което се нарича културен живот, духовен живот на човечеството. Всичко това в действителност в по-голямата си част се издържа от така наречената принадена стойност. Но въпросът съвсем не е в това как тази принадена стойност излиза наяве в стоката и в паричното обращение, а в това, че в онова, за което се говори само с лозунга „принадена стойност“, се изразява цялото отношение на духовния живот на новото време към широката народна маса, която не може непосредствено да участва в този духовен живот. Който години наред е преподавал сред работници и се е стремил да им предава онова, което извира непосредствено от общочовешкото усещане и се изговаря от човек на човек, знае какъв характер трябва да има общочовешкото духовно образование и как то се различава от образованието, развило се през последните три-четири столетия тъкмо под влиянието на стопанския ред на частния капитал и техниката. Ако отново мога да говоря лично – личното онагледява общото, – може би ще си позволя да кажа: Когато през седмиците и часовете говорех пред пролетариите, знаех, че говоря така, че в душите им зазвучават сродни струни; тези хора получават знание, познание, което им позволява да вървят по своя път и което могат да приемат. Но после дойдоха и периодите, когато и пролетарият трябваше да следва модата да участва в „образованието“ – в онова образование, което в духовно отношение бе резултат от господстващата, водещата култура. Тогава трябваше да водим тези пролетарии в музеите, да им показваме какво е произлязло от свето-усещането на господстващата класа, изпълнена с буржоазни чувства. Тогава, ако сме били честни, знаели сме: Всичко това не създава мост

между духовната култура и духовното образование на ръководните, водещите кръгове и духовния копнеж, духовната потребност на пролетариата – а ако не сме били честни, повтаряли сме си всякакви фрази за народно образование и други подобни. Защото изкуството, науката, религията могат да бъдат разбрани само когато произлизат от човешки кръгове, с които стоим на една и съща социална почва, така че да можем да споделяме с тях едни и същи социални усещания и чувства – не и когато съществува разрив между онези, които трябва да се ползват от образованието, и онези, които действително могат да се ползват от него. Тогава усещахме една дълбока културна лъжа. И днес наистина не бива от добронамереност да замъгляваме тези неща, а трябва да ги виждаме ясно. Усещахме тази дълбока културна лъжа: основаваха се всякакви народни университети или образователни училища и се искаше на хората да се даде образование, но нямаше мост, по който то да стигне до тях. Тогава пролетарият стоеше от едната страна на пропастта, гледаше отсреща към създаваното от ръководните, водещите кръгове в изкуството, нравите, религията, науката, не го разбираше, смяташе го за нещо, което засяга само – като някакъв лукс – тези ръководни, водещи кръгове. Тогава, като изговаряше израза „принадена стойност“, пролетариатът виждаше как тя се използва, как се осъществява. Този пролетариат чувстваше нещо съвсем различно от онова, което се казваше за принадената стойност на този език на термометъра. Чувстваше: Ето един духовен живот, който се създава чрез продуктите на нашия труд, чрез нашия труд; ние го произвеждаме, но сме изключени от него!

Така трябва да се разглежда въпросът за принадената стойност, когато се разглежда не теоретично, а живо, така, както действително съществува в живота. Тогава виждаме и първия основен въпрос на всеобхватния социален въпрос: виждаме духовната част на социалния въпрос. Виждаме как през последните три-четири столетия, заедно с новата техника, новата наука и частнокапиталистическата стопанска форма, възниква и духовен живот, който все повече се превръща само в онова, което е предназначено да живее в душите на определени хора, които се грижат недостатъчно за образованието на големите широки маси и се откъсват от него, отделени от тези

маси с дълбока пропаст. Затова сърцето ни кърви, когато узнаем как в тези ръководни, водещи кръгове добронамерено и с добра воля са разговаряли в добре отоплени салони с огледала за това как да сме братя с всички хора, как да обичаме всички хора, как са разговаряли за всички християнски добродетели – на топло край печка, отоплявана с въглищата, изкарани от онези въглищни шахти, където са спускали деветгодишни, единадесетгодишни, тринадесетгодишни деца; тези деца буквално е трябвало да слизат в шахтите преди изгрева на слънцето и са можели да излизат отново едва след залеза на слънцето, така че цяла седмица тези бедни деца не са виждали слънчева светлина – в средата на деветнадесети век това е било буквално така; по-късно положението се е подобрило не по заслуга на господстващите ръководни кръгове, а благодарение на исканията на пролетариата.

Днес се смята, че тези неща се казват, за да се подстрекава. Не! Трябва да бъдат казани, за да се покаже колко много духовният живот на последните три-четири столетия се е откъснал от действителния живот на хората. Можело е да се говори – абстрактно – за морал, за добродетел, за религия, без действителният деен практически живот да бъде засегнат по някакъв начин от тези приказки за братство и любов към ближния, за християнство и така нататък. Именно това поставя пред нас духовния въпрос като отделна основна точка на социалния въпрос. Тук погледът ни обхваща целия духовен живот, особено онзи, който се разгръща в областта на възпитанието и учебното дело във връзка с човека на настоящето и близкото бъдеще. Така се е стекло, че през последните три-четири столетия държавният ред е обхванал по-важните обществени области на духовния живот поради начина, по който отделните княжески територии са се оформили като отделни стопански национални държави. И днес представителите на науката, на духовния живот изобщо се гордеят, че са изтръгнали учебното и възпитателното дело – несъмнено с право – от средновековната му зависимост от религията, от теологията. Много се гордеят с това и отново и отново повтарят: През Средновековието духовният живот, научният живот е носел шлейфа на теологията, на църквата. Разбира се, не бива да желаем връщането на тези времена; не искаме назад, искаме напред. Но днес времето

отново е друго. Днес не бива само високомерно да се сочи как през Средновековието духовният живот е носел шлейфа на църквата. Днес трябва да се посочи нещо друго. Нека за онагледяване вземем един пример, който тук не ни е толкова далечен.

Един много значим учен природоизследовател, същевременно секретар на Берлинската академия на науките, говори за отношението на тази Берлинска академия към обществения държавен живот – дълбоко уважавам този учен; тези неща съвсем не се казват, за да се принизяват хората. Тогава в една добре построена реч господинът каза: членовете на тази научна академия смятат за своя съвсем особена чест да бъдат научната охрана на Хоенцолерните. Това е само един от примерите, които бихме могли да приведем не със стотици, а с хиляди и десетки хиляди, и той ни кара да попитаме: Какво е заменило днес старото положение, при което духовният живот е носел шлейфа на църквата? На кого днес духовният живот носи шлейфа? Дори в най-близкото минало това не беше толкова лошо, колкото неизбежно би станало, ако действително се установят държавни порядки, при които би могъл да се появи страшният режим в образованието, възникнал в Източна Европа – режим, който достатъчно ясно доказва, че би донесъл смъртта на всяка култура. Трябва да гледате не само към миналото, а преди всичко към бъдещето и да си кажете: Настъпило е времето, когато духовният живот ще трябва да се яви като самостоятелен член на социалния организъм, когато ще трябва да бъде поставен на основата на самоуправлението.

Който изказва днес нещо подобно, среща безброй предразсъдъци. Смятат те направо за луд, ако днес не можеш да посочиш голямото благодеяние, което се крие в одържавяването на учебното и възпитателното дело. Но спасението, което трябва да търсим, ще намерим едва когато самоуправлението, а не държавното управление, поеме цялото учебно и възпитателно дело – от учителя в най-ниските училищни степени до преподавателя във висшите училища – и свързания с него духовен живот! Това е една от големите равносметки, които днес трябва да бъдат направени.

Сега в Щутгарт и първото действително свободно единно училище възниква от средите на същия кръг от хора, който пръв

прояви благосклонност към мен, когато ставаше дума импулсът на тричленността да стане част от съвременния живот. Към фабриката „Валдорф-Астория“ първоначално се предвижда да се присъедини едно образцово единно училище, основано върху онази педагогика и дидактика, върху онова учение за възпитанието, което произтича единствено от действителното и истинско познание за развиващия се човек. Между седмата и петнадесетата година той е един и същ, към която и класа, към което и съсловие да принадлежи. Но първо трябва да го опознаем, ако искаме да го обучаваме и възпитаваме.

Тъй като трябваше да изнеса в Щутгарт подготвителния курс за учителите, които работят във Валдорфското училище, се запознах и с онова, което днес се приема за разбиращо се от само себе си. Хората дори не подозират какво означава тези неща да се приемат като нещо разбиращо се от само себе си! А всъщност те се оформиха едва през последните десетилетия. Тъй като житейската практика изисква и житейски опит, при такъв повод е позволено да се посочи, че човек говори не от младежко лекомислие, а се осмелява да изрече казаното едва когато, както е при мен, наближава края на шестото десетилетие от живота си. Тогава си спомня как някога учебните планове бяха още кратки и как онова, което трябваше да бъде предмет на преподаването, се представяше чрез лекциите, книгите и опита на онези, които участваха в живото възпитателно дело и черпеха от духа. Днес обаче няма кратък учебен план – днес има дебели книги, в които не само пише, че през една учебна година трябва да се премине това, през друга – онова, но се предписва и как трябва да се разглеждат нещата. Онова, което би трябвало да бъде предмет на свободното преподаване, се предвижда да стане и вече е станало предмет на „Бюлетина с разпоредби“. Докато хората не придобият ясно и достатъчно силно чувство за антисоциалното, което се крие в тези неща, няма да са достатъчно зрели, за да съдействат за действителното оздравяване на човечеството. Ето защо в изграждането на свободния, независим от държавата духовен живот се крие първата основна точка на социалния въпрос. Тук трябва да се изгради първият от трите самостоятелни члена на тричленния социален организъм. Когато днес се застъпваме за тези неща, когато посочваме, че в

бъдеще духовният член на социалния организъм напълно може да се управлява само от онзи, който и сам участва дейно в духовния живот, тогава преподаването ще има малко общо с преподаването в днешната единна държава. Целият живот ще бъде устроен като в образцова република. Всеки ще преподава не само според изискванията на някаква наредба, а ще черпи от духа онова, което е полезно за преподаването и възпитанието. Ще трябва да се питаме не само какви права има човек на тринадесет или на седемнадесет години по отношение на социализма, а преди всичко какво е заложено в самата човешка същност, за да може то да се извлече от израстващия човек, така че, щом получи тези освободени от дълбините на същността му сили, той да не бъде слабоволев и сломен като толкова много хора днес, а да може да се справя със съдбата си и да съдейства за изпълнението на житейските си задачи. Това насочва към първия член в тричленността на социалния организъм.

Когато се изкажат тези мисли обаче, най-напред се отговаря с въпрос, с възражение, както ми се случи в един южногермански град. След една лекция, по време на дискусията, един университетски професор ми отвърна приблизително така: Ние, германците, в бъдеще ще бъдем беден народ. Този човек иска да направи духовния живот самостоятелен. Беднията народ няма да може да плаща за самостоятелния духовен живот, защото няма да има пари. Значи ще трябва да се посегне към държавната хазна, все пак образованието ще трябва да се издържа с данъци; а как тогава то ще стане самостоятелно, как държавата няма да има право на надзор над него, щом трябва да го издържа? – Можех само да отвърна, че ми се струва много странно професорът да вярва, че онова, което се взема от държавната хазна като данъци, някак си израства там и че в бъдеще то няма да бъде вземано от „бедния народ“. Но най-често във всички области се сблъскваме с липсата на мисъл. Срещу нея трябва да се изправи действително практическо мислене, което се вглежда във фактите на живота. То ще може да породи и практически житейски програми, които могат да бъдат осъществени.

И както трябва да станат самостоятелни духовният живот, преподаването и възпитанието, така, от друга страна, трябва да стане

самостоятелен и стопанският живот. Твърде забележително е как в по-ново време от дълбините на човешката природа възникнаха две искания: за демокрация и за социализъм. Двете – демокрацията и социализмът – си противоречат. Преди катастрофата на световната война тези два противоречащи си импулса бяха споени и по тях дори бе наречена една партия – социалдемокрацията. Дървеното желязо е приблизително същото. Двете – социализмът и демокрацията – си противоречат, но и двете са напълно искрени и честни искания на по-новото време. Катастрофата на световната война вече премина през живота ни, донесе своите резултати и сега чуваме как социалното искане се надига и не иска и да знае за демократичен парламент. Социалното искане отново се изразява теоретично чрез съвсем абстрактни лозунги като „завоюване на политическата власт“, „диктатура на пролетариата“ и други подобни, без изобщо да се знае какви всъщност са фактите; това наистина произтича от дълбините на социалистическото чувство, но доказва, че сега хората са разбрали: социалистическото чувство също противоречи на демократичното чувство. Бъдещето ще трябва да се съобразява с реалностите на живота, а не с лозунгите, и да признае, че човекът със социалистическо чувство е прав, когато, така да се каже, усеща нещо зловещо при думата „демокрация“, и че от друга страна, човекът с демократично чувство е прав, когато изпитва най-силен ужас при думите „диктатура на пролетариата“.

Какви всъщност са фактите в тази област? Нужно е само да разгледаме стопанския живот във връзката му с държавния живот точно както преди малко разгледахме духовния живот във връзката му с държавния живот. Хората от по-новото време, особено онези, които вярваха, че мислят твърде прогресивно, имаха и друг предразсъдък: че държавата трябва все повече и повече да поема стопанското управление. Пощата, телеграфът, железниците и така нататък бяха поставени под държавно управление и скоро се поиска държавното управление да се разпростре над все повече стопански области. С тези няколко думи засягам обширен и всеобхватен въпрос и тъй като съм принуден да изложа тези неща в кратка лекция, за съжаление, рискувам да обявят за дилетантство онова, което излагам със съвсем

делови думи и което би могло да се подкрепи с безброй примери от по-новата история. То обаче съвсем не е такова. Но онова, което тук се явява като предразсъдък на най-прогресивните, ще покаже истинския си облик именно когато социализмът бъде взет насериозно. И ще покаже истинския си облик, ако освен това бъдат взети насериозно едни думи, които Фридрих Енгелс изрича в един от най-светлите си мигове в своя труд „Развитието на социализма от утопия в наука“. Той казва приблизително следното: Ако обхванем с поглед държавния живот, както се е развил до наши дни, ще открием, че той обхваща стопанисването на производствените отрасли, ръководството на обращението на стоките. Но като е стопанисвала, държавата същевременно е властвала над хората. Тя е давала законите, според които трябва да се държат хората, участващи в стопанския живот – било в стопанските си действия, било извън тях. Една и съща инстанция е стопанисвала – и е давала законите за поведението на хората, участващи в стопанския живот. В бъдеще това трябва да се промени.

Енгелс е разбрал това съвсем правилно. Според него в бъдеще на почвата, на която се осъществява стопанската дейност, не бива повече да се властва над хората; на тази почва трябва само да се управлява производството и само да се ръководи обращението на стоките. Това беше правилен възглед – но половин истина, или всъщност само четвърт истина. Защото, ако от стопанското управление и ръководство бъдат отделени законите, които се прилагат в тази стопанска област, съвпадаща досега с държавния живот, те трябва да получат свое собствено място – наистина не място, от което хората да бъдат управлявани централизирано, а мястото, където сами да се управляват демократично.

Това означава: Двата импулса – демокрацията и социализмът – показват, че в целия социален организъм, наред със самостоятелния духовен член, трябва да съществуват още две отделени една от друга области, а именно онова, което остава от някогашната държава. Това е управлението на стопанството и управлението на публичното право, или, с други думи, на всичко онова, за което всеки е способен да съди, щом достигне пълнолетие. Защото какво се крие в искането за

демокрация? В него се крие желанието на по-новото човечество да достигне историческа зрялост, за да може на свободната държавна почва, на свободната правна почва да урежда със закони онова, в което всички хора са равни помежду си и за което следователно всеки пълнолетен човек може косвено или пряко да взема решения наравно с всеки друг пълнолетен човек – косвено чрез представителство, пряко чрез някакъв референдум. Така в бъдеще трябва да имаме самостоятелна правна почва, която ще бъде продължение на старата държава на властта и насилието и която тепърва ще бъде истинската правова държава. Истинска правова държава може да възникне само ако в нея със закони се уреждат единствено въпросите, за които всеки пълнолетен човек е способен да съди; а към тези въпроси отново спада нещо, за което пролетариатът е говорил много, но думите му отново трябва да се приемат като социален термометър. Защото отново едни думи на Карл Маркс са се врязали дълбоко в сърцето на пролетариата: Недостойно за човека е онова съществуване, при което работникът трябва да продава на трудовия пазар работната си сила като стока. Защото, както за една стока се плаща стоковата цена, така за работната сила, сякаш тя е равностойна на стоката, се плаща със заплатата, с цената за стоката работна сила! В развитието на по-новото човечество тези думи бяха значими не толкова заради конкретното си съдържание, колкото заради мълниеносното им въздействие върху пролетариата – мълниеносно въздействие, за което водещите кръгове всъщност нямат никаква представа. А откъде произтича всичко това? То произтича от обстоятелството, че уреждането на количеството, продължителността, характера на труда и така нататък също е включено по хаотичен, неорганичен начин в стопанския кръговрат, тоест в производството на стоки, в обращението на стоките и в потреблението на стоки, които единствени принадлежат към стопанския кръговрат. И в тази област няма да настъпи оздравяване, докато характерът, количеството и продължителността на човешкия труд не бъдат изведени извън стопанския кръговрат, независимо дали трудът е умствен, или физически. Защото уреждането на работната сила не принадлежи към стопанския живот, където стопански по-могъщият има и властта да налага вида на труда на стопански

по-слабия. Уреждането на труда между хората, на работата, която един човек върши за другия, трябва да става върху правната почва, там, където всеки пълнолетен човек стои като равен пред всеки друг пълнолетен човек. Колко трябва да работя за другия, не бива да се решава въз основа на стопански предпоставки, а единствено и само въз основа на онова, което ще се развие в бъдещата държава – правовата държава, за разлика от днешната държава на властта.

И тук изказването на подобни неща отново се сблъсква с цял куп предразсъдъци. Днес е лесно хората да кажат: Докато стопанският ред се определя от условията на свободния пазар, ще бъде естествено трудът да зависи от производството, от това как се плащат стоките. Но който вярва, че така трябва да остане, не разбира как в хода на историята се надигат съвсем други искания. В бъдеще ще трябва да се каже: Колко глупаво би било хората, които трябва да управляват някой стопански отрасъл, да се съберат, да вземат счетоводните книги за 1918 година и да кажат: Тогава произведохме толкова и толкова и тази година трябва да постигнем същото. Сега е септември, значи, за да постигнем това, са ни нужни още толкова и толкова дни с дъжд и толкова и толкова дни със слънце и така нататък. – Не може да се предписва на природната основа да се съобразява с цените, а цените трябва да се съобразяват с природната основа. От едната страна стопанският живот ще граничи с природната основа, от другата страна – с правовата държава, където ще се урежда и трудът. Там върху чисто демократични основи ще трябва да се установява колко време трябва да работи човекът и според това ще се определят цените – тоест според природните основи, както днес цените в земеделието се определят според природните основи. Въпросът не е да се разсъждава как да се подобрят отделни дребни институции; въпросът е, че трябва да преосмислим нещата и да се преучим. Едва когато за работната сила се съди на самостоятелна обща демократична основа, където един човек стои пред другия като пълнолетен, като равен пред равен, и когато човекът като свободен човек вложи този труд в самостоятелния стопански живот, където вместо трудови договори се сключват договори за производството, едва тогава от стопанския живот ще изчезне онова, което днес поражда в него

безпокойство. Това трябва да се прозре. Поради краткото време мога само да загатна тези неща. С голямо желание бих изнесъл цикъл от лекции, но този път това е невъзможно. Трябва обаче да посоча още как се оформя третият член – стопанският живот – в тричленния социален организъм и как трябва да навлезе в бъдещето.

В този стопански живот не бива да има, както досега: управление на капитала, управление на земята, управление на средствата за производство – което впрочем е управление на капитала, – управление на труда; в него трябва да има единствено управление на производството на стоки, на обращението на стоките и на потреблението на стоки. А как ще трябва да се осъществява ценообразуването, което е, така да се каже, първичната клетка на този стопански живот, който трябва да се основава само на познаване на нещата и професионална компетентност? Не чрез случайността на така наречения свободен пазар, както ставаше досега в народното стопанство и в световното стопанство! То ще трябва да се осъществява чрез асоциации, които възникват между отделните производствени отрасли и потребителните кооперации според изискванията на самите неща, така че хората със съответните познания и професионална компетентност, които идват от тези кооперации, да постигат по органичен начин, да постигат разумно онова, което днес случайността на пазара поражда чрез кризи. В бъдеще, когато определянето на вида и характера на човешката работна сила стане задача на правовата държава, в стопанския живот ще трябва да става приблизително следното: за нещо, което извършва с труда си, човекът да получава толкова разменни стойности, че чрез тях да може да задоволява потребностите си, докато отново произведе същия продукт.

Грубо, дилетантски, повърхностно казано, току-що изложеното би могло да се поясни със следния пример, но за днес това пояснение ще бъде достатъчно: Ако произведа чифт ботуши, взаимно установената стойност трябва да ми позволява чрез изработването на този чифт ботуши да получа в замяна толкова блага, колкото са ми нужни, за да задоволявам с тях потребностите си, докато отново произведа чифт ботуши. И трябва да има институции, които да уреждат в обществото задоволяването на потребностите на вдовиците,

сираците, инвалидите и болните, както и нуждите на възпитанието и други подобни. Такова регулиране на ценообразуването, което ще бъде единствено и само задача на стопанското социализиране, обаче ще стане възможно само ако се създадат органи – било избрани, било посочени от асоциациите на производствените отрасли във връзка с потребителните кооперации, – призвани да посредничат в реалния живот за постигането на справедливи цени.

Това може да стане само ако целият стопански живот бъде устроен като нещо живо – наистина не под формата на планово стопанство по Мьолендорф, – така че да се взема предвид например следното: Да приемем, че някой артикул е на път да стане прекалено скъп. Какво означава това? От този артикул се произвежда твърде малко; чрез договори трябва да се насочват към съответните производствени отрасли работници, които могат да произвеждат този артикул. Ако пък някой артикул стане прекалено евтин, трябва да се спират предприятия, работниците да бъдат изтегляни от тях и по уреден начин да преминават в други предприятия. Когато се изкаже нещо подобно, днес хората го определят като трудно. Но който го отхвърля като трудно, за да се ограничи с малки подобрения на социалните отношения, би трябвало да знае също, че така днешните отношения ще се запазят.

Това ви показва как чрез асоциации, образувани изцяло от самите стопански сили, стопанският живот трябва да бъде поставен на собствена основа; как стопанският живот, над който днес държавата е разперила крилете си, всъщност трябва да се управлява само от самите сили, които осъществяват стопанската дейност, и то така, че инициативата на отделния човек да се запазва във възможно най-голяма степен при това управление. Това може да стане единствено и само чрез асоциации на свободните производствени отрасли и чрез споразумения на тези асоциации с потребителните кооперации, а не чрез планово стопанство, не чрез установяване на общо стопанисване на средствата за производство.

Ужасна заблуда е да се смята, че одържавяването, започнато досега от водещите, ръководните кръгове, трябва да се доведе до крайност и че кооперациите трябва да обхванат целия държавен живот, като

използват неговата рамка, при което би се подкопала всякаква връзка на такова планово стопанство с външните стопански сили; докато асоциациите, за които говори тричленността, се стремят именно да запазят напълно свободната инициатива на човека, който осъществява стопанска дейност, и да оставят отворено всичко, което свързва едно затворено стопанско тяло с външното стопанско тяло.

Наистина някои неща ще изглеждат и съвсем различно, например нещо, за което мога само да загатна с едно сравнение. Социалистическата теория изисква премахване на частната собственост, както се казва – все думи, зад които познавачът не може да си представи нищо, – и превръщане на частната собственост в обща собственост. Но това не означава абсолютно нищо. Онова, което би могло да означава нещо, мога да ви кажа образно по следния начин. Днес хората например много се гордеят със своите философи. Но за едно нещо мислят доста правилно поне когато става дума за духовни произведения, докато в областта на материалното не успяват да разсъждават със същия здрав разум. Защото как се мисли за духовната собственост? Смята се, че човек трябва да участва лично в онова, което придобива духовно. Не може току-така да се каже: Онова, което създавам като духовна собственост, трябва да бъде създадено чрез общо стопанство или чрез кооперативно стопанисване. Това все пак ще трябва да се остави на отделния човек. Защото духовното произведение се създава най-добре, когато отделният човек участва със своите способности и таланти, а не когато бъде отделен от произведението. Но все пак се мисли социално, щом тридесет години след смъртта на създателя онова, което се създава духовно, вече не принадлежи на наследниците, а на онзи, който отново може най-добре да го направи достъпно за всички – този срок може би би могъл значително да се съкрати. Това се смята за нещо разбиращо се от само себе си, защото хората днес не ценят особено онова, което усещат като духовно. Но хората не се опитват да вникнат в думите, че с физическата частна собственост би трябвало да се постъпва по същия начин: тя да остава частна собственост само докато човек може да влага в нея способностите си, а след това да преминава не към тази общност без реална същност, която би породила най-ужасна

корупция и други подобни явления, а към онзи, който на свой ред има най-добрите способности и би поставил делото в служба на всички.

Където се мисли непредубедено, такива неща вече се проявяват. Заехме се да основем Висша школа за духовна наука, Гьотеанума, в Дорнах край Базел в Швейцария. Наричаме я Гьотеанум от времето, когато светът бива „уудрооуилсонизиран“, когато става необходимо германецът да покаже, че смело ще представи духовен живот пред целия свят. Гьотеанум в чужбина като представител на германския духовен живот – по друг начин, отколкото го прави шовинизмът! Но сега искам да изтъкна нещо друго. Тя се строи, тази Висша школа за духовна наука, и сега се управлява от онези хора, които имат способностите да осъществят това дело. На кого ще принадлежи тя, когато сегашните хора вече не са сред живите? По наследство няма да премине към никого, а ще премине към онзи, който на свой ред може най-добре да я управлява в служба на човечеството. Всъщност тя не принадлежи на никого.

Когато в стопанството се мисли социално, възникват именно онези неща, които трябва да възникнат, ако в бъдеще трябва да се случи нещо благотворно. В труда „Основните точки на социалния въпрос“ изложих повече за обращението на частната собственост и показах как социалният организъм трябва да се разчлени на своите три самостоятелни члена, които взаимодействат именно като самостоятелни: духовна организация със самоуправление, произтичащо от основите на свободния духовен живот; организация на държавния, политическия и правния живот с демократично управление, основано на преценката на всеки пълнолетен човек; и стопански живот, който трябва да се основава единствено на преценката на отделните лица и корпорации и техните асоциации, които познават съответната област и притежават професионална компетентност.

Това изглежда толкова ново, че през времето, откакто се застъпвам за тези неща в Германия, веднъж някой ми отправи и следното възражение: Ти разделяш държавата, която трябва да е нещо единно, на три части. – Можех само да отвърна с въпроса дали разделям коня на три, или четири части, когато казвам: той трябва да стои

на четирите си крака. Или някой ще твърди, че конят е едно цяло само когато стои на един крак? Също толкова недопустимо е да се твърди, че социалният живот, за да бъде единен, трябва да се слее в абстрактно единство. В бъдеще хората ще трябва да престанат да се поддават на хипнозата на абстрактната единна държава; ще трябва да знаят, че тя трябва да бъде разчленена тричленно, на три члена, върху които може да стои: на самоуправляваща се свободна духовна област, на правна организация с демократично законодателство, на стопанска организация със стопанско управление, основано изцяло на познаване на съответната област и професионална компетентност.

Преди повече от сто години в Западна Европа велики истини бяха изречени само наполовина с думите, които тогава прозвучаха като половин истина: свобода, равенство, братство – три идеала, които наистина биха могли да се запечатат достатъчно дълбоко в човешките сърца и души. Но със сигурност не бяха глупави и неразумни хора онези, които през деветнадесети век заявяваха, че тези три идеала всъщност си противоречат: че не може да има свобода там, където цари абсолютно равенство; че също така не може да има братство там, където трябва да има абсолютно равенство. Тези възражения бяха правилни, но само защото се появиха във време, когато хората бяха хипнотизирани от така наречената единна държава. В мига, когато престанат да бъдат хипнотизирани от нея, когато разберат необходимата тричленност на социалния организъм, тогава ще говорят по друг начин.

Позволете ми накрая да обобщя чрез едно сравнение онова, което с удоволствие бих изложил още по-подробно. Можах само, така да се каже, да прокарам нишки, да скицирам онова, което исках да кажа; зная, че можах само да загатна онова, което може да се прозре и разбере единствено при подробно изложение. Но накрая бих искал да посоча как единната държава стоеше пред хората като нещо хипнотизиращо и как те искаха да оставят трите велики идеала – свобода, равенство, братство – да я управляват. Хората ще трябва да се научат, че това трябва да се промени. Днес те са свикнали да гледат на тази единна държава като на бог. В това отношение поведението им вече е като поведението на Фауст към шестнадесетгодишната

Гретхен. Тук се срещат и неща, които приличат на поученията, давани от Фауст на детето Гретхен – поучения, подходящи за шестнадесетгодишната Гретхен, които философите обикновено смятат за нещо дълбоко философско. Фауст казва: „Всеобхватният, всеподдържащият, не обхваща ли и не поддържа ли той теб, мен, себе си?“ Почти така стоят нещата и с единната държава: хората също са хипнотизирани от този идол на единството и не могат да разберат как това единно образувание трябва да стане тричленно за благото на хората в бъдеще. И не един фабрикант с голямо удоволствие ще говори на работниците си за държавата така, както Фауст говори на Гретхен, като казва: Държавата, всеподдържащата, всеобхватната, не обхваща ли и не поддържа ли тя себе си, теб, самия мен? – Но тогава той би трябвало бързо да сложи ръка пред устата си и да не произнася твърде високо „самия мен“!

Необходимостта от тричленност на социалния организъм трябва да бъде разбрана и в пролетарските кръгове – особено там. Тя ще бъде разбрана едва когато се знае: тричленността е необходима. Защото в бъдеще не бива безусловно да властва възгласът „свобода, равенство, братство“ с взаимните противоречия между тези три идеала, а в самостоятелния духовен живот ще трябва да властва свободата на духа, защото там тя ще бъде оправдана; в демократичното държавно устройство ще трябва да властва равенството за всеки пълнолетен човек и в самостоятелно управлявания стопански живот, който храни и поддържа хората, ще трябва да властва братството. В мига, когато тези три идеала бъдат приложени по този начин към тричленния организъм, те вече няма да си противоречат.

Нека дойде времето, когато ще може да се каже следното: Ние в Средна Европа наистина гледаме с болка към онова, което се случи чрез Версай. Виждаме в него само една изходна точка и гледаме към многото лишения, голямата мизерия и болките, които ни предстоят. Но нека стане така, че да можем да кажем: Могат да ни отнемат външното, защото външното може да бъде отнето на хората. Но ако сме способни да се върнем към годините, в които отричахме своето минало, към гьотеанизма от онова време на прехода между осемнадесети и деветнадесети век, когато Лесинг, Хердер, Шилер,

Гьоте и така нататък действаха в друга област – ако сред лишенията си сме способни да намерим в себе си пътя обратно към великите средноевропейски блага, тогава сред бедствието на нашето време от тази Средна Европа ще прозвучи другата половина на истината в отговор на онази, която преди един век прозвуча само наполовина в „свобода, равенство, братство“; може би във външна зависимост – но във вътрешна свобода и независимост тогава от Средна Европа към света биха могли да прозвучат думите:

Свобода за духовния живот,
равенство за демократичния правен живот на хората,
братство за стопанския живот!

В тези думи като в символ може да се обобщи онова, което днес трябва да се казва, чувства и мисли, за да се обхване всестранно социалният въпрос в неговата цялост. Нека колкото може повече хора осъзнаят и разберат това; тогава онова, което днес е въпрос, ще може да стане практика!

Духовна наука, свобода на мисленето и социални сили

Щутгарт, 19 декември 1919 г.

Наблюдателят на съвременния културен живот на човечеството може да почувства как нещо като кошмар притиска душата му, как измъченото му сърце сякаш се свива, когато забележи, че все още има сравнително малко хора, които искат с непредубеден поглед да видят, че в най-важните области на културния ни живот вървим надолу. Този път надолу стана достатъчно видим чрез събитията от последните години, чрез всичко, което се стовари върху хората. Но и днес хората често се придържат към мнението, че дори да не се направи нещо решително, хаосът поне ще си остане на вече достигнатото равнище и че може да се продължи работата с онова, което е налице; останалото все някак щяло да се нареди. През годините отново и отново трябваше да се противопоставям на тези настроения на времето, да посочвам колко е необходимо чрез преучаване и преосмисляне да придобием нагласата да мислим за действително ново изграждане на обществените ни отношения, на обществения ни живот, като изхождаме от най-дълбоките основи на духовния и културния живот. И макар днес вече да има малък брой хора, забелязали, че всички признаци сочат как без такова решително дело ще трябва да вървим все по-надолу, дори тези малцина слабо разбират какво изисква стремежът към нова метаморфоза на човешкия дух, за да се стигне до оздравяване, до излекуване на някои болестни явления, проявяващи се в упадъка на културния ни живот.

Три са явленията, които могат да разкрият нещо извънредно важно за разбирането на нашето време и на онова, което е необходимо в него. Първото бих искал да нарека главния недостиг на нашето време.

От десетилетия лекциите по духовна наука се стремят да посочат този главен недостиг – че самият духовен живот не се познава достатъчно и не се вниква достатъчно в него, – както и редица последици, които трябва да произтекат от този недостиг за развитието на човечеството днес и в близкото бъдеще. Второто, което говори гръмко и ясно чрез фактите на настоящето, бих искал да нарека главното искане. И това главно искане отеква в много сърца вече повече от столетие, от времето, когато Шилер вложи в своя „Дон Карлос“ думите: „Дайте свобода на мисленето!“ Който се вгледа по-дълбоко в социалния и духовния живот на нашето време, ще може да установи, че зад някои неща, които хората днес съзнателно формулират като едно или друго социално искане, всъщност се крие искането за проява на свободна дейност на най-съкровеното човешко същество, на човешката мисъл. Много хора въздишат под принудата, упражнявана върху мисловния им живот било от старите съществуващи институции, било от новите стопански отношения. Свободното разгръщане на мисълта им се възпрепятства било от официално съществуващите вероизповедания, било от принудата на стопанския живот. Онова, което всъщност живее в душите, до голяма степен остава несъзнавано; но онова, което се издига до съзнанието, намира израз в чувството, че не можеш да бъдеш доволен от нещо; че има нещо, което не позволява на човека открито и свободно да си признае: позволено ми е да водя достойно за човека съществуване. Така възникват най-различни програми, съдържащи много хубави неща, които обаче не стигат до дъното на душата, за да видят какво всъщност живее там. Ако потърсим какво живее там, ще открием копнежа за проява на най-свободна дейност на най-съкровеното човешко същество, за онова, което бихме могли да обобщим с израза „искането на времето за свобода на мисленето“. И достатъчно е само да изречем думите „социални сили“, за да почувстваме към какво насочват те: съвременните духовни отношения, съвременните правни и политически отношения, съвременните стопански отношения са ни довели до епоха, в която производителните сили на живота действат сложно, а не сме в състояние с онова, което овладяваме духовно, с онова, което искаме да разработим в програми, да организираме социалните сили, в които са вплетени хората, така,

че отделният човек, достигнал до съзнание за човешкото в себе си, да може в тази организация да си даде удовлетворителен отговор на въпроса: водя ли достойно за човека съществуване?

Мога да предположа, че през многото години повечето от събралите се днес тук слушатели са могли да разберат от лекциите и от публикуваните от мен съчинения, които развиват по-нататък съдържанието им, какъв е вътрешният смисъл и какъв е духът на духовната наука, за която става дума тук. Тази духовна наука смята, че трябва да заеме мястото си в съвременния културен живот, защото времето го изисква. Тъй като мога да се позова на многобройните лекции, вече изнесени тук, днес ще е нужно само да набележа някои принципни положения за нея. Преди всичко обаче като въведение бих искал още веднъж да посоча нещо, което вече е обсъждано в най-различни форми.

Когато стане дума за духовна наука, външният свят често я свързва с всевъзможни форми на объркана мистика, на объркана теософия и тъй нататък. Макар тази духовна наука да прави всичко по силите си, за да разясни истинския си смисъл, и днес в най-широки кръгове се говори за нея по начин, който представя тъкмо обратното на онова, което тя всъщност иска да бъде. Представителите на тази духовна наука преди всичко чувстват, че от три-четири столетия сред човечеството се е развил начин на мислене, който владее целия ни живот и е намерил най-значимия си израз в начина, по който по-новото природознание изгражда представите си. Моля да не ме разбирате погрешно по този въпрос. Не искам да създавам впечатлението, че според мен само хората, получили някакво природонаучно образование, са проникнати от това духовно направление. Нещата не стоят така: по този начин мислят и в тази посока изграждат представите си хора от най-широки кръгове, чак до онези със съвсем примитивна култура и образование, които днес искат да узнаят нещо за същността на човека, за същността на социалния живот, за същността и на вселената; този начин на образуване на представи намери главния си израз в природознанието. И няма нищо чудно в това, защото целият живот, който ни заобикаля и в който сме вплетени през целия ден, всъщност е резултат от този природонаучен начин на мислене.

Онези, които са ме слушали по-често, знаят, че не подценявам този природонаучен начин на мислене, че напълно признавам големите му триумфи. Но той постигна тези триумфи, успя да обхване така грандиозно една част от практическия ни живот тъкмо защото през последните три-четири столетия стана грандиозно едностранчив. Всичко, което хората мислят в тази посока, се опира на познанието за неживата природа, за физическото, за химическото; това познание след това преминава в техниката, във всичко, залегнало в основата на житейската ни уредба, преминава например и в лечебните ни методи, тоест в онези познания, предназначени да помагат на човешкия живот в известно отношение. Но тъкмо онзи, който непредубедено признава колко огромен е напредъкът на природонаучния начин на образуване на представи в биологията, физиката и химията и умее да оцени значението на постигнатото тук чрез добросъвестна методика, ще може същевременно напълно да обхване с поглед и границите на този природонаучен начин на образуване на представи. Безброй пъти съм излагал това тук и сега бих искал да го обобщя с думите: който проникне по-дълбоко в онова, което днес наричаме истинско природознание, ще открие, че то дава превъзходни сведения за неживата природа и за онова в живото, което, бих казал, се състои от елементи, включени в тази нежива природа. Но има нещо, пред което трябва да спрем тъкмо когато обхванем с поглед докъде стигат познавателните възможности на природонаучния начин на образуване на представи: трябва да спрем пред същинската същност на човека. Ако не искаме да се самозалъгваме, няма как да вярваме, че възгледите, които ни въведоха толкова дълбоко в неживото, които ни отведоха „тъй чудесно далеч“ в техническите ни постижения, могат да ни разкрият същността на човека. Всеки, който не се придържа към онази общоприета басня, която всъщност не е история, но се нарича история, може да знае, че до преди три-четири столетия това разкриване на човешката същност, това познание за човека беше нещо инстинктивно за хората. Определено познание за човешката същност живееше благодарение на първоначален, стихиен инстинкт на човечеството. Но както отделното човешко същество преминава през развитие, така и

цялото човечество. И колкото и в заблудата си да се твърди друго, човечеството вече е достигнало в развитието си точката, в която не може повече да съди за човешкото същество само по инстинкт, в която е необходимо човекът съзнателно да проникне в собствената си същност, както от Коперник и Галилей насам трябва съзнателно да прониква в явленията на външния природен живот. Когато стигнем до решаващата точка, отвъд която природознанието не може да ни доведе до прозрение в човешката същност, не ни остава друго, освен да се обърнем към онова, което вече неведнъж нарекох необходимата на човека интелектуална скромност – единствено тя може да даде основата за стремежа към действително човешко развитие.

Който не може да развие тази интелектуална скромност от истински усет за познание, не може да стигне до действително познание за човешкото същество. Трябва да можем да си кажем: виждам петгодишно дете и му давам том с лирически стихотворения на Гьоте. То го разглежда, може би разкъсва книгата. Пред себе си има всичко онова, което има и възрастният, развил се дотолкова, че действително да може да открие какво има да му каже този том стихотворения. Но както трябва да признаем, че детето първо трябва да се развие, за да се отнесе по правилния начин към онова, което има пред себе си, така днес трябва да кажем: човекът, такъв, какъвто съществува по силата на природата, стои пред самия човешки живот като петгодишно дете пред том с Гьотеви стихотворения, ако няма волята да развие себе си по-нататък, отвъд онова, което днес обикновено се смята за единствените възможни методи. Трябва сами да вземем развитието си в свои ръце. Тогава обаче се оказва, че в човешкото същество има непознати, скрити сили, които могат да бъдат събудени и да дадат също толкова строго научно познание, каквото изобщо може да даде природознанието, но които излизат отвъд познаването на външния, сетивния свят и водят към свръхсетивното, а чак тогава отвеждат до действително прозиране в същността на човека. Трябва да можем да си признаем: с обикновените сили, достатъчни за познаване на природата, не можем да пристъпим към човешкото същество. Можем само ако извлечем от дълбините на човешката душа познавателните

сили, които иначе дремят в нас, както силите на разбирането у петгодишното дете.

И така, духовната наука, за която става дума тук, застъпва възгледа, че от гледната точка, достатъчна за познаване на външната нежива природа, човекът може да бъде воден по-нататък към познавателни гледни точки, от които вече може да се проникне в човешката същност. Тази духовна наука не иска да бъде бездейно умуване в някаква вътрешна мистика, не иска и да прибягва до каквито и да било външни хитрини, за да напредне към духа, а иска да се опира така строго на онова, което човекът действително е способен да развие, както, да речем, математикът се опира на развитието на онези способности, които също се извличат изцяло от вътрешния свят на човека. Тази духовна наука иска да бъде толкова строго логична, колкото който и да било друг клон на науката, но иска да прилага тази логика само към онова, което се получава като духовно виждане, когато по естествен начин действително се събуди дремещото вътре в човека. В книгата си „Как се постигат познания за висшите светове?“ посочих, че развитието на вътрешните духовно-душевни сили у човека се осъществява чрез изцяло вътрешни, душевно-духовни методи и че по този начин у него се отварят, ако си послужим с думите на Гьоте, духовно око, душевно ухо, духовно ухо, за да може да вижда и чува духовното, душевното, за което днес всъщност имаме само думи. Там се посочва, че е важно отново и отново да се работи за известно засилване на мисловния живот. Посочих, че за да се отворят духовното око и духовното ухо, е необходима определена самодисциплина, необходимо е да вземем в свои ръце развитието си, което иначе просто оставяме на живота.

Повечето съвременници все още решително отхвърлят всичко, което идва от тази страна. И все пак е достатъчно да се посочи как в наше време, когато социалните искания никнат отвсякъде, властват най-антисоциалните нагони. Откъде идват те? Идват оттам, че хората всъщност се разминават без разбиране и не се разбират помежду си. А защо не се разбират? Защото онова, което наричат свое познание, свое знание, не обхваща целия човек, защото остава в главата, защото се ограничава до самия интелект. Особеното на духовната наука, за

която става дума тук, е, че чрез развитите сили тя дава познания, които обхващат целия човек: те говорят не само на интелекта, не само на главата, а проникват в чувството и волята, вливат в чувстването разбиране за човека, разбиране за всичко, което живее и действа редом с нас и извън нас, и чрез тях във волята пулсират етика, нравствено учение и социална нагласа, която същевременно въздейства върху непосредствения практически живот.

Тази духовна наука не познава онова злополучно разделение, за което днес се говори на всеки ъгъл – разделението между умствен и физически труд. Какво в крайна сметка е физическият ни труд? Той не е нищо друго освен използването на телесните ни инструменти в служба на волята ни. Но ако ясно разбираме – а и за това съм говорил често, – че тази воля като нещо духовно пулсира във всичко, което извършваме като цялостен човек, и на свой ред се отразява обратно върху разсъдъка в главата ни, ако действително имаме предвид целия човек, едва тогава ще разберем най-вътрешния импулс на тази духовна наука.

Простете, ако по този повод спомена нещо лично. Но в този случай тъкмо личното ще помогне да се изясни обективното. Гьотеанумът, построен на Дорнахския хълм – част от Юра в северозападна Швейцария, – е замислен като Висша школа за духовна наука и е предназначен да служи на духовната наука, за която говорим тук. Когато се пристъпи към основаването на тази Висша школа за духовна наука и към издигането на външната ѝ сграда, не можеше просто да се отиде при някого, който въз основа на старите архитектурни или художествени възгледи да построи сграда, в която после да се настаним, за да се занимаваме с тази духовна наука. Не, трябваше да се направи нещо друго. Още отначало тази духовна наука беше замислена като толкова плодотворна, че да може да се намеси в целия външен културен живот, действително да може да оплоди наново остарялото в изкуството ни, в архитектурата ни, в живота ни, в труда ни. Затова не можеше просто да се възложи на някого: построй ми сграда в гръцки, романски, готически или някакъв друг архитектурен стил. Напротив, от самата духовна наука произлязоха и архитектурните мисли, също както другите мисли в живота, както

другите импулси в живота, и те подсказаха: такава трябва да бъде тази сграда във всяка линия, във всяка отделна форма. И строежът беше започнат така, че действително във всяка отделна, дори в най-малката си форма сградата да бъде външната кристализация на начина на образуване на представи, на нагласата, залегнали в основата на тази духовна наука.

И така, може би ще си позволя да кажа следното лично нещо: през есента на 1913 и зимата на 1914 година сам изработих макета на тази сграда, цялата сграда в малък мащаб. И понеже изработих макета, по който бяха направени дори архитектурните чертежи, питам: онова, което изработих с ръцете си, физически труд ли беше, или умствен? То беше нещо, в което двете се сливаха и действаха като единство. Зная го, защото сам го направих. По-нататък: едва ли има нещо по тази сграда, в което и аз като всеки отделен работник да не съм се включил тук или там със собствените си ръце. А на онзи, когото това би могло да заинтересува, бих искал да кажа: като централна фигура на тази сграда изработваме дървена скулптурна група, висока девет и половина метра, предназначена да представи загадката на човека в нашето време, но в художествен образ. Трябваше да се създаде скулптура от дърво. Макар работата да е художествена, тя е, ако мога да се изразя така, сечене на дърво и бих могъл да покажа мазолите по пръстите си, които доказват, че тук самият умствен труд от сутрин до вечер се осъществява като непосредствен физически труд. Неотдавна трябваше да решим един финансов въпрос; трябваше да изработим столовете. Поискахме да ни дадат предварителна сметка за разходите. Цената беше чудовищна. Тогава сами направихме в художественото си ателие модел на стол, като работихме заедно с един наистина изключително сръчен работник. Когато моделът беше готов – столът ще струва само две пети от онова, което би струвал по другото предложение, – отново не можеше да се каже къде свършва умственият труд и къде започва физическият.

Може дори да се каже: ако съдим по начина, по който работим заедно в социалния си живот със сътрудниците, сред които има както приятели на нашето движение, така и работници, всъщност съществува само една пречка; ако тя не съществуваше, би станало ясно, че

навсякъде умственият труд се слива с физическия. Имаме например една дама, дипломирана за помощна медицинска дейност, която от сутрин до вечер точи ножовете за скулптурната ни работа. И можем да попитаме: какво пречи онова, което вършим ние, подигравателно наричани умствени работници, просто да се прелее неразделно в онова, което правят работниците, така че и двете страни да бъдат напълно удовлетворени и социалното сътрудничество да ги удовлетворява напълно? Разбирам всичко, което се надигна като социални явления. И все пак трябва да кажа: ако трябва да посоча единствената пречка, това е организираността на работниците, които гледат с недоверие на всичко, идващо от умствените работници, макар последните всъщност да вършат същото; тази пречка не позволява на физическия работник да се предадат за работата му с ръце едновременно и практическият похват, и умственият труд. Откъде идва това, че днес всъщност съществува толкова дълбока пропаст между онова, което живее в нашето изкуство, в нашата наука, накратко, в духовния ни живот, а и в духовното ръководство на социалния ни живот, и външния труд, с който днес се занимава главно пролетарското движение? Тази пропаст възникна, защото от начина ни на мислене се е изплъзнало онова, което засяга целия човек. Оздравяването е само в духовната наука, а не в едностранчива и объркана мистика или теософия, с която бездейни хора могат да се занимават в стаичката си и на която липсва тласкаща сила. Оздравителното в тази духовна наука е, че тя ангажира целия човек. И казах това сега, за да добавя следната забележка: зная, че познанията, които днес отстоявам пред света с пълна отговорност, нямаше да ми се открият, ако бях работил само с главата си, ако през целия си живот не бях принуден да върша и онова, което обикновено се нарича физически труд; защото и той оказва определено въздействие върху човека. Онова, което е само така наречен умствен труд, което ангажира само интелекта, не достига до духа. И тук бих искал да спомена нещо, което днес на много хора ще се стори крайно парадоксално. Днес се казва: навън, в практическия живот – физически труд, практика; вътре, от интелекта – духовен труд! О, не, съвсем не е така, както тези думи искат да ни накарат да вярваме. Разделението между външната житейска

практика и така наречения духовен живот съществува, защото духът е напуснал и двете, защото днес сме в механичната вертележка на техниката, защото работникът стои пред машината и извършва само механични операции по указанията на интелекта, а от друга страна, онези, които се възпитават за интелектуален живот, твърде малко се включват в действителния практически труд. Колкото бездуховна е практиката ни, толкова бездуховен е и интелектуалистичният ни духовен живот. Едва когато от проявата на цялостната дейност на човека в света и към главата ни, и към мисленето ни отново потече обратно онова, което може да произлезе само от цялото човешко същество, когато всичко в човека действа хармонично, само когато мислим не единствено с главата, а така, както мислим, след като сме оформили нещо с ръце и сме усетили как то се отразява обратно в главата, само тогава мисълта ще се изпълни толкова с действителност, че в нея ще има дух. Онова, което е само измислено, е също толкова бездуховно, колкото и онова, което се изработва без дух на машината.

Духовната наука, за която става дума тук, не бива да се занимава с чужда на живота мистика. Тя трябва да израства от пълноценното навлизане в живота и тъкмо тя трябва да бъде много по-наситена с действителност от онова, което днес обикновено се разбира под духовен живот. Или може би онова, което днес се разбира под духовен живот, е наситено с действителност? Не виждаме ли колко безсилна е науката действително да обхване духа? Хората, които днес по обичайния начин участват в културата на нашето време, вярват, че се занимават с непредубедено природознание. Но как всъщност възникна това непредубедено природознание? Възникна, защото в продължение на дълги столетия хората зависеха – зависеха поради социалните отношения – от онова, което вероизповеданията бяха монополизирали, за всичко, което копнееха да узнаят за душата и духа, за онова, което се простира отвъд раждането и смъртта. Как всъщност изглеждаше социалният живот, когато се надигна духът на по-новото природознание? Всичко, което човекът имаше право да знае за душата и духа, беше монополизирано в догмите на вероизповедните общности. Не беше позволено да се мисли за душата и духа, беше

позволено само за външния сетивен свят. И хората, които се занимаваха с природознание, се примириха с това. Свикнаха да мислят само за външния сетивен свят и да изследват само него, защото столетия наред беше забранено да се изследват духът и душата. Превърнаха това в определени представи, занимаваха се само с наука за външния сетивен свят. После чрез самоизмама с грандиозни размери това се превърна във вярата, че точната наука може да се произнася само за външния сетивен свят, а изследването на душата и духа е отвъд границите на познанието. Но това е вкоренено и в душевния живот на съвременния човек и прониква в целия живот. С такъв възглед могат да се придобият плодотворни мисли за природата. Но щом поискаме да се издигнем до социалния живот, този начин на мислене вече не е достатъчен. За да се положат основите на действителна наука за народа, на действителна социална наука, способна да се намеси и в живота, е необходимо да се проникнем от възглед за целия човек. А той ни липсва, защото описаните от мен влияния възпрепятстваха това.

Така се стигна дотам да се казва: духът и душата са нещо, което столетия наред е било определяно чрез догми. То не може да се изследва. То е нещо, което само чрез човешката воля се носи като дим и мъгла над действителния живот, и тогава се оформят единствено самите стопански сили като нещо действително. Възникна неверието, че духовното действа във външните стопански сили. А от неверието възникна онова, което съдбоносно завладя главите и сърцата на хората. Възникна вярата, че духовният живот може сам да се развие от стопанските сили, стига те да бъдат организирани по определен начин. Липсва разбирането, че всичко възникнало в стопанството първоначално е резултат от духовния живот, но че духовният ни живот е станал чужд на света, че между него и външния живот съществува пропаст и че за оздравяването на живота ни е нужна действителна духовна наука, която прониква в същността на човека, която прониква в човека така, както външното природознание в машината, но която трябва да се изгради върху развитите сили на човешката природа. Накратко, извънредно трудно е да се разбере, че духовната наука трябва да стане основа за познаването

и овладяването на социалния живот. Представителят на духовната наука вярва, че е прозрял именно това: човешкият интелект няма достатъчно тласкаща сила – дори там, където пулсира в днешния социален живот, – за да се потопи в действителния живот, а този живот неизбежно ще изпада във все по-голям хаос, ако не бъдат съживени импулсите, които достигат до чувстването и волята и могат да изградят между човек и човек такива отношения, че социалните сили да могат да се организират. Вземете каквито искате природонаучни методи от онази точна природна наука, която в наше време достигна своя връх – с тях не можете да положите основите на социална наука. По отношение на социалната наука представите, придобити без духовната наука, се държат така, както, да речем, боята, с която искаме да намажем мазна повърхност. Както мазната повърхност отблъсква боята, така животът отблъсква онова, което действа сред нас като чисто интелектуална наука.

Така външният живот крещи за такова задълбочаване, каквото дава именно духовната наука. Духовната наука ще трябва да даде основите на онова, което хората днес несъзнателно обличат в социалните си искания, което не могат да формулират ясно, защото им липсва мисловната сила. Затова е необходимо тази духовна наука да се разбира като едно от най-необходимите условия за оздравяването на живота ни, а не като нещо, на което бихме могли между другото да посветим няколко мисли. Добре зная – защото наистина не се смятам за непрактичен човек, – че хората казват: имаме професиите си, не можем да се посветим на тази все пак доста обширна духовна наука. Не би ли трябвало в сърцата и душите на хората поне малко да намери място и другата мисъл: не показва ли пътят надолу, по който вървим днес – колкото и да сме заети с професията си, – че само помагаме да се проправи пътят към хаоса? И не би ли трябвало да смятаме за необходимо през всеки час, който можем да отделим, да се занимаваме с възгледи, които действително поставят радикално въпроса за оздравяването?

И онова, което тук се разбира под духовна наука, е тясно свързано с един зов в нашето време, който обаче, както изложих, е много по-стар от едно столетие – с онзи зов, който бих искал да нарека зов

за свобода на мисленето. Но този зов е изобщо зовът за социална свобода. Забележително е: когато в настоящето се опитаме да се вгледаме в онова, което излиза на повърхността сред вълните на така наречените социални искания, отново и отново се натъкваме на необходимостта да разберем как всъщност стоят нещата с човешката свобода, с онзи импулс, който в една или друга форма се проявява като импулс на човешката свобода. Че тук се засяга важен въпрос, разбра дори човекът, когото смятам за най-злополучния сред така наречените видни хора на нашето време, добили влияние върху оформянето на отношенията – разбра го дори Удроу Уилсън. Мога и днес да говоря за Удроу Уилсън както винаги, тъй като никога не съм говорил другояче за него – включително в неутрални чужди страни през войната, когато го боготворяха от всички страни. В съчиненията му има многобройни места, в които посочва, че оздравяването на отношенията – той познава предимно американските – може да произлезе само от действителното съобразяване със стремежа на хората към свобода.

Но какво е за Удроу Уилсън човешката свобода? Тук стигаме до една много, много интересна глава в съвременното човешко мислене, защото този Удроу Уилсън все пак е един вид представителен мислител: в съчинението му за свободата намираме следния възглед: понятието за свобода можем да си съставим, като погледнем как е поставено зъбно колело в една машина. Ако е поставено така, че механичното устройство да може да се движи безпрепятствено, казваме, че зъбното колело се движи свободно. Ако разгледаме кораб, казва той, корабът трябва да е построен така, че механизмите му да взаимодействат с движението на вълните така, че корабът да не среща пречки и следователно да се движи, така да се каже, заедно със силите на вълните, да е приспособен към тях, да се движи свободно сред силите на вълните. Удроу Уилсън сравнява онова, което действително би трябвало да представлява импулсът на човешката свобода, с такова зъбно колело в машина, с кораб сред морските вълни. Той казва: човек е свободен, когато се движи свободно приблизително като колелото в механизма, когато се движи свободно във външните

отношения, така че да напредва сред тях, да се включва със силите си в онова, което протича навън, без да среща пречки.

Струва ми се много интересно, че от съвременния природонаучен начин на образуване на представи и от съвременната природонаучна нагласа може да израсне този странен възглед за човешката свобода. Защото не е ли обратното на свободата това да си така приспособен към отношенията, че да можеш да се движиш само съобразно с тях? Не изисква ли свободата при нужда да можеш да се противопоставиш на външните отношения? Не би ли трябвало онова, което живее като свобода, да се сравни с нещо, което при нужда би могло да постъпи така, че корабът да се обърне срещу вълните и да спре?

Откъде идва този толкова странен възглед, от който никога не може да се роди здраво държавническо разбиране, а най-много четиринадесетте абстрактни точки от декларациите на Уилсън, на които, за съжаление, и в нашата страна по едно време поне отчасти се възхищаваха? Причината е, че в наше време не се разбира как трябва да се върнем към самата човешка мисъл, към онази мисъл, която се схваща като мисъл и която, когато действително се говори за свобода, може да даде единствения действително свободен импулс за човешкия живот. Именно това се опитах да представя преди повече от тридесет години в моята „Философия на свободата“, от която неотдавна излезе ново издание със съответните допълнения. Там наистина се опитах да схвана този импулс към свобода по различен начин от днешния. Опитах се да покажа колко погрешно е бил поставян въпросът за човешката свобода. Пита се: свободен ли е човекът, или не е свободен? Свободно същество ли е човекът, което може с действителна отговорност да взема решения, идващи от душата му, или като природно същество е подчинен на природна или духовна необходимост? Така са питали, бих казал, хилядолетия наред и така питат още. Самият този въпрос е голямата заблуда. Не може да се пита така: въпросът за свободата е въпрос на човешкото развитие, на такова човешко развитие, при което човекът в младостта си или може би по-късно развива в себе си сили, които не притежава просто по природа. Изобщо не може да се пита: свободен ли е човекът? По природа не е свободен, но може все повече и повече да

се освобождава, като пробужда сили, които дремят в него и които природата не пробужда. Човекът може да става все по-свободен и по-свободен. Не може да се пита: свободен или несвободен е човекът, а само: има ли за човека път към завоюване на свободата? И този път съществува. Както казах, преди тридесет години се опитах да покажа: когато човекът се издигне дотам да развие в себе си вътрешен живот, така че да схваща нравствените импулси за действията си в чисти мисли, той действително може да постави в основата на действията си мисловни импулси, а не само инстинктивни емоции – мисли, които се потапят във външната действителност така, както любещият се потапя в обичаното същество. Тогава човекът се приближава към своята свобода. Свободата е дете на мисълта, схваната в духовно ясновидство – без външна принуда, – също както е дете на истинската всеотдайна любов, на любовта към обекта на действието. Днес ни подобава да доразвием онова, към което германският духовен живот се стремеше чрез Шилер, когато той се противопостави на Кант и предчувстваше нещо от подобно понятие за свобода. Но тогава ми стана ясно, че може да се говори само за основата на нравствените действия – макар хората да не я съзнават, тя все пак е налице, – и че тази основа трябва да се нарече интуиция. И така, в моята „Философия на свободата“ говорих за морална интуиция.

С това обаче бе дадена и изходната точка за всичко, което по-късно се опитах да постигна в областта на духовната наука. Не мислете, че днес разсъждавам нескромно за тези неща. Много добре знам, че тази „Философия на свободата“, която замислих като млад човек преди повече от тридесет години, в известен смисъл носи всички детски болести на мисловния живот, възникнал през деветнадесети век. Но знам също, че от този духовен живот израсна онова, което издига мисловния живот до действително духовното. Така че мога да си кажа: когато човекът се издигне до нравствените импулси в морална интуиция и се прояви като действително свободно същество, тогава по отношение на своите нравствени интуиции той вече е „ясновиждащ“, ако ми позволите да употребя тази отричана дума. В онова, което е отвъд всичко сетивно, се коренят подтиците за всичко нравствено. Всъщност действително нравствените заповеди са резултати от

човешкото ясновидство. Ето защо от онази „Философия на свободата“ водеше пряк път към това, което днес разбирам под духовна наука. Свободата се поражда у човека само когато той се развива. Но човекът може да се развие и по-нататък и да развие онова, което вече лежи в основата на свободата, така, че самият той да стане независим от всичко сетивно и свободно да се издигне в областите на духа.

Така свободата е свързана с развитието на човешкото мислене. Всъщност свободата винаги е свобода на мисленето и тъкмо когато погледнем такива представителни личности като Удроу Уилсън, трябва да кажем: такива хора могат да измислят толкова парадоксални определения като онова, което Удроу Уилсън измисли за свободата, именно защото никога не са схващали какво всъщност представлява мисълта като нещо действително духовно и как тя трябва да се корени в духовното, за да не бъде абстрактна. По такива неща виждаме недостатъчността на съвременния духовен живот, чийто главен недостатък е, че не познава духовната същност на човека. Ако този духовен живот трябва да се развие като основа за тези три големи изисквания, които настоящето поставя пред близкото бъдеще, виждаме кое е главното изискване – свободата на мисленето – и кое е главното, което е необходимо – овладяването на социалните сили. Така онова, което е действително изначален импулс у човека, е свързано не с това у него, което може да се достигне чрез природонаучното мислене, а с онова, което е достъпно само чрез духовно съзерцание.

За свободата се е спорило толкова много, защото хората искат да се произнесат за нея, без да стъпят на почвата, върху която се постига познанието за безсмъртието на човешката душа. И никой, който не се заеме непредубедено да осмисли познанието за човешкото безсмъртие, за вечното у човека, не е в състояние да навлезе в същността на човешката свобода. Ако същността на тази свобода не се търси в проблясването на мисълта, която не е дадена само от природата, тогава тази същност на свободата не се намира. Но само когато бъде намерена, тази същност прониква в човека и пулсира в него така, че той може да стане действително социално същество, защото го въвежда в социалния ред редом с другите хора по такъв

начин, че социалните сили да могат да бъдат освободени отвътре; а това усещане за социалните сили ни е необходимо.

Преди малко споменах, че при нашия строеж в Дорнах имаме възможност да посочим хора, които дори са достигнали определени върхове на духовното обучение и които вършат най-обикновената, най-мръсната работа, като в това наистина по нищо не отстъпват на онези, които обикновено наричаме физически работници. В социално отношение строежът в Дорнах наистина почива върху основи, които не са съвсем същите като при едно начинание, насочено към материална печалба. Но вникнете в онова, което изложих в моите „Основни точки на социалния въпрос“ и в лекциите за тричленността, и ще видите, че е възможно да бъдат създадени основи за целия живот, подобни на създадените в Дорнах при строежа, който трябва да представлява нашето духовнонаучно движение. Жалко е само, че днес много хора от други страни не могат да посетят тази сграда, защото, за съжаление, стигнахме дотам преминаването на държавните граници да стане направо невъзможно.

Но защо в един такъв кръг все пак е възможно социалните сили да се освободят така, че идеалът на пролетарското движение да се осъществи – наистина по друг начин, а не както си го представят в мечтите си? Защото всичко, което се прави там, се основава на разбирането за живота, на цялостното ангажиране с живота, което произтича от импулсите на духовната наука; защото и всяко отделно нещо се прави въз основа на духовната наука. Онова, което там се прави в малък мащаб въз основа на духовната наука, може да се направи и в целия социален живот въз основа на духовнонаучното схващане за живота. Всяка фабрика, всяка банка, всяко предприятие във външния живот може да бъде организирано така, както може да го организира само онзи, който е способен да мисли за практическия живот с помощта на наука, проникваща толкова дълбоко в човешката същност, че схваща не абстрактни мисли и природни закони, а живи факти. До тези живи факти се достига, стига чрез посочените методи да се проникне достатъчно дълбоко в човешката същност. Не се търси някаква абстрактна мистика, а фактите на живота, чрез които човекът е свързан с действителността. И като опознаваме човека, чрез

тази духовна наука намираме същевременно онова, което може да въведе социалните сили в съответната организация, така че хората, живеещи в нея, да могат да си отговорят удовлетворително на въпроса: достоен ли е човешкият живот за човека?

Така са свързани тези три неща: социални сили, свобода на мисленето и духовна наука. Духовната наука наистина е противоположността на онова, за което често я представят. Някакво стоене встрани от живота, както си мислят, някакъв сън на безделници. Не, тази духовна наука иска да бъде житейска практика, тъкмо онази житейска практика, която най-много липсва на нашето време. Тя иска да се потопи в живота, да овладее живота в науката и практиката, защото иска да се потопи в действителността на човека, а не само в живота, както го мисли човекът. Днес има добронамерени хора, които казват: голият разсъдък, голият интелект, който се разви през последните столетия чак до наше време, вече не стават за оздравяването на живота ни. Но когато ги попитат какво тогава става, дават общи отговори – ново оплодяване на душата от „духа“. Заговори ли се за истинска духовна наука, те я отхвърлят, защото още се страхуват от нея, или си служат с най-странни извинения. Така отново и отново се чува хората да казват: та не всеки може да стане духовен изследовател. Разбира се, не всеки може, това и тук подчертавах отново и отново и отново. Защото наистина можем да направим онези първи стъпки в духовните светове, в свръхсетивното съществуване, които съм описал в книгата си „Как се постигат познания за висшите светове?“ и във втората част на книгата ми „Тайната наука“; всеки може да ги направи по всяко време, но навлизането в онези въпроси, които в по-дълбок смисъл се отнасят до съществата на свръхсетивните светове, действително е свързано с най-различни преживявания, за които днес още не всеки е пригоден. Който иска да се вгледа в духовния свят, който иска да стане духовен изследовател в най-същинския смисъл, трябва да преодолее някои трудности. Достатъчно е да си помислите: в мига, когато действително навлезем в познание, което не си служи със сетивата, в мига, когато започнем да познаваме без участието на тялото и обичайният външен свят вече го няма, – тогава се озоваваме в свят, който предлага всевъзможни

необичайни неща: всичко, което обикновено ни служи за опора, сигурният външен опит, обикновеният интелект, трябва да отстъпи пред други, вътрешни насочващи сили. Сякаш сме над пропаст и трябва да се удържаме чрез центъра на тежестта на собственото си същество. Много хора изпитват несъзнаван или подсъзнателен страх от това, който после обличат в логически доводи срещу духовната наука. Можете да чуете най-прекрасни доводи; в действителност това е само страхът от непознатото.

Но трябва също да си помислите, че такива, каквито сме като хора, не сме приспособени към духовния свят, а само към външния сетивен свят. Навлизаме в един напълно различен свят, за който не сме развили житейски навици. Когато се прониква по-дълбоко, това причинява онези ужасно болезнени преживявания, които трябва да бъдат преодолени в действителното познание на духа. Тогава, когато тези преживявания бъдат преодолени, от най-съкровените дълбини на нашето същество идват познанията, които разкриват какво е вечното в човешката природа, какво е духовното, лежащо в основата на света. Не всички хора могат да извървят този път толкова далеч. Но отново и отново трябваше да изтъквам също, че не е необходимо да се извърви този път, а е необходим само здравият човешки разсъдък. Защото този здрав човешки разсъдък, стига да не е объркан от предразсъдъците на външните възгледи, може да различи дали онзи, който се явява като духовен изследовател и говори за засега непознати светове, говори логично, или като спиритист, или по друг начин. Логика имаме и можем да преценим дали съответният човек говори логично и дали с начина, по който говори, показва, че преживява онова, за което разказва, в духовно здраве.

Когато отново и отново се възразява: та всеки може да се убеди в онова, което казва външната наука, това е вярно. Достатъчно е да приложи лабораторните методи и ще може. Но също така може да се каже: всеки може да се убеди, че е правилно онова, което е описано в книгите ми „Как се постигат познания за висшите светове?“ и „Теософия“; по това какъв е духовният изследовател, може да се съди за вътрешната стойност на познанията му. Тогава тези познания имат за живота същата стойност, каквато имат в душата на самия духовен

изследовател. Изследователят във външната наука се проверява по външните факти; казаното от духовния изследовател се проверява по начина, по който говори, по начина, по който представя познанията. Той може да бъде проверен чрез здравия човешки разсъдък.

Помислете какви социални сили ще бъдат освободени един ден, когато има все повече и повече хора, свидетелстващи за духовните сили, които могат да се открият само в свръхсетивното и които другите хора, неспособни сами да бъдат духовни изследователи, приемат въз основа на здравия си човешки разсъдък, на доверието, което се основава върху здравия човешки разсъдък (та нали не всеки може да бъде и химик, не всеки може да бъде физик). Видът социално съжителство, който възниква от това оценяване на човека, е тъкмо една от най-важните точки за пробуждането на социалните сили на доверието. Те се подкопават в наше време, когато всеки, едва станал възрастен, иска да съди за всичко възможно, без първо да е взел развитието си в свои ръце. А с основаването на Валдорфското училище тук се опитахме да осъществим практическите импулси, които тази духовна наука действително може да даде в социалния живот; това училище дължим на нашия скъп господин Молт и в него училищното дело трябва да се изгради върху истинско познание. Искаме да решим по правилен начин един социален въпрос; защото бихме искали във всяко дете да израсне човек, който да получи за по-късния си живот онази насочваща сила, благодарение на която социалните сили да се разгръщат плодотворно от самия човек, а не въз основа на едно притъпено, недостатъчно знание, каквото в много случаи господства тъкмо в социалното мислене на нашето време. Бихме искали да разгърнем действително социално мислене, изградено върху човешко доверие, върху сигурните основи на човешката душа. И смятаме за необходимо да виждаме във всяко дете от това училище изграждащия се човек и да се опитваме да го развием чрез познания, които могат да оживят педагогическите основи – също както смятаме за необходимо всичко, което се опитваме да извлечем от тази духовна наука.

Разбира се, винаги мога да посоча само от няколко гледни точки, че тази духовна наука е необходимо изискване на сегашното

и бъдещото развитие. Така от подобни едностранчиви загатвания възникват враждебни настроения, защото не се обхваща с поглед цялото. Но сега, в края, бих искал да се върна към началото и да посоча колко тежко може да стане на сърцето, когато виждаме колко малко хора осъзнават колко стръмен е пътят към упадъка; как не се търсят основите за ново изграждане на нашия духовен, нравствен и останал културен живот.

Това може да се види по не едно нещо. Позволете ми накрая да дам няколко примера. До какъв възглед са стигнали въз основа на фактите дори хора, за които се смята, че имат здрава опора във външния живот? Думите, които австрийският държавник Чернин написа в най-новата си книга – каквото и иначе да е отношението ни към тях, – заслужават да бъдат взети присърце:

„Войната продължава, макар и в изменена форма. Вярвам, че идните поколения няма да наричат голямата драма, която от пет години владее света, световна война, а световна революция, и ще знаят, че тази световна революция само е започнала със световната война. Нито Версайският мир, нито Сенжерменският ще създадат нещо трайно. Този мир носи в себе си разлагащия зародиш на смъртта. Борбите, които разтърсват Европа, още не отслабват. Както при мощно земетресение, подземният грохот продължава. Все ще се разтваря земята ту тук, ту там и ще хвърля огън към небето. Отново и отново събития със стихийна сила ще връхлитат опустошително страните, докато бъде пометено всичко, което напомня за безумието на тази война. Бавно, с неописуеми жертви ще се роди един нов свят. Идните поколения ще гледат назад към нашето време като към дълъг кошмар. Но и след най-черната нощ един ден идва денят. Поколения слязоха в гроба, избити, умрели от глад, покосени от болести. Милиони загинаха в стремежа да унищожават, да разрушават, с омраза и убийство в сърцето. Но се издигат други поколения, а с тях и един нов дух. Те ще изградят онова, което войната и революцията разрушиха. След всяка зима идва пролетта. И това е вечен закон в кръговрата на живота: след смъртта идва възкресението. Блазе на онези, които ще бъдат призвани като войници на труда да участват в изграждането на новия свят.“

И тук се говори за новия дух; знам, че ако на този Чернин се заговори за новия дух, той би се отдръпнал ужасен, би сметнал това за фантастика. Хората говорят отвлечено за новия дух, знаят, че той трябва да дойде. Пред конкретния дух бягат презглава. Но да се вгледаме в конкретния път на този нов дух, е сериозна работа. Днес мнозина например нападат духовната наука от гледна точка на своето мнимо християнство и изобщо не искат да признаят как тъкмо тази духовна наука дава най-живите основи за съживяването на християнството; как християнството ще живее и в бъдещето тъкмо защото въз основа на духовнонаучното изследване духовната наука отново ще учи за живия Христос и за събитието на Голгота като исторически факт. Голяма част от теолозите стигнаха дотам да не учат вече за този Христос като за същинския смисъл на Земята, а да го превръщат в „простия човек от Назарет“. Чрез духовната наука духовното в християнството отново ще получи своята основа. Но на онези, които днес се страхуват тъкмо по християнски съображения, би трябвало да се каже: християнството е изградено върху толкова здрави основи, че няма защо да се боим за него заради духовната наука, също както няма защо да се боим за него заради откриването на въздушната помпа и други неща – следователно и заради учението за повторните земни животи или заради учението за съдбата, както ги дава духовната наука. Християнството е толкова силно, че може да приеме всичко, което идва от духовната наука. Но друг въпрос, също сериозен въпрос, е дали и всички днешни носители на християнските вероизповедания са толкова силни.

Трябва да мислим в световни перспективи, това ни наби в главите тази така наречена световна война. За нашата Европа и за нейната култура много хора мислят подобно на един японски дипломат, чиито думи бих искал да ви цитирам. Този японски дипломат, който е образован човек, каза:

„В продължение на редица години в Япония вярвахме, че правото и справедливостта действително съществуват в християнския свят на Запада. Но от последните години знаем: това не е така! Гръмките учения и декларации на християнските нации са само надменна маска, прикриваща несправедливост и алчност. Сега знаем, че такова

нещо като международна справедливост не съществува; знаем още, че капиталистическата мощ на Запада може да бъде ограничена само от по-голяма мощ. Япония научи това и цяла Азия е на път да го научи. С това се обяснява отношението ни към Китай: знаем, че не можем да разчитаме на никакво право, че не бива да очакваме честно разглеждане на каквито и да е въпроси от страна на западните сили. Те ще разделят и разрушат Китай, после ще сведат Япония до васално положение, ще го направят без угризения на съвестта, без да размислят, ще го направят без колебание, ако в Япония не запазим господството си, ако самите ние не задържим Китай и не го развиваме. Защото в крайна сметка тази западна експлоатация на Китай би означавала гибелта на Китай, докато нашата политика ще бъде окончателното спасение на Китай. В Китай и в нашите тихоокеански области трябва да бъдем напълно въоръжени, за да можем да се защитаваме достатъчно добре. Ако поискаме да разчитаме на един съюз на държави, създаден от англосаксонците, ако поискаме да вярваме, че в християнската цивилизация има скрита справедливост или че тя дори вече господства, това би било доказателство за нашата умствена слабост, доказателство и за това, че сме заслужили съдбата на национална разруха, която западните сили неизбежно биха ни наложили."

Каквото и да е отношението ни към това съдържание, така се мисли по света и имаме всички основания да разглеждаме тези мисли като факти. Позволете ми да охарактеризирам това: при това положение е наистина съвсем неуместно отново и отново да се чуват толкова често описваните възражения срещу онова, което честно искам да вложа в подкрепа на една нова духовна насока, тъкмо от хората, които всъщност би трябвало да познават условията на духовния живот, например възражението: не може да се провери какво казва духовният изследовател. Така неотдавна излезе брошура от един господин, който живее съвсем недалеч оттук: „Рудолф Щайнер като философ и теософ". Бих искал само с един пример да посоча духа и логиката, които царят в нея. Там има едно хубаво изречение: „При определени обстоятелства трябва да стана историк, физик, химик, за да мога самостоятелно да проверявам. Теософските истини

обаче не мога да проверя, ако не съм ясновидец.“ Тоест той казва, че историците, физиците, химиците твърдят всевъзможни неща; ако искам да ги проверя, трябва да стана историк, физик, химик. Аз казвам: ако искаме да проверим духовнонаучните неща, трябва да станем познавачи на духовната наука. Какво казва господинът? „При определени обстоятелства трябва да стана историк, физик, химик, за да мога самостоятелно да проверявам. Теософските истини обаче не мога да проверя, ако не съм ясновидец.“ Разбира се! И аз не мога да проверя резултатите от химическото изследване, ако не стана химик. Но можем да станем химици. А духовен изследовател човек не иска да стане. Така се казва нещо съвсем странно: трябва да мога да проверявам, но да мога да проверявам, без по никакъв начин да се занимавам с методите за проверка. За този господин въпросът, както сам казва и както след малко ще чуете, не е дали можем да решим, след като сме усвоили основанията за решението, а: „Въпросът е дали съм ги проверил, или могат да бъдат проверени от мен, и като изключим формалната логическа критика, трябва да отговоря отрицателно.“ С готовност му признавам, че трябва да отговори отрицателно. Но както признавам, че всеки трябва да стане химик, за да може да провери резултатите от химическото изследване, така всеки трябва да тръгне по пътя на духовното изследване, за да провери духовнонаучните истини. А онзи човек отказва това. Всъщност цялото му съчинение е изградено върху тази логика. И върху тази логика се крепи голяма част от онова, което се нахвърля върху духовната наука и я изопачава. Наистина има по-добри занимания от това да се обръща внимание на подобни възражения.

Но тъкмо този германски народ, този преминал през толкова изпитания германски народ, би трябвало да помисли как трябва да се отнесе към същинските основи на духовния живот. Мога да посоча няколко изречения, които през 1858 г. Херман Грим, дълбокомисленият историк на изкуството, написа в статията си за Шилер и Гьоте. Преди повече от шестдесет години той пише: „Истинската история на Германия е историята на духовните движения в народа. Само там, където въодушевлението от една голяма мисъл е раздвижило нацията и е привело в движение вкаменените сили, се извършват

велики и светли дела.“ Не би ли трябвало днес да можем да вземем присърце такива думи? Или думите, които Херман Грим – следователно несъмнено не революционер – написа през 1858 г.: „Имената на германските императори и крале... не са пътепоказатели за напредъка на народа.“ Той смяташе, че пътепоказателите за напредъка на народа са делата в областта на мисълта, на мисълта, която прониква в духовното.

Никога германецът не е имал по-голяма необходимост да се придържа към това, отколкото тъкмо в сегашното време на беда, на тежко изпитание. И затова днес можем да призовем съвременниците да погледнат към великите предци, за да можем да станем техни достойни потомци. Нима думите, с които предците на германския народ са изповядали вярата си в духовния живот, не трябва да важат за настоящето и нима не трябва да доразвием този духовен стремеж, вместо да се задоволяваме само с думи и с цитирането му? Който днес само цитира Гьоте, не го разбира; разбира го само онзи, който го доразвива. Който само цитира Йохан Готлиб Фихте, върши нещо безсмислено, ако не го доразвива в духовния живот. Чухте как светът говори за европейския духовен живот. Светът трябва да се научи да осъзнава, че германецът отново има волята да погледне към същинските пътепоказатели за напредъка на своя народ. В този свят често са наричали мечтатели нашите предци, великите носители на германския духовен живот. Не са ги разбирали, както днес описват онова, което говори за духа, като фантазьорство или като нещо друго подобно. Но все пак е имало хора, които са знаели как стремежите в служба на духа са били вкоренени в действителността. И в един важен момент Йохан Готлиб Фихте е казал на хората: другите казват, че идеите не могат да се намесват непосредствено в практическия живот; ние, идеалистите, знаем това също толкова добре, може би по-добре от другите; но предварително знаем, че животът трябва да се ориентира по тях. – С това той насочваше към житейската практика и казваше: онези, които не разбират това, принадлежат към хората, на които не се разчита в плана на света. И тъй, нека тези хора получават в нужното време слънчева светлина и дъжд, добро храносмилане и ако е възможно, също и няколко добри мисли.

Важното е с каква нагласа гледаме с почит към духовната дейност на великите носители на германския духовен живот. Това ще реши действителността, а не абстрактната преценка. Ако потомците на тези германски предци имат усет за действителната духовна практика, тогава хората, които са ни предшествали в тази духовна практика, няма да са били мечтатели. Но ако пропуснем да проникнем в действителностите на духовната практика, тогава те ще станат мечтатели не заради самите себе си, а тепърва заради нас или заради нашите потомци, които не искат и да знаят за действителния германски дух. За великите предци на германския народ светът толкова често е казвал, че са мечтатели; нека народът се пази да не ги превърне тепърва в мечтатели поради вината, която си навличаме, когато нямаме усет за духа, който е бил призоваван и заклеван в германския духовен живот! Нека този дух намери последователи! Това е последното слово, което бих искал да ви кажа въз основа тъкмо на днешните си разсъждения.

Световната равносметка на съвременния духовен и душевен живот

Щутгарт, 27 декември 1919 г.

Ако днес погледнем как отделните страни и народностни области са затворени една за друга, така че преминаването от една народностна област, от една страна в друга в някои случаи е съвсем невъзможно, а дори в ограничени рамки е извънредно трудно, трябва да кажем: ако сме участвали поне донякъде в духовния живот, както се е развил в света на новото време, можем само да кажем: този факт е възможно най-несъвместим с онова, което всъщност живее в хората като най-дълбоки копнежи, като душевни и духовни нагони. Защото, ако непредубедено се вгледаме в този вътрешен свят на човека, трябва да усетим, че съдържанието и всички сили в този вътрешен свят на човека, който участва в културата, са съставени от елементите на духовните и културните стремежи на всички цивилизовани народи на нашата Земя; и днес никой не може по никакъв начин да направи равносметка на духовния си живот – ако ми е позволено да използвам този търговски израз, – без в отделните пера да включи онова, което се е стекло от всички културни области на света в цялостното ни душевно и духовно състояние. Но как всъщност стои въпросът с тази равносметка на нашия душевен и духовен живот в непосредственото ни настояще? Струва ми се, че особено сред германския народ е уместно да се размишлява така. Защото днес по въпросите на нашия културен живот трябва всъщност да се говори сериозно. Може би след всичко, което преживяхме, е позволено, без да бъдем разбрани погрешно, да припомним как в годината на възхода на новата Германска империя вглъбеният и задълбочен мислител Фридрих Ницше написа своята книга за културата „Раждането на трагедията от

духа на музиката“. За настроенията, които тогава преминавали през душата на устремения млад Ницше, той сам пише, че когато виждал как тогава била учредена империята, му се струвало, че предстои изкореняването на германския дух в полза на Германската империя. Наистина имаше години – и те не са далеч зад нас, – когато подобно изказване трябваше да изглежда лекомислено на повече или по-малко хора. Но фактите се промениха и по-малко значение има дали днес смятаме онзи, който е направил подобно изказване, за прав, или за неправ. По отношение на казаното винаги изглежда значимо, че още в зората на новата имперска епоха подобно изказване е могъл да направи човек, който действително достатъчно дълбоко е страдал от всичко, което можем да обобщим с думите: материализмът на деветнадесетото столетие. Може би обаче е позволено мислено да продължим идеята, усещането, довело до това изказване. Бихме могли да кажем: не би ли могло именно бедствието на германския народ отново да вдъхне в организма му като дух и душа онова, за което Ницше смяташе, че тогава е било изкоренено, изрязано?

С тези уводни думи всъщност искам само да посоча сериозността, която трябва да витае над размишленията, стремящи се към по-широк поглед върху съвременния духовен и душевен живот и неговите задачи. Ако тогава, през 1871 г., Ницше е хвърлил само нещо като бегла светлина върху равносметката на духовния и душевния живот на своето съвремие, можем да кажем, че в германското развитие през деветнадесетото столетие не един дух, стремящ се към задълбоченост и сериозност, вече се е занимавал със световната равносметка на духовния живот на своето време. Бих могъл да припомня много личности, които са размишлявали с оглед на такава световна равносметка на духовния и душевния живот. Искам само да посоча Давид Фридрих Щраус, който днес поради своя материализъм със сигурност основателно не е симпатичен на много хора. Онези от уважаемите слушатели, които са ме слушали да говоря през последните десетилетия, ще се досетят колко много възражения нося в душата си срещу нещо като книгата „Старата и новата вяра“ на Давид Фридрих Щраус; но в нея се поставят големите въпроси от средата на деветнадесетото столетие. Давид Фридрих Щраус настойчиво поставя въпроси като:

имаме ли още религия? Християни ли сме още? И тук отново не искам да решавам как стои въпросът с „да“ или „не“ по тези въпроси, нито как стои въпросът с „да“ или „не“ по отношение на самия Давид Фридрих Щраус. Но искам да обърна внимание, че над написаното тогава от Давид Фридрих Щраус витае честност въпреки целия му материализъм, въпреки че у него присъства всичко онова, което именно Ницше е усещал като толкова тривиално в неговия светоглед.

На какви въпроси и от какви гледни точки искаше да отговори Давид Фридрих Щраус? Той възприе всичко, което деветнадесетото столетие донесе като природонаучен светоглед и начин на мислене. Давид Фридрих Щраус се опита да изгради картина на света от най-съвременните елементи и трябва да кажем: Давид Фридрих Щраус оформи своята картина на света с всичко постигнато в новото време чак до Дарвин и Хекел, честно я изгради в себе си като свое убеждение и като съдържание на целия си душевен живот и след това с безусловна честност постави въпроса: мога ли още да имам религия в стария смисъл, ако в съответствие с начина на мислене на новото време признавам тази картина на света за своя? Мога ли честно да бъда още християнин, ако признавам тази картина на света за своя? И на двата въпроса Щраус честно си отговаря с „не“. В този смисъл той прави световната равносметка на съвременната образованост, на съвременния духовен и душевен живот.

Колкото и остро привържениĸът на духовната наука да трябва да се изĸаже срещу това верую на Давид Фридрих Щраус, трябва да се каже, че тогава чрез него, както и чрез много други, е била направена честна равносметка на духовния и душевния живот. Ако непредубедено погледнем какви сходни стремежи са се появили от онова време насам, приблизително от средата на деветнадесетото столетие, отначало не можем да говорим за честно правене на равносметка; всъщност можем да говорим само за това, че от много, много страни се стараят да забулят световната равносметка на духовния и душевния живот. Забулването на световната равносметка на душевния и духовния живот е нещо, което днес срещаме на всяĸа крачĸа. Виждаме го на всяĸа крачĸа, когато погледнем какво изтъĸват многобройни представители на едно или друго вероизповедание. От

една страна, такива хора често намират думи, които изглеждат като съвсем естествени отстъпки пред природонаучния начин на мислене, а същевременно продължават по старите мисловни навици да говорят за християнство и религия, без изобщо да имат представа за честността на един Давид Фридрих Щраус, и през ум не им минава да направят действителна равносметка, като съпоставят перата, които от най-различни страни навлизат в духовния ни живот. Забулването на равносметката на духовния и душевния живот – това е тайнственият отличителен белег на много съвременни културни стремежи.

Но съвсем няма да се справим, ако се опитаме отново да стигнем до честна равносметка от гледната точка на един тесен кръг. Именно стремежът от тесни кръгове да се стигне до всеобхватни възгледи ни доведе до абсурд. Привързаността към удобни дребни мисли не ни позволи да изградим подходящо отношение към фактите на света и в крайна сметка тя всъщност предизвика страшната катастрофа през последните години. Страшният опит, страшното бедствие на тази катастрофа би трябвало да научат човечеството, че наистина е време да обърнем поглед нагоре, там, където действително се очертават гледните точки, които господстват над живота, така че да се научим съзнателно да го овладяваме, докато досега несъзнателно сме позволявали едно или друго да ни води за носа.

Днес наистина не сме бедни на всевъзможни програми, на всевъзможни програмни идеи. Бихме могли да кажем: никнат сдружения, програми и програмни идеи – евтини като къпини. В крайна сметка създаването им може да не струва много, защото нашият интелектуален живот е напреднал много, а при толкова напреднал интелектуален живот винаги може да се каже едно или друго разумно нещо, в което после да се кълнем като в свещено слово. Така възникват онези многобройни програми – било политически програми, било програми на духовния живот, програми в някоя област на морала, на социалната дейност и тъй нататък, – чиито носители винаги мислят: онова, което смятам за правилно за човечеството, трябва възможно най-скоро да се наложи в целия съвременен свят, защото съм го замислил като правилно, благотворно за човечеството; то трябва да се разпространи сред цялото човечество, което днес се има предвид

– в Америка, Европа, Азия. А към това човекът на програмите много често си добавя и мисълта: онова, което съм измислил, трябва от своя страна да важи чак докъм края на всички земни времена; защото то е безусловно благотворното за цялата Земя и за всички бъдещи времена.

В този начин на мислене, в този начин на мислене, който абсолютизира всичко, се крият гибелта и същинският грях на интелектуалния живот на нашето време. Нашето време не иска да погледне конкретните отношения между хората, не иска да погледне колко различни са условията на живот, да кажем засега, в Ориента и Окцидента. Днес искам само бегло да говоря от тази гледна точка за световната равносметка на духовния и душевния живот, като обърна внимание колко различно е всичко, което извира от душата като картина на възгледите за живота и света – от една страна, в света на Ориента, а от друга страна, в света на Запада. А ние тук, в Средна Европа, не сме ли всъщност с душевния и духовния си живот тясно преплетени с онова, което, от една страна, тече откъм Ориента, което е изтичало оттам в продължение на столетия и хилядолетия? И не сме ли, от друга страна, преплетени с всичко онова, което като особен нов елемент от дълго време извира и е извирало на Запад? Ако погледнем онова, което лежи в основата на цялото културно развитие на нашата област и на нашия живот, ако погледнем християнството, този най-могъщ импулс на цялото земно развитие, който преди всичко е дал във всяко отношение облик на западната култура, ще открием, че дори независимо от това, че събитието на Голгота се е осъществило в Ориента, първото течение на християнството е навлязло в Европа от ориенталския дух; че като носим в европейския душевен живот Христовия импулс, всъщност с това имаме и ориенталска съставка. Целият облик, целият характер на ориенталския духовен живот сочи назад към древни времена. А днес – за да потвърдите това, е нужно само да прочетете проникновените думи на личност като Рабиндранат Тагор.

Ако погледнем към Азия, където сред образованите хора отново всичко се раздвижва, където всичко участва в съставянето на равносметката на духовния и душевния живот, виждаме нещо, което в

известен смисъл се е получило като праволинейно продължение на развитието на прастария, присъщ на Ориента духовен живот. Колкото и да участваме в този ориенталски духовен живот, колкото и да е влял той в културата ни, винаги трябва да се обърнем към най-дълбоките си сили за разбиране и познание, ако искаме да разберем какви сили на стремежа живеят днес в Ориента, и още повече ако искаме да разберем от какви духовни извори се е развил днешният ориенталски духовен живот – извори, които преди столетия и хилядолетия са били могъщи в Ориента. Ако погледнем този духовен живот, и днес още намираме в него онова, което бихме нарекли спиритуалност, духовност. Тази духовност там несъмнено е в упадък, в декаданс, и дори онова, което идва от най-добрите духове на Ориента, едва ли може да се сравни с дълбокия, значим духовен живот, който някога е изгрял в Азия за човечеството. Той има един основен характер – и този основен характер се откроява пред нас толкова по-ясно, колкото по-назад се връщаме, – има един основен характер. Ако проверим всичко, което можем да знаем за културния живот, за душевния живот на Ориента, трябва да кажем: във всеки случай той не е възникнал от такова душевно състояние и настроение, каквито са нашите, тези на Окцидента, в обикновения човешки живот; той е възникнал така, че в създаването на този духовен живот участват други душевни сили, различни от онези, които прилагаме дори в напредналата ни наука и в най-напредналите ни духовни стремежи. За да усетим, за да почувстваме както трябва облика, целия характер на ориенталския духовен живот – както казах, днес той е в декаданс, – трябва да си поставим въпроса, както често съм го поставял тук, в тези лекции, и съм се опитвал да му отговоря въз основа на духовната наука; трябва да си поставим въпроса: не може ли от човека да говори и нещо по-висше от онова, което си служи само с външните сетивни и нервни органи или изобщо с телесните органи, за да изрази душевния и духовния живот?

Често тук въз основа на духовната наука е било показвано как духовният изследовател, като остава също толкова строго научен, колкото е строго научно съвременното природознание, може да проникне до онова, което можем да наречем вечното, безсмъртното в

човека: онова, което влиза в човешкото тяло, което влиза в наследеното тяло като нещо, което не е наследено, а трябва да бъде донесено от духовния свят; което влиза чрез раждането или зачатието и отново излиза в духовния свят, когато човек премине през портата на смъртта. Ако се вслушаме в онова, което ни говори особено от подревните съставки на ориенталския духовен живот, трябва да кажем: тук от човека не говори онова, което си служи само с външните телесни органи, както в нашата наука, поезия, изкуство; тук отвъд онова, което могат телесните органи, говори духовният човек, който като вечно същество слиза от духовните светове чрез раждането или зачатието и който отново се връща през портата на смъртта в духовния свят. Духовният живот на ориенталеца е нещо като откровение на онова, което човекът е донесъл със себе си чрез раждането или зачатието във физическото съществуване, на онова, което в известен смисъл не може да използва тук, а трябва отново да пренесе през портата на смъртта. Можем да кажем: всичко, което образованият ориенталец смята за действително духовна култура, е излияние на висшия човек в човека, ако ми е позволено да използвам този вече станал тривиален израз; това е нещо, което далеч надхвърля всекидневното човешко.

Всъщност в душевния ни живот има само нещо като част от нашето същество, която действително ни позволява да си съставим задълбочена, правилна представа за целия начин, по който ориенталецът се е отнасял към духовния си живот в най-добрите времена на своята древност. За да си съставим такава представа, трябва да погледнем как в нас, когато съберем най-добрите сили на човешкото си същество, възниква онова, което наричаме наши нравствени импулси, онова, с което измерваме нравствено-доброто и нравствено-лошото в себе си. Когато тези наши нравствени импулси дават знак за себе си като интуиции в най-съкровената ни същност, когато трябва да станат ръководно начало на живота ни в моралната област, тогава в тези импулси преживяваме нещо от душевната сила; трябва да си представим, че то обхваща всичко, което ориенталецът усеща, когато сякаш с вълшебство пренася духовния си живот във физическия свят. Във всичко, което придаваше съдържание на онова, което той би

могъл да нарече свой светоглед, ориенталецът се определяше не от настроението, което имаме, да речем, когато установяваме нещо за природата, не от настроението, което пронизва нашите философии и светогледи и нашите тривиални монизми, а от съзнанието в душата, че тя приема нещо надсветовно, нещо свръхсетивно.

Всъщност от дълго време представителят на западната цивилизация не знаеше какво да прави с този начин да се отнася към свръхсетивния свят – не искам да кажа да мисли за него, а да се отнася към него, – с този начин да усеща онова, което може да се разкрие от свръхсетивния свят в сетивния. Във външния морален живот наистина абстрактно се е появило онова, което наричат висшия човек в човека. Но западната култура до голяма степен е загубила онова могъщо, непосредствено преживяване, чрез което този висш човек внася в този сетивно-физически свят духовна култура, непосредствен израз на нещо свръхсетивно. Всъщност днес би трябвало да признаем това пред себе си като честен резултат от една световна равносметка на духовния и душевния живот.

Нека сега погледнем отделни явления. От една страна, виждаме – вече съм обръщал внимание на това – как Христовият импулс е навлязъл във всичките ни културни течения. Някога той навлезе в западния живот с огромна тласкаща сила. Той загуби тази тласкаща сила. Ако се върнем в древните християнски времена, ще открием, че хората, които искат сериозно да се доближат до християнския светоглед, искат да постигнат образа на Христос чрез свръхсетивно знание. През деветнадесетото столетие тъкмо най-напредналите богослови, най-напредналите последователи на християнството се гордееха, че отстраняват свръхсетивното и от образа на Христос Исус; и е имало, а и още има университетски преподаватели по християнско богословие, които се гордеят, че виждат в Христос Исус само „простия човек от Назарет“, които се гордеят, че внасят възможно най-малко свръхчовешко в този образ на земния живот. Виждаме как постепенно, така да се каже, се е изпарил усетът за свръхсетивното дори по отношение на най-свещените убеждения на западното човечество, често тъкмо сред водещите духове. Хората на Запада не знаеха какво да правят дори с онова, което през столетията се беше развило за

тях от духа на Ориента. Те го материализираха. Най-показателното явление е материализирането на християнството на богословието, защото материализиране е, когато се заличава Христовото същество – съединено с личността на Исус от Назарет, то трябва да се мисли като извънсветовно – и когато се разглеждат само личните качества на Исус от Назарет, както се разглежда друго историческо явление.

И от други примери можем да видим колко странно се отнася този западен дух към ориенталския. Някои хора – едни съзнателно, други несъзнателно, едни добронамерено, други злонамерено – смесват нашата антропософски ориентирана духовна наука с онова, което в англоезичните области се нарича теософия. Днес наистина не искам да говоря за отношенията на нашата антропософски ориентирана духовна наука с онова, което в Англия при Блаватска и Безант се нарича теософия, но искам да обърна внимание, че през последната третина на миналото столетие сред английския народ, завоевателя на света, имаше едно явление, намерило израз в тамошното теософско движение – макар и малко в сравнение с цялата английска култура, то все пак беше забележително. Какво искаше това теософско движение в културата, която е западна в най-висша степен? То искаше задълбочаване на духовния живот, искаше отново да потърси изворите на духовното преживяване. Какво направи? Представителите на завоевателния народ се устремиха към изворите на духа, отидоха при завладения народ на индийците и взеха оттам древноориенталска мъдрост. Тъкмо защото не повторихме това, от тази теософска страна така ни заклеймяваха като еретици. И ако сравним онова, което живее в това английско теософско общество и е изцяло заимствано от ориенталския индийски свят, с онова, което някога е живяло там като мъдрост, трябва във всичко, което там се предава като, да кажем, „етерно тяло“, „астрално тяло“, да видим материализиране на спиритуалното, на чисто духовно мисленото там, в Ориента. Но онова, което току-що посочих, е характерно и за друг факт. Представителите на западната английска култура са толкова малко способни сами да породят стремеж към изворите на нов духовен живот, че се обръщат към епохата на упадъка на ориенталския духовен живот, за да заимстват от нея, за да пренесат чуждо достояние на Запад. Именно от

този пример можем да видим колко малко собствена дарба има този Запад, за да създаде сам нещо като творенията на онзи човек, който живее в смъртния като висш човек, като спиритуален човек, като вечен човек, като безсмъртен човек и чийто израз в крайна сметка е ориенталската духовна култура. Затова ориенталецът много добре разбира какво е висшият човек в човека, какво е човекът, който не живее само на Земята, а живее отвъд Земята в духовни светове.

Какъв аналог имаме в западния духовен живот на този висш човек – когото току-що се опитах с несръчни думи да охарактеризирам във връзка с ориенталския духовен живот, – и какъв аналог имаме във все по-голяма степен, колкото по на запад отиваме – какво съответствие всъщност имаме за него във всекидневния, обикновения, общоприетия духовен живот на Запада? Трябва дълго да размишляваме, за да открием какво в западната култура, която досега задава тона, съответства на висшия спиритуален човек на Ориента. Ако днес погледнем обичайните справочници за населението на нашата Земя, както е известно, ще намерим посочено: на Земята живеят около 1500 милиона души. Това всъщност е вярно, ако гледаме онези човешки същества, които работят за културата на човечеството, като ходят на два крака по земната повърхност, но вече не е вярно за нашето време, ако попитаме за количеството труд, който допреди сравнително съвсем кратко време хората са полагали почти единствено сами за културата на човечеството. Благодарение на постиженията на западната култура стигнахме дотам да заменим в най-голяма степен човешкия труд с машинен и можем да кажем: през последните три-четири столетия онова, което се изработва, произвежда за нашата култура, стана резултат не само от човешкия, но и от машинния труд. Ако машината не съществуваше, щеше да се види колко трябва да извършат хората, за да се осъществи онова, което днес се осъществява с помощта на машината. Можем да изчислим колко повече хора би трябвало да живеят на Земята, ако онова, което се извършва чрез машинния труд, трябваше да се извършва чрез човешки труд. Постарах се да го изчисля и при осемчасов работен ден установявам, че на Земята би трябвало да работят с около 700 до 750 милиона души повече от хората от плът, които съществуват сега – това може

да се пресметне, да речем, по потреблението на въглища и по други показатели. Тоест само условно е вярно – ако гледаме количеството извършен труд, – че нашата Земя се обитава от 1500 милиона души. Обитават я повече, но такива, които всъщност не са хора, а са хомункулуси, машини, но извършват труда, който иначе хората би трябвало да извършват. С оглед на собственото си душевно състояние ориенталецът в известен смисъл се чувства доста неспокойно при тази мисъл за човешките хомункулуси, за тези нахлуващи в човешката култура 700 до 750 милиона души, които не са хора, а машини.

Този подчовек – този вид хора, които също работят, които са носители, машинни носители на човешката сила, – е действителният аналог, действителното съответствие на висшия човек, на спиритуалния човек на Ориента в обикновената западна култура. И не вярвам, че днес човек прави честно световната равносметка на душевния и духовния живот, ако при това изчисление не съпоставя висшия човек, в когото през най-добрите времена, които са дали нещо на човечеството, ориенталската духовна култура достигна своя връх, с онова, което в крайна сметка е създала западната култура: подчовека, машината, която извършва човешки труд.

Разбира се, в по-ново време ориенталците със сигурност не останаха идеалисти, а усвоиха онова, което се очаква да извършва западната машина, но все още намирам за характерен за цялостния облик на духовния им живот един случай, който се разигра преди около 45 години. Тогава японците получиха първите военни параходи от англичаните и се гордееха, че вече и те могат онова, което могат англичаните: да командват военни параходи. И освободиха своя английски наставник и сами отплаваха. Хората гледаха от сушата как един капитан кара военен параход из морето. Но тогава нещо ги обезпокои: параходът се въртеше и въртеше и не искаше да престане да се върти. Защото трябваше да се върти: англичанинът, който би знаел как да изпусне парата през съответното устройство, беше освободен. И така, японският капитан трябваше да се върти и върти в открито море, докато парата напълно се изчерпи. Разбира се, във външния живот вече не е така, но във вътрешното душевно и духовно състояние е така. Образованият ориенталец всъщност стои

пред западната духовна култура така, както онзи японски капитан на своя военен параход, чието устройство за изпускане на парата не знаеше как да управлява. Огромна пропаст дели вътрешния облик на ориенталския и окциденталния духовен живот. И колкото трудно е за окциденталеца действително вътрешно и честно да вникне в ориенталския духовен живот, толкова трудно, от друга страна, и днес още е за ориенталеца да вникне в западния духовен живот.

Така това се превърна в трудност особено за нас в Средна Европа, които, бих казал, сме вклинени между ориенталския и окциденталния духовен живот. Онова, което току-що ви изложих за ориенталския духовен живот, всъщност е характеристика на ориенталския духовен живот от древността. Онова от него, което и днес още може да се намери и което вече усилено преминава към нова метаморфоза, всъщност е само последен отглас. Само за онзи, който разбира нещо от тези неща, този отглас сочи какъв всъщност е бил ориенталският духовен живот. Но ние, доколкото сами принадлежим на Запада, дълго се хранехме от онова, което е дошло при нас от този ориенталски духовен живот. Не бива да се казва, че самото събитие на Голгота е дошло от ориенталския духовен живот. То се е осъществило в Ориента, но е факт, който се е осъществил за цялото човечество. Ала онова, чрез което Западът досега е разбирал Мистерията на Голгота въз основа на човешкото душевно и духовно състояние, идваше от ориенталската традиция. И за онзи, който може непредубедено да наблюдава такива неща, нашият начин да мислим християнски за Мистерията на Голгота е тъкмо последният резултат от онова, което имаме от ориенталската традиция.

Нашата обичайна култура, днешната ни всекидневна култура, продължава да се храни от теченията на Ориента и още не е породила нови наченки, за да разбере по нов начин събитието на Голгота и други свръхсетивни неща. Но онова, което там, в Ориента, вече е в упадък, ала там все пак е елемент, съответстващ на днешния ориенталец, в какво се е превърнало при нас, из цяла Европа и чак до европейския придатък, чак отвъд океана, в Америка? Превърнало се е във фраза. Във важни отношения можем да покажем как се е превърнало във фраза онова, което още имаме в душевните си

жили и което ни позволява да разбираме свръхсетивното, и което е навлязло в тези душевни жили чрез прастари ориенталски духовни течения, към които още не сме прибавили нищо ново от обичайната си всекидневна култура. Който днес действително следи нашия духовен и душевен живот, ще трябва да си каже: много, безкрайно много в този духовен и душевен живот не е вече нищо повече от фраза, изгубило е съдържанието си. Все още мислим с думите, които или пряко са ни предадени от ориенталския езиков елемент, или са създадени по негов образец. Но това се е превърнало във фраза и духовният ни живот до голяма степен се е превърнал във фраза. Изричаме думите за онова, което някога в древната ориенталска духовна култура е имало грандиозен смисъл, но в нашата уста, в нашия разсъдък, в нашето сърце то е фраза.

Днес човекът още не усеща това в достатъчна степен и това е нещастието на нашето време. Защото от фразата наистина се раждат партийни програми, от фразата се раждат и светогледи от фразьорски тип, но от фразата никога няма да възникнат плодотворни дела и идеи за действителното по-нататъшно развитие на човечеството. С фрази може да се агитира, но с фрази нищо не може да се създаде. Поглеждаме към ориенталския духовен живот с неговото наследство за нас и си казваме: във фраза се е превърнало онова, което там е живяло като спиритуален свят. А сега поглеждаме към онова, което – успяхме донякъде да го охарактеризираме – е най-същественото в западния духовен живот: механистичният елемент. Как може да се усети това – когато изобщо не го усещаме с онази жизнена сила на спиритуалния духовен живот, както някога, и когато го усещаме само в общи черти, – как може да се усети този механистичен живот? Може ли да се отрече следното: онова, с което свикнахме – че машинната сила замества 700 до 750 милиона души на Земята, – може ли да се отрече, че то господства над нашите социални мисли, над мислите ни за държавата, че е навлязло в главите ни – може ли да се отрече това?

Наистина сред западното човечество е имало хора – но това са изключения, – които дълбоко са усещали подобни неща, и отново можем да посочим едно значимо творение на австрийския поет

Роберт Хамерлинг, неговия „Хомункулус“. През осемдесетте години на миналото столетие в този „Хомункулус“ той се опита да нарисува образа на човека, който с целия си духовен и душевен живот и с цялата си духовна и душевна същност израства от съвременната механистична култура. Опита се да охарактеризира начина на мислене, който произлиза от нея, своеобразната форма на егоистичния стремеж. Всичко това Роберт Хамерлинг се опитва да нарисува в своя „Хомункулус“. Той рисува човека, който няма душа, защото механистичният начин на мислене е прогонил цялата му душа; рисува човек, който е израснал от обичаите на тази механистична култура. Този човек става билионер. И Хамерлинг предварително рисува някои неща, които тогава още не бяха външна действителност; предварително рисува въздухоплаването и всички онези неща, които тогава още не бяха действителност в този вид. Като хомункулус, като изкуствен механистичен човек в своя душевен и духовен живот – така западният човек изглеждаше на Роберт Хамерлинг. Не като някой, който изгражда живота си от спиритуалните импулси, от свръхсетивното, разкриващо се в най-съкровената човешка същност, а като някой, когото изграждат механистичните сили на външния свят – така Роберт Хамерлинг характеризира типа на обикновения западен човек като хомункулус.

И трябва да кажем: тъкмо когато погледнем такова проникновено описание на усещанията, които днешният образован ориенталец има за живота на Запада, сами усещаме същото, споделяме усещанията на този ориенталец, например на Тагор, който с целия плам на един спиритуален светоглед отново обхваща своя ориенталски духовен свят: той разглежда всичко, което може да наблюдава в западния свят като възглед за природата, възглед за държавата, социални мисли, и го описва така, че си казваме: така този днешен образован ориенталец описва всичко това като хомункулус – само че с нюансите, с които говори един ориенталец. Окциденталецът носи в своя духовен и душевен живот като фраза отгласите на онова, което някога е било велико там, в Ориента. Ориенталецът усеща като култура на хомункулуса онова, което окциденталната култура досега е създала като най-велико.

Много добре знам, че днес любителите на удобството казват, че тези неща били преувеличени. Но това произлиза само от липсата на смелост нещата да се нарекат с истинското им име. Необходимо е обаче честно да направим равносметката на душевния и духовния живот. С това посочихме какво всъщност характеризира тази западна култура, какво трябва особено да се посочва в наши дни. Не е ли съвсем осезаемо, че от последната световна катастрофа са се развили условия, които най-сетне позволяват дори на онези, които бавно схващат, да разберат онова, което непредубеденият отдавна е могъл да види, още преди 1914 г.? Не е ли съвсем осезаемо, че под формата на английската, на англо-американската световна империя тази англо-американска същност тъкмо със своята хомункулусна природа се разпростира над голяма част от Земята?

Не казвам това заради обстоятелството, че сега ви говоря тук, на едно място в Германия. През последните седмици, а и отдавна, казвах подобни неща и на самите представители на англо-американското население. Спокойно им казвах: Всъщност германците, които живеят в Средна Европа, сега все пак са по-добре от вас, защото развитието на нещата, такова, каквото е, свали от германците голяма част от онази отговорност – друга идва! – онази отговорност, която сега премина върху англо-американския елемент. Днес в тези страни трябва по-малко да се мисли за онова – как да го наречем? – „разграбване и събиране на различните области на света“, както неотдавна го нарече пред мен един проницателен англичанин; може би този израз е по-уместен от някакво германско национално обозначение; по-малко трябва да се мисли за това разграбване и събиране; много повече трябва да се мисли за това, че то е факт, който следва своя ход, но и че онези, които в тези страни изобщо все още носят човешко чувство в гърдите си, трябва да усещат огромната отговорност за по-нататъшното развитие на човечеството: тази отговорност тежи върху тях, защото живеят в разрастващия се англо-американски свят.

А ние как трябва да гледаме на съществено в тази световна култура с нейния механистичен характер, представена от англо-американския свят? Не мислете, че тъкмо представител на духовната наука би искал реакционно да се нахвърля срещу тази механистична

култура; не мислете, че дори за миг би ми хрумнало да изказвам някакви реакционни мисли за възкресяване на стари институции или за премахване дори на едно-единствено постижение на тази по-нова култура! Тя съществува със същата необходимост, с която някога съществуваше спиритуалната култура. Необходимостите на световното развитие трябва да бъдат зачитани както подобава. Но кое е съществено? Някога в Ориента бе велик стремежът към висшия човек, към онова, което може да се прояви в човека като спиритуалното, като божествения човек; но там, в Ориента, това издигане към спиритуалния човек накрая западна, така че днес сякаш израства от нагони с мъченически характер, а в многобройни области на този Ориент дори вече смесва социалното съжителство, почиващо върху спиритуална основа, с пренесения от Западна Европа така наречен социален живот – виждаме: онова, което някога бе великото в Ориента, вече го няма, то е загубило същинския си вътрешен импулс; то е минало и дъхът на миналото тегне над целия духовен живот и духовната култура на Ориента. И ако днес има много хора, които търсят помощ за западния си духовен живот, като възприемат ориенталската природа, това е упадък на Запада, това означава, че от западното човечество са изцедени всички добри духове. Както там миналото витае над онова, което външно съществува в настоящето – колкото и гротескно да изглежда това, – така над западната механистична култура витае бъдещето.

Не говоря като реакционер за тази западна култура, не говоря така, сякаш трябва да се лишим дори от най-малкото в нея; но при това нейно разпространение чрез механистичния подчовек в 700 до 750 милиона екземпляра остава фактът, че днес все още нямаме духовен и душевен живот, който да навлезе с пълна мощ и тласкаща сила в такъв механистичен свят. И моята вяра – която тук често съм характеризирал като познание, произтичащо от духовната наука, а не като гола вяра – моята вяра е, че онова, което се нарича антропософски ориентирана духовна наука и вече две десетилетия се излага като такава духовна наука, възниква от същата духовна сила, която се превръща във външна механика, прерастваща в грандиозната техника, когато се насочи навън към чисто времевото,

пространственото и сетивното. Такъв духовен живот, който създава нашите машини и механистичната култура, би разкъсал хората, създали някога духовната култура на Ориента въз основа на спиритуалния ориенталски човек; би било невъзможно той да се свърже с техния вид спиритуален живот. Не беше тяхна задача да имат около себе си такъв външен механистичен живот; наша задача на Запад е да имаме такъв живот около себе си и да прилагаме интелигентността си, всичките си човешки духовни и душевни сили така, че да притежаваме силната вътрешна мощ, с която да овладяваме всичко, което се появява в нашите механистични, електротехнически култури.

Чрез издигане над сетивното към свръхсетивното от същото духовно устройство трябва да израсне онази сила на човешката душа, която описах в книгата си „Как се постигат познания за висшите светове?“ и във втората част на книгата ми „Тайната наука“ – силата, която ни въвежда в свръхсетивните светове по начин, какъвто никога не е съществувал в Ориента. Но в това отношение западното човечество е още в самото начало, засега съществува само изходната точка и днес все още малко хора разбират, че от същия дух, който прониква в законите на нашите машини, който работи в нашата електротехника, – от същия този дух е възможно, нещо повече, необходимо чрез вътрешно духовно развитие да се издигнем по толкова строги вътрешни душевни пътища, по каквито само най-строгата наука достига до своите резултати, до онова познание, при което също виждаме в свръхсетивните светове, както някога ориенталският човек, само че по друг начин. Трябва да стигнем до духовна наука, която с целия характер на вътрешния човешки духовен и душевен живот е на висотата на всеки вид научен и познавателен стремеж на по-новата епоха на Запада. Не бива да се връщаме към онова, което в религиозните вероизповедания в много случаи се е превърнало в празна фраза, не бива да се връщаме към онази евтина употреба на старите фрази, за да характеризираме с тях и новата духовна наука. Тази нова духовна наука трябва да се създава със същата сериозност, със същата тласкаща сила като външната наука – само че по спиритуален начин.

Ето до какво стигаме, когато се опитаме разумно да съпоставим активите и пасивите на нашата епоха. Ако продължаваме да изграждаме дори социалните си възгледи само върху основите, които ни е дала външната сетивна природна наука, тогава ще имаме записи само в дясната страна на счетоводната книга на нашия душевен и духовен живот, тогава с такъв социологически или исторически възглед ще разбираме само онова, което загива в социалния и историческия ни живот. Защото с външната природна наука разбираме само мъртвото и ако прилагаме тази природна наука за мъртвото към съдържащото се в социалния или историческия живот, и там разбираме само умиращото. Затова новите социални теории, които сега посягат и към действителността, след като досега бяха само критики на съществуващото, действат толкова умъртвяващо върху действителния живот – защото са изградени по образеца на мъртвото. Ще имаме действителен социален възглед едва когато го почерпим от същите извори, от които днес, както описах, трябва да черпим свръхсетивния си живот. Виждаме само като пасиви онова, което идва от чисто механистичния възглед за природата. Но виждаме като чисти пасиви и всичко, което се възпроизвежда във вековните, изгубили силата си вероизповедания, защото съвременното човечество повече от всяко друго се нуждае от силата на Христос. То обаче се нуждае от нов път към този Христос. Всичко, което открито или прикрито води по стари пътища, стои на страната на пасивите. Нужни са ни активите. Това са онези, които ще дойдат от обновяването на духовния възглед за света. Днес този възглед все още е твърде труден за не един човек, особено в западните страни, откъдето произхожда онова странно духовно или спиритуално направление, което търси пътя към духовния свят не в могъщите сили на самата душа, а чрез маймунско подражание на природонаучните експерименти подтиква боговете или духовете, или пък душите на починали от време на време да посещават физически-сетивния свят и да се показват в костюма на физически-сетивния свят. Спиритизмът си урежда от време на време такива гостувания с театрална украса. Това е тъкмо противоположността на действителното търсене на духа. Ако днес действително искаме да търсим духа, не бива външният ни живот

да протича материалистично и във външния живот никъде да не търсим духовни същества, а само от време на време, сякаш на театър, внезапно да приемаме духовни същества на гости, за да ни докажат, че съществува духовен свят, за който изобщо не ни е грижа. Какво направиха дори природоизследователи от рода на Ломброзо? За тях природната наука си остана без дух; те държаха да намерят по спиритичен път нещо извън природата, за да могат след това толкова по-материалистично да се занимават с човешкия живот и човешкото обкръжение. А на нас ни е нужно духовно задълбочаване, способно действително да проникне във всичко материално и да съпровожда живота ни на всяка крачка.

И занапред моята задача ще бъде да ви описвам такъв духовен възглед за живота, който чрез идеите си е способен да създава дела, превръщащи се чрез душевната му сила същевременно в морал, и който чрез душевната си сила е способен същевременно да поражда религиозно почитание; да ви показвам, че такава духовна наука съществува в онова, което вече две десетилетия си позволявам да ви излагам. Днес исках да посоча по какъв начин този духовен стремеж трябва да се противопостави като актив на многото пасиви на съвременния ни духовен и душевен живот. И нима ние, вклинени между Изтока и Запада като членове на германския народ, на многострадалния германски народ, навлизащ в голяма беда, – нима не би трябвало да сме способни да намерим пътя към ново търсене на духа, като тръгнем от онзи начален устрем към спиритуалността, който съществуваше у великите ни духовни предци? Нека тогава във външната политика става каквото ще: ако имаме силата да се обърнем към този духовен път, за да кажем в бъдеще на ориенталския човек нещо за един духовен живот, който той някога е притежавал в друг вид, но го е изгубил, за да го получи после от нас; ако ни е възможно да кажем на Запада нещо за един духовен живот, който един ден ще може да застане сред всички онези изисквания, теглещи толкова силно надолу от чисто механистичната култура, тогава, ако търсим такъв път, ще изпълним една задача в центъра на Европа.

Изглежда, че катастрофалните събития доказаха нещо странно за германците. Наистина и германците, от една страна, бяха сред онези,

които се оставиха да ги залее все още преждевременният стопански живот на Запада, бяха сред онези, които безсилно се обърнаха към Ориента, когато става дума отново да се търси духовно обновление. Но изглежда – казвам „изглежда“, за да не кажа онова, което за мен би било по-правилно казано: така е, – изглежда, че и през времето, когато се стремяха към материалистични цели, германците доказаха именно че нямат талант за материализъм. Този талант трябва да се търси другаде по света. Ако от нашата беда разберем, че германците нямат талант за материализъм, тогава може би това познание ще породи у нас нагона да навлезем в спиритуалността. Но тогава от тази необходимост ще ни дойде и импулсът към собствен духовен стремеж, а не към заем от ориенталския човек, и може би чрез правилно познание на корените на германската сила ще възникне спиритуална работа за цялото бъдещо развитие на човечеството – работа, която произлиза от онази най-чиста, най-филтрирана форма на мисловния стремеж, която открихме у германците на границата между осемнадесетия и деветнадесетия век. Каквато и да е иначе съдбата на германеца – за онова, което можем да извоюваме, като се върнем към корените на духовните и душевните си сили, можем да кажем: Германският дух не е завършил своето дело, той иска да живее в бъдещите дела, в бъдещите грижи и от тази спиритуална гледна точка, наред с някои други неща, да се надяваме, има още много, твърде много да каже на бъдещето на човечеството.

Познанието на духа като основа на делата

Щутгарт, 30 декември 1919 г.

Преди около две години, когато катастрофалните събития от последно време вървяха към решителната си развръзка, обстоятелствата доведоха дотам, че приятелите на нашата Висша школа за духовна наука, изградена в Дорнах, поискаха да променят името ѝ. Трябваше да се изрази как от съзнанието за германския духовен живот възниква волята смело да се противопоставим на всичко, което и срещу този духовен живот би могло да се надигне в настоящето или в бъдещето. Тогава нарекоха Гьотеанум тази Висша школа за духовна наука – и ще почувствате значимостта на това наименование, – нарекоха така онази сграда, която и в художественото си оформление трябва да изразява живеещото в антропософски ориентираната духовна наука. И така, този Гьотеанум се издига на един от най-северозападните хълмове на Швейцария като символ на действително международен дух, но на такъв дух, който иска да носи в себе си онзи значим елемент, който може да се свърже с името на Гьоте. И затова в духовнонаучни разглеждания като тези, които провеждаме тук, ще можем от време на време да припомняме неща от Гьоте.

Днес ще взема за изходна точка нещо привидно твърде далечно, но то може би ще е подходящо, за да посочи една характерна черта на духовната наука, за която тук става дума.

Може би е известно как Гьоте, след като поема задълженията си във Ваймар, поради определени обстоятелства в живота си там се посвещава усилено на природонаучни разглеждания. И след като във Ваймар и в съседната Йена е направил най-разнообразни опити и изследвания върху растенията и животните, а след това, по време на италианското си пътуване в средата на осемдесетте години, се е

занимавал с всичко, свързано с природната наука, във всяка област, през която е преминал, Гьоте веднъж пише за идеите, които вече трябва да си изгради за връзката между растенията и Земята. Пише у дома, на ваймарските си приятели, че сега вече е съвсем по следите на прарастението, на онова растение, за което е убеден, че е образувание, постижимо само в духа, че е нещо, което наистина лежи в основата на всички отделни растителни форми, но все пак е само единно образувание, обхванато духовно. И тогава пише на ваймарските си приятели нещо забележително: С това образувание в душата би трябвало да сме способни да познаваме растителния свят така, че ако изменим съответно това образувание – Гьоте го нарича сетивно-свръхсетивно образувание, – като му придадем конкретна форма, вътрешно в духа би трябвало да създадем нещо, което да има възможност да придобие външна действителност. С това прарастение в душата би трябвало толкова дълбоко да сме обхванали растителния живот, че да можем да измислим растение във фантазията си, което обаче да има същото право да бъде външна действителност, както растенията, растящи навън по ливадите, в горите и по планините.

Какво има предвид Гьоте и какво чувства, когато изказва подобно нещо в мига, в който смята, че възгледът му в определена област на познанието е достигнал своя връх? Не виждаме ли в това изказване особено ако вземем предвид всичко, което живее в природата на Гьоте, че в отношението си към природата той се стреми към познание, което, както се изразява, съответства на духа, тоест към познание, в което участват не само сетивата, не само интелигентността, а цялото духовно същество на човека? Но не виждаме ли също как Гьоте се стреми към познание, способно да се потопи в същността на нещата и да съзнава такова единство с тях, че като създава в себе си идеята за нещата, може ясно да съзнава: в тази творческа сила, която живее в душата и е продуктивна, живее и действа същото, което живее и действа в растежната сила на растението навън? Гьоте е наясно: Когато растението навън расте, когато развива лист след лист, възел след възел, цвят след цвят, в него живее растежна сила. Но Гьоте иска сам да се свърже с тази растежна сила, която живее навън, иска да я остави да живее в собствената му душа. В онова, което създава като

познавателни идеи за нещата, трябва да живее нещо, което е същото като заложеното навън в самите неща.

Такова познание се стреми към необикновено съкровено съпреживяване на външните неща. Днес все още се подценява мощта, която навлиза в познавателния стремеж на човечеството, когато Гьоте се издига до такива идеи; защото днес всъщност живеем със съвсем други идеи за познанието. Но антропософски ориентираната духовна наука, за която тук става дума, иска да бъде гьотеанизъм, тоест съвсем не наука за Гьоте, която се занимава с казаното или написаното от него така, както го прави една или друга сбирка, посветена на Гьоте, а гьотеанизъм, който обхваща онова, което е живяло у Гьоте в начален, елементарен вид, но притежава вътрешна жизненост, за да дава все нови и нови плодове, и днес е нещо съвсем различно от онова, което е можело да бъде през 1832 г., когато Гьоте умира. У Гьоте живее дух, който продължава живо да се развива и след като Гьоте е мъртъв за тази Земя. Днес можем да говорим за гьотеанизъм на 1919 година. Той няма нужда отново да претопля онова, което самият Гьоте е казал дословно, но трябва да действа в неговия дух. И можем да вярваме, че действаме най-добре в неговия дух, ако превърнем в импулс на един всеобхватен светоглед онова, което за своето време, преди почти век и половина, той се е опитал да развие в една малка област – растителната, а донякъде и животинската, и то само по отношение на външните форми, – и преди всичко включим човека в този всеобхватен светоглед. Но така се обявяваме за гьотеанизъм, който ще трябва да въздейства преобразуващо върху всичко, което днес иска да израсне като светоглед от най-уважаваните части на нашия познавателен стремеж – от природонаучните му части.

Може би ще ми позволите, като се доближа до онова, което вече казах в предишните лекции, още веднъж да характеризирам духовното развитие на цивилизованото човечество през последните четири столетия. Коя главна сила видяхме да се надига тогава в човешкото развитие и в познавателния стремеж? Видяхме да се надига интелектуалният, разсъдъчният живот и макар да преживяхме големите триумфи именно в областта на природната наука, все пак трябва да кажем: Въпреки че тази природна наука ни описва

външните факти в изобилие, начинът, по който като хора пристъпваме към външния свят, а именно начинът, по който в душата си съставяме идеи за външната природа и за живота, е изцяло оцветен от интелектуализма.

Наистина, ако вземем за ръководен принцип предимно интелектуалния елемент в човешката природа, навлизаме в нещо твърде духовно. Нашите абстрактни идеи и понятия, разбира се, вътрешно са нещо твърде духовно. Във вида, в който се проявяват през последните четири столетия, те сами по себе си са духовни, но не са в състояние да станат нещо друго освен огледални образи на външните сетивни факти. Това е характерното за нашия духовен и душевен живот: Постепенно стигнахме дотам да развиваме абстрактни, съвсем фини идеи и понятия, филтрирани в духовното, но това са такива идеи и понятия, които се осмеляват да се приближат само до външната сетивна действителност, които нямат в себе си силата да обхванат каквото и да било друго в живота освен външната сетивна действителност. Хората, които днес напрягат душевните си сили в тази интелектуалистична посока, често вярват, че следват пътищата на изследването и мисленето си напълно непредубедено, без никакви предпоставки. Но това мислене и изследване, което се движи по такива интелектуалистични пътища, съвсем не е независимо от историческото развитие. И е интересно да видим как не един човек, който днес се нарича философ, учен, вярва, че може по някакъв начин чрез човешката природа или същността на света да обоснове защо изследва именно по този или онзи начин, докато начинът му на изследване е само резултат от едно хилядолетно възпитание на човечеството. Ако първо се върнем назад – а днес мога да характеризирам нещата само в общи линии – през следхристиянските столетия към древна Гърция, още в последните столетия на предхристиянска Гърция ще намерим първите отзвуци на онова интелектуалистично мислене, на което от петнадесетия век насам напълно се отдадохме в западния цивилизован свят. В древна Гърция виждаме да възниква онова, което дълго време са наричали диалектика. Тази диалектика представлява вътрешно раздвижване на един мисловен елемент, който все повече и повече се насочва към абстракцията. Но който

разглежда непредубедено гръцкия живот, вижда, че този живот на интелекта, все още твърде одухотворен при Платон и вече изцяло само логически при Аристотел, води началото си от нещо древно, душевно и пълно със съдържание. И ако се върнем към най-древните времена на гръцкото мислене, на гръцкото културно развитие, както направи например Ницше – грандиозно, макар и вече донякъде болезнено, – тогава ще открием, че в духовния живот на онова време, което той нарече трагическата епоха на гърците, все още не присъства нито абстрактният диалектически, логически елемент, нито обръщането към чисто външния свят. Напротив, в този духовен живот все още присъства нещо от онова, което може да се издигне само от най-вътрешната човешка природа, която сякаш извежда от самата себе си същността на света в най-разнообразни форми. И ако проследим още по-нататък произхода на онова, което се е появило в Гърция и по-късно е било филтрирано до чиста логика, там, в Ориента, ще намерим онова, на което неотдавна обърнах внимание, което бихме могли да наречем едно тайнствено за днешното човечество – но само за днешното човечество – мистерийно познание. Това е познание, което се придобива по начин, за който днешното човечество в нормалния си живот вече изобщо не може да си състави представа. В онези школи на древния Ориент, които били едновременно школи, средища на изкуството и религиозни средища, човекът съвсем не трябвало само да научи нещо или да изследва с интелектуалните си сили, а преди изобщо да го въведат в тайните на съществуването, трябвало да премине през преобразуване на цялото си същество. В тези мистерии на Ориента се разбирало от само себе си, че човекът, такъв, какъвто е във външния живот, не може да проникне до тайните на съществуването. Затова първо трябвало чрез строга дисциплина на цялото му същество да бъде издигнат до онова състояние, в което ставал друго същество, и после на това друго същество предавали онова, което наричали съдържание на познанието. Някога в Ориента се изградило познание въз основа на богат, конкретно оформен душевен и духовен живот, който със сигурност вече не е запазен в историята, но може да бъде установен чрез духовната наука; това познание после се разпространило в

Гърция, там било филтрирано до диалектика, до логика, до чиста интелигентност, а след това било филтрирано все повече и повече, докато се превърнало в онзи чист интелектуализъм, с който живеем в съвременната цивилизация от средата на петнадесетия век насам.

Без да насочим безрезервно душевното око към такива неща, каквито току-що характеризирах, не можем да вникнем в различните културни течения и културни равносметки на днешното съществуване, не можем да придобием плодотворни възгледи за онова, което днес е необходимо на човечеството. Днес въпросът е действително безрезервно да погледнем към онова, което се е развило, и от него да познаем в кои духовни светове всъщност се намираме. Ако така проследим начина, по който един повече или по-малко чужд за нас духовен живот се е пренесъл от Ориента в Гърция и е бил филтриран до нашия интелектуализъм, стигаме до въпроса: Как всъщност се е развил този духовен живот?

Този духовен живот е могъл да се развие само като е бил свързан по определен начин с нещо природно в човешкото същество. Ако изследваме какво всъщност е действало и се е движело в човешката природа, за да може този духовен живот да се развие чрез описаното преобразуване на човека, трябва да кажем: Тук голяма роля играе фактът на наследствеността, фактът на кръвната наследственост в човечеството. И всъщност можем да изучаваме как се е развивало познанието в човечеството само ако за отправна точка вземем познанието за факта на кръвното развитие. Затова през епохите, които посочих, за да изложа произхода на съвременното ни познаване, познанието също е свързано с отделни народи, с отделни раси, с кръвни връзки, с наследствени отношения. Познанието се появява с различен облик у отделните народи. Когато ученикът бивал отвеждан от външното съществуване в онази мистерийна школа, за която говорих, при обучението му трябвало да се съобразяват със следното – да се съобразяват с въпроса: Каква кръв, какъв темперамент на кръвта, каква заложба, основана на кръвта, живее в него? И развивали това природно начало, докато онова, което можело да произлезе от него, не се проявявало в познанието на съответния човек.

Който действително познава историята на човешкото развитие, който се придържа – нека още веднъж употребя този израз – към действителната история на развитието на човечеството, а не към онова, което днес наричат история и което има характер на общоприета басня, ще открие, че около средата на петнадесетия век в пределите на западния цивилизован свят тази обвързаност на човешкия душевен и духовен живот със състава на кръвта, с фактите, свързани с нея, коренно се прекъсва. Тогава започва да задава тона нещо, което в развитието на хората никога не може да бъде свързано с кръвта. Когато разглеждаме всичко, което се е развило в съвременното човечество в художествено отношение от петнадесетия век насам, е твърде интересно да видим как то произтича от извори на човешкия душевен живот, които вече нямат нищо общо с онзи природен, елементарен оттенък дори на най-великите духовни постижения на предишните епохи. В много кръгове може да не разбират това. Който иска правилно да разбере живеещото у Есхил, живеещото у един древногръцки философ като Хераклит или Анаксагор, който иска да разбере какво е живяло в онези древни култури, трябва да е наясно, че в тях живее нещо, свързано с кръвното начало на определени раси. Гъркът все още съзнавал, че цялото му духовно същество е свързано с онова, което кръвта му поражда като душевен цвят. Това може да се докаже, ако внимателно осмислим гръцките произведения на изкуството, например типичните скулптурни образи. Ако се опитаме да разберем какво се крие в тези типове, ще открием, че в гръцката скулптура живеят три типа: първо, типът на сатира, после типът на Меркурий, който се появява особено във всички глави на Меркурий, а след това типът, който откриваме при Зевс, при Хера, при Атина, при Аполон. Нека внимателно сравним формата на носа, формата на ушите, всяка подробност при тези три типа и сякаш от само себе си ще разберем как в типа на сатира и в типа на Меркурий гъркът е искал да изобрази едно по-низше човечество, сред което онова арийство се е разпространило като човечество, по-висше в кръвно отношение – арийството, чието отражение гъркът дава в главата на Зевс. Бихме искали да кажем: В това е изразено съзнанието как гъркът е чувствал духовността си свързана с кръвното елементарно

начало в развитието на човечеството. То постепенно се разпилява и в средата на петнадесетия век престава да има значение за човечеството. Оттогава в духовността, която се създава във външния нормален живот, живее интелектуалният елемент, елементът на представата, така че всичко, което възниква в душата и е от душевно естество, вече няма нищо общо с онова, което кипи в кръвта, което кръвта поражда. Днес дори философските посредствености трябва да признаят, че онова, което живее в представите от интелектуалистичен вид, не е свързано с телесното, най-малко с кръвта, и във всеки случай няма нищо общо и с онова, което е играло толкова голяма роля в старата духовност: с наследствеността, с факта на кръвното родство в рамките на наследствеността.

Така от средата на петнадесетия век насам в развитието на човечеството се появява нещо, което наистина е, така да се каже, съвсем изтънено духовно начало, именно чисто интелектуалистично начало, но то възпитава съвременното човечество в независимост от всичко чисто природно, като същевременно обаче го отдалечава и от всичко, което по-рано се е усещало като същностно човешко. И в това развитие на съвременното човечество настъпи нещо своеобразно, бих искал да кажа, трагично. То трябваше да се издигне до преживяване, независимо от природното елементарно начало, но с онова, което така получи в душата си, вече не можеше да разбере само себе си. В онази стара духовност, в онова познание на духа, което все още се основаваше на кръвта, заедно с вътрешните познания се получаваше и познание за самата човешка природа и същност; сега човечеството се беше издигнало до абстрактна духовност, която може да постига големи триумфи в природната наука, но не може да проникне в същността на самия човек и остава далеч от нея.

Това обаче имаше и друго последствие. Ако погледнем назад към онова развитие, което си позволих да характеризирам като свързано с природното елементарно начало, и насочим погледа си не към познанието, а към добрите или злите, симпатичните или антипатичните дела, които преминават през историята, ще открием, че тези дела се свързват с природното познаване, с природното преживяване на духа, че са израз на природното преживяване на духа: Човекът

преживява себе си чрез своята кръв и чрез своята кръв се издига до духовността; в могъщи образи, в имагинации – репрезентации на преживяното духовно начало – преживява онова, което кръвта му дава, и онова, което преживява в душата, преминава от нея в цялото му човешко същество. И пулсиращият поток от представите му, от представите му, проникнати от чувство, от идеите му, проникнати от чувство, се превръща в неговите дела.

А днес? Стигнахме до една кулминационна точка. Зад нас стоят три до четири столетия интелектуалистичен живот, оглеждаме съвременния цивилизован свят и навсякъде откриваме интензивно развитие на изследователския живот с интелектуалистична насоченост, най-разнообразни идеи, но всички тези идеи са твърде абстрактни, твърде чужди на живота, за да преминат като импулси в живота на делата. Ако днес, когато социалните и другите общочовешки проблеми са толкова неотложни, видим всеобщия душевен сън, в който се намират хората и поради който отново и отново не искат да си признаят доколко се намираме на низходящ път и колко е необходимо да извлечем по-дълбоки сили от душевния си живот, за да намерим отново импулсите, които могат да преминат в делата, – тогава ще си припомним една народна поговорка, която през предишните столетия отправяли към германците, смятани за сънливи още тогава: Спи, Михел, спи, в градината овца върви, в градината попче върви, в небето ще те въведе. Спи, Михел, спи! – Наистина днес в много случаи нагласата е такава: да се вслушваме в нещо абстрактно религиозно, което няма никаква връзка с непосредствената външна действителност и с живота в тази действителност. Изгубихме връзката между външното познаване на природата, което обхващаме само интелектуално, и онова, което живее в душата ни и което беше включено в старото, основано върху кръвта познание за природата – възгледа за човешката същност.

Зная колко неохотно днес се слушат подобни характеристики, смятани за нещо необичайно, за фантазии, целящи да преувеличат нещата. И все пак трябва да се каже: докато не се вслушаме в онова, което идва от тази страна, няма да стигнем до плодотворни идеи за преустройство или ново изграждане, което днес ни се струва толкова

необходимо, ако наблюдаваме нещата непредубедено. Духовното и душевното – е, нашите академични философи все още говорят за нещо душевно в отношението му към външния свят; но ясното разбиране за човешката същност като тяло, душа и дух отдавна вече не живее в западния ни начин на мислене. Тук може да се забележи един твърде странен факт. Можем да се ориентираме в познанието за човешката същност – вече съм излагал това в други лекции – само ако умеем да разграничим в човека тяло, душа и дух. Защото тялото е онова, което между раждането и смъртта му служи като инструмент на духовните сили, духът е онова, което си служи с този инструмент, а душата е онова, което не е нито тяло, нито дух, а свързва двете. Без да прозрем тази троичност, не можем да проникнем в човешката същност. Но дори изтъкнати философи казват: човекът се състои от тяло и душа. Те смятат, че развиват наука без предразсъдъци. Наука без предразсъдъци, как не! Само че не знаят: в интелектуалистичния си живот зависим от цялото ориенталско развитие. Така, когато разглеждаме само тялото и душата, зависим от Осмия вселенски събор в Константинопол през 869 г., на който е установена догмата, че християнинът не бива да вярва в тяло, душа и дух, а само в тяло и душа и трябва да вярва, че душата има някои духовни свойства. Оттогава това става догма на Католическата църква, става повеля за онези, които са изследвали външния свят. И днес хората вярват, че се занимават с непредубедено изследване, което сами създават, а всъщност следват само старото възпитание, въведено чрез Вселенския събор в Константинопол през 869 г., на който духът е бил премахнат.

Всичко това допринесе духовният ни живот да стане толкова абстрактен, толкова интелектуалистичен, че в него вече не присъства онова, което е живяло в стария духовен живот и е давало импулс на волята – но човечеството преминава през развитие и онова вече не може да присъства. И би трябвало да настъпи време, в което човекът би изглеждал напълно парализиран по отношение на делата си, ако в западния ни духовен живот запазим само материализма. От хода на западното духовно развитие трябва да почувстваме, че е необходимо ново оплодотворяване на това духовно развитие; че трябва от друга страна да си възвърнем онова, което сме изгубили

като старо, свързано с кръвта начало. Правилно беше човечеството в продължение на три-четири столетия да премине през интелектуалистично развитие, независимо от кръвта. Така то се възпитаваше в свобода, в известна еманципация от чисто природното. Но в нашето същество интелектуализмът, който развихме, трябва отново да бъде проникнат, трябва отново да бъде изпълнен с такова познание, което може да се влее в човешките дела и да изпълни човека с душа и дух в неговия волеви живот. Към такова познание на духа, към съвременно познание на духа, което не иска да има нищо общо с обновяване на старото ориенталско познание на духа, се стреми антропософски ориентираната духовна наука. И в този смисъл тя сега иска да постигне – не само по отношение на растителните и животинските форми, а особено по отношение на човека – онази близост с всичко, което живее във вселената, благодарение на която можем да кажем: силите, които живеят навън, навлизат в нашето същество, пробуждат се в самото ни същество и чрез познаването в нас живеят силите на растежа на природата и на духовния свят, преди всичко собствените ни човешки сили на растежа. И така, ако проникнем интелектуалистичния си живот с опита на духа, отново ще живеем в съвременната цивилизация така, че сега в нас ще живее не нещо свързано с кръвта, а нещо видяно в свободната духовност, което отново ще може да вдъхновява и укрепва дейния ни живот.

Така е: волевият и дейният живот на човека биха трябвало да отслабнат, ако не получат въздействието на онова, което може да се види в духа. Лесно е днес например да се каже: но нали познанията на тази антропософски ориентирана духовна наука се придобиват във вътрешен, уединен, съзерцателен живот! Разбира се, те се придобиват във вътрешен, съзерцателен, уединен живот, както в крайна сметка и химическото познание се придобива в отделни лаборатории и кабинети, изолирано от приложението на химическите постижения в практическия свят. За да придобие онова, което може да ни разясни човешката същност, което днес може да съставлява съдържанието на действително познание на духа, човекът трябва отново да се преобрази – но по съвсем различен начин, отколкото в древните мистерии – и да достигне до духовно съзерцание,

както тук, в сетивния свят, сетивните му органи му дават сетивно съзерцание, а разсъдъкът му – интелектуалистичен възглед. Трябва да развием онази скромност, за която говорих тук в предпоследната лекция, онази интелектуална скромност, която ни кара да си кажем: както петгодишното дете първо трябва да бъде обучавано, за да се научи да чете, така човекът, който живее във външния свят, първо трябва да се преобрази, за да се доближи до действителните тайни на природния и духовния свят. И онова, което дава действително познание за човешкото същество, е свързано с отказ от нещо, с доброволно понасяна болка. Можете да разберете това още от факта, че действително познаващият човек, който прониква в духовния свят, вече не гледа света с обичайните си очи, не чува както обикновено и не мисли както обикновено, а трябва да съзерцава света в един независим духовен организъм. Но между раждането и смъртта не сме приспособени към света, в който навлизаме така; навлизаме в свят, който ни е чужд. Тази неприспособеност, това поставяне в един свят, към който не принадлежим, доколкото си служим с тялото си, трябва да се характеризира като духовно-душевна болка, която, разбира се, може да се познае само чрез опит. В духовния свят трябва да проникнем чрез такива и подобни неща, които безспорно са далеч от бурите и вълните на външния живот. Но се клевети онова, което се придобива чрез духовната наука, за която говорим тук, когато се казва: това е мистика, чужда на света; когато се казва: това е нещо чуждо на живота или враждебно към него. Не, по този начин чрез духовното изследване се придобива, наистина встрани от живота, знание, познание, което здравият човешки разсъдък може да разбере, щом то бъде представено пред човечеството; тогава обаче то дава на човека такъв импулс, че може да стане опора на неговата воля, на неговия деен живот.

Към какво познание се стреми антропософски ориентираната духовна наука, като иска да развие един всеобхватен гьотеанизъм? Тя се стреми към познание на духа, което може да бъде основа за силна воля и деен живот. На нашия свят не може да се помогне по друг начин, освен като във волята и делата ни навлезе онова, което може да се види, като се изхожда от духа. Интелектуалистичното познание

и неговото приложение – познанието на природата – са нещо съзерцателно; те могат да намерят приложение най-много в техниката, в извънчовешкото. Но онова, което се вижда, като се изхожда от духа, ще стане импулс да насочим социалния живот, този толкова усложняващ се социален живот, по действително благотворни пътища.

Бихме могли поне малко да се замислим и да проверим дали все пак не трябва да се вземат предвид описаните тук претенции на духовната наука, когато виждаме какви безкрайни страдания причиняват на човечеството толкова много неумели действия в днешния социален живот и внасянето в него на ленинизми, троцкизми и други подобни, които не са нищо друго освен онази интелектуалистична отрова, която наистина в продължение на четири столетия трябваше да се използва за освобождаването на човечеството, но можеше да се използва само докато още не беше обхванала старата социална форма. В мига, в който я обхване, отровното въздействие на голия интелектуализъм трябва да се прояви в социалния живот. То започва да се показва в ужасни явления и ще се показва все повече и повече. Ужасна илюзия е хората да вярват, че в тази област вече не се намират в началото, а в точка, от която могат спокойно да наблюдават. Не, намираме се в началото и изцелението може да дойде само ако дойде от духа. Познанието на духа трябва да стане основа. Вместо да се произнасят всевъзможни, понякога добронамерени високопарни речи, например за това как тази духовна наука нямала място в религията, по-добре би било да се погледнат непредубедено явленията на живота.

Така ми съобщиха, че тук, в Щутгарт, е била изнесена лекция за антропософски ориентираната духовна наука, в която се казало: чрез ясновидските сили, за които говори духовната наука, може и да се откриват всевъзможни неща; но това няма нищо общо с простата детска непосредственост, която трябва да действа в религията, в религиозното разбиране и на християнството. Така може да се говори високопарно, така може някой да вярва, че има право да говори, ако го е напуснал всеки дух на историческо разглеждане, всеки дух, който обяснява как протича развитието на човечеството. Ако тези духове не са го напуснали, духът на човешкото развитие му възвестява гръмко

и ясно: онова абстрактно говорене, че нещо в човека, което също не може да се определи, абстрактно се слива с едно неопределимо слово или Христос – онова въодушевяване от един детски елемент – ни е довело до социалната нищета, в която се намираме. Най-напред вероизповеданията монополизираха душевния и духовния елемент. Така възникна природна наука, в която няма дух, която представя образа на природата без дух. И като се допуска, че чрез духовната наука могат да бъдат разкривани на човечеството всевъзможни духовни факти, сега се изисква да се признае, че в тези духовни факти не живее нищо от онова, което човекът трябва да търси като свое божествено начало. Материализмът на природната наука успешно стигна дотам да лиши природата от дух. Тази религиозност все повече и повече ще стига дотам да лишава духа от божественост. И тогава ще имаме природа без дух, дух без божественост и религия без съдържание. Тази религия без съдържание няма да дава импулс за никакви дела. Познанието на духа трябва да води до дела, иначе нравствените ни импулси всъщност остават без опора в западния ни духовен живот. Нравствените ни импулси се стремят да се проявят отвътре по съвсем различен начин от интелектуалистичните познания. Който може непредубедено да погледне себе си, знае, че интелектуално обхванатите познания, например природонаучните, са нещо съвсем различно в душевния живот от онези импулси, които се появяват вътре в нас като нравствени подтици, като нравствени интуиции и изискват от нас да ги въведем в живота. Но поради интелектуализма си този съвременен духовен живот няма мост между познанието си на природата и нравствения си живот. В какво се превърна в крайна сметка нравственият светоглед? Ако оставим настрана религиозния възглед, който днес повече или по-малко е изгубил съдържанието си, ако погледнем онези честни хора, които от природната наука си сглобяват несъмнено крайно едностранчив, но все пак честен светоглед, трябва да кажем: те си представят, че някога от една Кант-Лапласова световна мъглявина е възникнала някаква съвкупност от свързани вихрови явления и постепенно е възникнало онова, което днес наричаме наш свят с природните същества и хората. Но в човека се появяват нравствени идеали,

нравствени интуиции. Ако се вярва само в природната взаимовръзка, тези нравствени идеали, тези нравствени интуиции са единствено нещо като изпарение и важат само докато хората ги изразяват с думи. Продължават да живеят само много стари инстинкти от онова човешко развитие, което всъщност е приключило още през петнадесетия век. Ако тези инстинкти не продължаваха да живеят, ако някога бъдат изкоренени и в човешкия духовен живот не навлезе нищо друго, тогава би трябвало да се ограничим единствено до външното засвидетелстване на онова, което наричаме нравствени идеали. И вместо да се чувстваме вътрешно задължени към нравствените си идеали, вместо да се чувстваме отговорни за тях пред духовния живот, който се издига над всеки физически живот, най-много бихме могли да смятаме за чест да минаваме пред другите за нравствени хора и да намираме за целесъобразно да не нарушаваме законово установеното в държавата. Накратко, ако нашата интелектуалност остане такава, от нравствения човешки живот също би трябвало да изчезне онова вътрешно разпалване от изпълнена с душа духовност. Защото нравственият ни живот може да получи реалност само ако духовното съзерцание отново проникне и изпълни всичко онова, което сме придобили за три-четири столетия. Тук съвсем не се цели реакционна критика, а само да се подчертаят необходимостите. Но какво ни показва това духовно виждане, какво е нравственото в нашето духовно виждане? Това духовно виждане познава външната природа и вече вижда в нея в начален вид онова, което разумните геолози приемат за геологичното образуване на Земята – тук искам да направя сравнение. Такива геолози казват: голяма част от геологичното развитие на Земята вече върви в низходяща посока. В много земни области, когато вървим по земята, стъпваме върху отмряло съществуване. Но такова отмряло съществуване далеч не се среща само в геологичната област; то изпълва и културния ни живот и в по-ново време получихме природна наука, насочена само към мъртвото, неживото, защото в културата си постепенно се оказахме обкръжени от отмиращото. Опознаваме отмиращото, онова, което произхожда от прастари времена на развитието и достига последната си фаза в земното развитие. Но тогава можем да сравним онова, което

достига последната си фаза, с онова, което разцъфтява в нас като нравствени идеали и интуиции. Какво са тези нравствени идеали и интуиции? Когато тези нравствени идеали и интуиции възникват в нас, те се разкриват пред антропософски ориентираната духовна наука, както я наричаме тук, като нещо, което би могло да се сравни със зародиша за следващото растение, съдържащ се в растителния цвят, докато отмиращото в цвета е наследството от предишното растение. Виждаме как нравственият ни живот покълва вътре в нас. Като преживяваме природното, преживяваме онова, което се развива от древни времена към Земята; като чувстваме разцъфтяването на нравствените идеали, преживяваме онова, което ще излезе заедно с човешките души в космически, безсмъртен живот, когато някога Земята бъде отхвърлена като шлака, като труп, както отделният човек навлиза в духовно-душевното съществуване, когато отхвърли трупа си. Така, като развиваме нравствения си живот, виждаме покълващите в нас зародиши на бъдещи земни метаморфози.

Помислете какво става с едно понятие като нравствена отговорност, ако сме способни да приемем с цялата ѝ сериозност и в цялата ѝ дълбочина такава идея, която несъмнено още може да изглежда фантастична на днешното човечество! Тогава си казваме: какво си ти, човеко? Ти си резултат от миналото и от цялото земно развитие. Като такъв вървиш по низходящия път. Нравственото в теб оживява, то е зародиш на бъдещето, сега още привидно нереално, така че го смятаме за нещо чисто абстрактно; но то е най-първото начало на една бъдеща богата реалност. И би трябвало да си кажем: ако не осъществяваш това нравствено начало, ако не се свързваш с него, прегрешаваш не само спрямо ближния си – спрямо него, разбира се, също, – прегрешаваш спрямо всички духовни светове. Защото те са вложили в теб зародиша чрез нравствеността си да израснеш в бъдещето на света. Ако си безнравствен, сам се изключваш от бъдещето на човечеството. В нравствения живот към силата, която познанието на духа дава на волята и на дейния живот, може да се прибави и такава сериозност на човешката отговорност, чиято насоченост е, бих казал, космическа, всеобща. Можем да почувстваме: в Древна Гърция кръгозорът на образования човек е бил ограничен.

Той е бил гражданин на своята страна. Дойдоха по-новите времена. Беше открита Америка, кълбовидната форма на Земята беше преоткрита чрез непосредственото ѝ обикаляне, чрез опита. Човекът стана гражданин на Земята. Отново сме един етап по-напред. Човечеството премина през гражданството на страната, през гражданството на Земята. Днес към него е отправен призивът да стане гражданин на вселената в истинския смисъл на думата, тоест да се чувства като гражданин на онези светове, които са извън нашата Земя, но заедно с нея принадлежат към едно цяло, гражданин и на онези бъдещи светове, за които загатнах.

Така нравственият възглед може по нов начин да се вкорени в познанието на духа. Едва когато такава сила проникне в нравствения ни живот, ще можем да преобразуваме учението за нравствеността в социално действен възглед за живота.

В тричленността на социалния организъм, в онова, което представлява книгата ми „Основните точки на социалния въпрос“, бяха правени опити да се следват такива пътища, каквито бяха загатнати тук. Мнозина смятат това за абстракции, за утопии, а то е най-реалното, защото се основава на онова ново разбиране на действителността, което никоя природна наука не може да постигне, тъй като е твърде заразена от интелектуалистичния живот. Този интелектуалистичен живот постепенно насочи човека в твърде голяма степен към самия него. Днес могат да се видят странни примери как човекът е станал егоистичен, защото чрез външното си познание за природата вече не разбира самия човек. През последните три-четири столетия егоизмът навлезе едновременно с интелектуализма в целия външен и вътрешен човешки живот, преди всичко – и това също трябва да се разгледа непредубедено – този интелектуализъм, този егоизъм обхвана и религиозния живот. Днес за безсмъртието на човешката душа може да се говори само от известна егоистична гледна точка – и за съжаление, човешкото възпитание е подготвяло това в продължение на столетия. Днес хората тръпнат от мисълта, че духовно-душевното им същество би могло да престане да съществува, когато трупът бъде предаден на земята – нещо, което, разбира се, не е така, но все пак би било възможно. Това противоречи на онова, което е

останало от природното като явен последен остатък; противоречи на един явен егоистичен нагон. На този егоистичен нагон се угажда, когато се говори само за продължаването на човешкия душевен живот след смъртта – както отново се прави под принудата на догмите, – но не се говори, че духовно-душевното ни начало е било в един духовен свят преди раждането, съответно преди зачеването ни; самото продължаване, разбира се, именно духовната наука обосновава напълно. Преди да слезем във физическата телесност и да приемем онази обвивка, която ни се дава по наследство от баща и майка, в един духовно-душевен свят също преминаваме през развитие, както правим това тук, на Земята. И точно както животът ни след смъртта е продължение на живота тук, на Земята, доразвиване на тукашния опит, така животът, през който преминаваме между раждането и смъртта, е продължение на живота, какъвто е бил преди раждането.

Това например възлага на педагога големите му задължения, ако той напълно осъзнава отговорността, която тежи на душата му, когато трябва да развива онова, което е слязло от вечни духовни висини в едно човешко тяло и чрез външната форма и обвивка се изразява от година на година все повече и повече. Това е другото, което може да се прибави към онова познание, което отговаря на егоизма и взема предвид само безсмъртието на човешката душа пред лицето на смъртта – факт, който, разбира се, е безспорно установен. Това е другата страна, която особено духовната наука трябва да подчертае за съвременния човек: животът преди раждането или преди зачеването и неговото продължение чрез живота тук. Лесно започва да бяга от света онзи, който говори само за живота след смъртта. Който сериозно разглежда живота преди раждането, ще се почувства задължен – тъй като световният ред изисква човекът да слезе във физическото съществуване – да направи това съществуване дейно. Защото само така можем да изразим онова, което се стремим да изразим, когато знаем, че чрез раждането слизаме във физическото съществуване. Докато само перспективата за онова, което идва след смъртта, води до лишаване на физическото съществуване от душа и дух, съзнанието, че сме слезли като дух в това физическо-сетивно съществуване, трябва да доведе до укрепване на волята ни, до

преработване на целия ни живот. Човешките надежди за бъдещето могат да възникнат на сигурна основа само от духовното съзерцание, ако възгледът ни е вкоренен в духа, ако проникнем и изпълним интелектуалистичното си същество с онова, което ни дава духовната наука. Тогава в живота ни отново може да навлезе импулс за дела, импулс за воля. И животът ни ще се нуждае от тези духовни импулси, защото този живот е низходящ. Старите поколения все още можеха да се обръщат към инстинктите си. При древните гърци можехме да видим, че онзи, който е узрял за обществения живот, е трябвало само да развие кръвните си инстинкти. Това вече няма да е възможно, образованието би трябвало да изчезне, ако искаме да градим само върху онова, което Земята още би могла да ни даде чрез човешките инстинкти. Днешният източноевропейски социализъм разчита на тези инстинкти; той разчита на нула. Ще разчитаме на нещо действително, ако подхранваме надеждата, че целта е да се гради върху духовнонаучно ориентиран социализъм. Наистина възгледи като представените тук още не се приемат с пълната им сериозност, поне от голям брой хора. Отделни хора ги приемат сериозно, наистина от съвсем определена гледна точка. Така, когато още работех в Дорнах, прочетох в нашето списание „Тричленност на социалния организъм“ колко сериозно определени среди приемат онова, което се явява като духовна наука; и тук, както се твърди, е била изнесена странна лекция, мисля дори с музикален съпровод, която се опирала на нещо, което определени среди представят като програма – например йезуитският отец Цимерман почти във всеки брой на „Гласове на времето“, – и което поражда тъкмо такива прояви, каквато уж е имало тук. Там било казано, при това от член на съвета от духовници при катедралата, че за онова, което казва Щайнер, можем да се осведомим от съчиненията на противниците му, защото католиците не бивало да четат съчиненията, които пише той самият, нито тези на привържениците му, понеже папата ги забранил. Действително на 18 юли 1919 г. римската Света конгрегация е издала общ указ, който съдържа забрана да се четат теософски, антропософски съчинения, поне според тълкуването на този общ указ от йезуитския отец Цимерман. И все пак не можем да вярваме, че този йезуитски отец Цимерман

винаги лъже. Лъгал е: беше твърдял, че съм бивш свещеник, че съм избягал от манастир. Никога не съм бил в манастир. После каза: твърдението, че Щайнер е избягал свещеник, днес наистина вече не може да се поддържа. Странен начин да се поправи онова, което е било излъгано! Но не вярвам да е лъжа и онова, което се е проявило по онзи странен начин в твърдението, че можем да се осведомим от съчиненията на противниците ми, защото антропософските съчинения са забранени от Светата конгрегация от 18 юли 1919 г. Тези среди предусещат, че чрез антропософски ориентираната духовна наука в съвремието иска да навлезе нещо, което притежава твърде реални сили.

Тази антропософски ориентирана духовна наука – позволете ми накрая да добавя това като бележка, бих казал, едновременно по същество и в личен план, – тази антропософски ориентирана духовна наука ще продължава въпреки всяка съпротива да отстоява колкото може по-добре онова, което трябва да отстоява като познавателна основа на дейния живот, като познавателна основа на нравствения и социалния живот, като познавателна основа на най-прекрасните човешки надежди. Ако щете, могат да ѝ стиснат гърлото: щом отново успее поне малко да помръдне, тя отново ще отстоява онова, което вярва, че може да познае като необходима за човечеството истина. И както в мига, когато изгледите за победа започнаха да се променят в наша вреда, в Гьотеанума беше създадено свидетелство за международния духовен живот пред целия международен свят, без притеснение от факта, че днешният развит гьотеанизъм все пак има корените си в германския духовен живот, така тази антропософски ориентирана духовна наука ще се бори за познанието, превърнало се в нейно убеждение, като за съдържание на света – и срещу всичко друго, което иска да застане като пречка на пътя ѝ.

Преди тридесет и пет години в едно от първите си изложения, за да характеризирам колко необходимо е германската същност да се върне към най-добрите духовни източници на силата си, записах следните думи като предупредителен призив към германския народ: „При целия напредък, който можем да отбележим в най-различните области на културата, все пак не можем да пренебрегнем, че обликът

на нашата епоха оставя много, твърде много да се желае. Напредъкът ни най-често е само в ширина, а не в дълбочина. Но за съдържанието на една епоха определящ е само напредъкът в дълбочина. Възможно е поради изобилието от факти, които ни връхлетяха от всички страни, да изглежда разбираемо, че загледани в ширината, за момента сме изгубили погледа в дълбочина. Бихме искали само скъсаната нишка на постъпателното развитие скоро отново да се свърже и новите факти да бъдат обхванати от вече достигнатата духовна висота."

Преди тридесет и пет години написах тези думи и ги дадох за печат с чувството, че ако тогавашният духовен упадък не срещне противовес в един действителен духовен подем, трябва да настъпи нещо катастрофално – с това усещане, с болка, разяждаща сърцето. Вярвам, че именно днес от гледни точки като посочените имам право да припомня тези думи и по същество, и в личен план. Защото ходът на събитията през тези три и половина десетилетия доказва, че е оправдано отново да прозвучи призивът за духовност. След като тогава призивът не беше чут, нека днес и в близкото бъдеще бъде чут от германците, за да могат отвътре, от постигнатото разбиране за духовността, да изградят онова, което именно при тях през последните години беше разрушено по толкова ужасен начин, нещо повече, чието разрушаване едва започна и несъмнено ще продължи, ако духовността не стане част от новото изграждане.

Към това бихме искали да се обърнем днес: към волята за духовност именно в германския народ. И имаме право да се обърнем към тази воля за духовност; защото едно е сигурно: ако германският народ развие тази воля за духовност, той непременно ще намери духовността. За материализма, казах наскоро, той, изглежда, няма дарба – това доказват именно събитията от последните десетилетия; за духовността има дарба, това доказва духът на нашето развитие през столетията. Затова имаме право да се обърнем към волята за духовност: стига само да развие волята, германският народ ще намери духовността, той има дарбата за това. Но тъй като има дарбата, носи и голямата отговорност да откликне на призива за духовност. Нека съзнанието за тази отговорност се пробуди, да се пробуди така, че германският народ отново да може дейно, на духовна основа и от

духовни импулси да се намеси в развитието на човечеството, да може да продължи онова, което в продължение на много столетия чрез най-великите си духове е извършил за благото на човечеството.